

עופר בהרל

# מיכאל הלפרין

פנטזיה, רומנטיקה וזיכרון



מוסד הרצל לחקר הציונות  
אוניברסיטת חיפה

**עופר בהרל**  
**מיכאל הלפרין**  
**פנטזיה, רומנטיקה וזיכרון**

נדפס בישראל, תש"ף – 2019

©

מסת"ב: 7-3-92683-965-978 ISBN:

כל הזכויות שמורות לעופר בהרל

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט, אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

עיצוב, סידור, עימוד והדפסה: א. אורן הפקות דפוס בע"מ

## תוכן עניינים

5 . . . . . פתח דבר

7 . . . . . מבוא

### פרק ראשון:

#### מווילנה ועד לסיום הנדודים בין ארץ-ישראל למזרח אירופה

13 . . . . . בין וילנה, 1860, לעלייתו הראשונה של הלפרין לארץ

17 . . . . . "המרד הגדול" בראשון לציון ומעורבותו של הלפרין בו

23 . . . . . שאו ציונה נס ודגל

28 . . . . . הלפרין מתגייס לייסוד אגודת פועלי ציון

### פרק שני:

#### בין השתקעות לשקיעה – מחזרתו הסופית של הלפרין לארץ ועד למותו

33 . . . . . הלפרין עולה לארץ בשישית ומנסה להפוך לדמות משפיעה  
"בזקן הזה, מיכאל הלפרין, לא ראינו, אנו תלמידי הגימנסיה,

40 . . . . . יותר מאשר שומר"

43 . . . . . מיכאל בגוב האריות

46 . . . . . רומנטיקה, פרגמטיות וההסתייגות מהלפרין

49 . . . . . שקיעה נוגה – הלפרין הופך לנטל

### פרק שלישי:

#### אחרי מות, ניסיון ראשון ליצירת דמותו האגדתית של הלפרין, ושכחתה בשנות העשרים

55 . . . . . אחרי מות  
"חולמים ולוחמים" – ניסיון ראשון להציב את דמותו

58 . . . . . של הלפרין בין גיבורי האומה

פרק רביעי:

חידוש העיסוק בדמותו של הלפרין  
במרחב הפוליטי והתרבותי בתקופת היישוב

- 63 . . . . . התעוררות העיסוק בדמותו של הלפרין
- 66 . . . . . פלוגות בית"ר והלפרין . . . . . ניסיונות לניכוס דמותו של מיכאל הלפרין
- 71 . . . . . לפנתיאון תנועת העבודה . . . . .
- 75 . . . . . הקמת מצבה על הקבר במחניים . . . . .
- 79 . . . . . המשך תהליך החיבור של הלפרין למחנה הרביזיוניסטים . . . . .
- 82 . . . . . דמותו של הלפרין מאומצת גם על ידי התרבות הפופולרית . . . . .

פרק חמישי:

נוסטלגיה וימים של זהב – מקומו של הלפרין בזיכרון  
בשנות המדינה

- 85 . . . . . מי-1948 ועד אבי מיכאל הלפרן . . . . .
- 88 . . . . . אבי מיכאל הלפרן . . . . . ימים של זהב – אימוץ דמותו של מיכאל הלפרין
- 92 . . . . . לחיק התרבות הישראלית החדשה . . . . .
- 99 . . . . . חידוש האירועים להנצחת הלפרין במחניים . . . . .

פרק שישי:

הינוח על משכבו בשלום?

- 103 . . . . . הניסיונות להעברת קברו של הלפרין ממחניים . . . . .
- 107 . . . . . הקמת ועדה להנצחת זכרו של הלפרין . . . . .
- 110 . . . . . המהפך הפוליטי ושינוי יחסי הכוחות בתחום הזיכרון . . . . .
- 114 . . . . . המאבק המשפטי . . . . .
- 124 . . . . . סיכום . . . . .
- 128 . . . . . רשימת מקורות . . . . .

## פתח דבר

**א**נשים אוהבים ללמוד את ההיסטוריה של עצמם, והיסטוריונים חוקרים לא פעם את הסיפור הפרטי שלהם או של משפחתם. כך, הרעיון לחקור את דמותו של מיכאל הלפרין התגבש אצלי באקראי, במהלך ארוחת ערב, תוך שיחה עם רעייתי רחלי. הזכרתי שיעור בקורס "רדיקליזם חברתי בגליל" שלמדתי במסגרת התכנית לתואר שני בלימודי גליל במכללה האקדמית תל-חי, וסיפרתי שלמדנו על מיכאל הלפרין וחבריו ה"נרודניקים". רחלי, בת קיבוץ מחניים, נזכרה שגויסה בנעוריה, יחד עם בני כיתתה, לשמור על קברו של הלפרין במחניים כדי למנוע את העברתו לירושלים. היא לא זכרה פרטים נוספים על הסיפור המוזר הזה, והדבר סיקרן אותי. מאחר שאנו מתגוררים במחניים, יצאתי לחקור את האירוע שבו גויסה רעייתי לשמור על קבר בן למעלה משישים שנה. המחקר הנקודתי הזה הוביל אותי למחקר עמוק ורחב יותר על האיש מיכאל הלפרין, שהיה עד אז אלמוני בשבילי. בהמשך למדתי על חייו, על דמותו שהופיעה בזיכרון ההיסטורי בארץ ונעלמה ממנו לסירוגין, על המאבק ארוך השנים בין תנועת העבודה לתנועה הרביזיוניסטית להנצחת זכרו, ועל האופן שהוא חושף זווית מרתקת בתולדות הציונות. ספר זה הוא עיבוד של עבודת המוסמך שהגשתי בחוג להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטת תל אביב בתשע"ז. אני מבקש להודות לפרופ' מוטי גולני, מנחה העבודה על ההדרכה וההכוונה. המנחה הנוסף, פרופ' אמיר גולדשטיין מהמכללה האקדמית תל-חי, עודד אותי במיוחד לכתיבת המחקר ואני מבקש להודות לו מקרב לב על החוויה המיוחדת שחוויתי כתלמידו. מרגע שהוחלט על כיוון המחקר דָּרְבַּן אותי אמיר לחיפוש אינטלקטואלי מתמיד, העניק לי תובנות חדשות, אתגר את מסקנותיי בהערות חדות

ומחדשות וסייע לי לחדד את טיעוניי. אני אסיר תודה לו על הזמן היקר שהקדיש לי, על החשיבה והדור־שיח המחקרי המתמיד, ועל הסיוע המקצועי. פרופ' יוחאי עתריה מהמכללה האקדמית תל־חי ופרופ' חזקי שוהם מאוניברסיטת בר אילן קראו את כתב היד ושניהם העירו הערות חשובות ומהותיות, שעזרו לי להתקדם בכתיבה ולבסס את כיוון המחקר שבו בחרתי. תודה מקרב לב לשניהם.

על עיבודו וניסוחו של כתב היד שקדה בנאמנות ובכישרון גב' מירב רונן ותודתי נתונה לה על העבודה הרבה שהשקיעה במתן צורה לשונית נאה ומדויקת לספר ועל ההצעות הרבות שהעלתה. במימון הוצאת הספר לאור סייעה לי המכללה האקדמית תל־חי, ותודתי נתונה לאנשי רשות המחקר של המכללה.

מחקר היסטורי מתאפשר לא־מעט בזכות עובדי הארכיונים שבהם שמור המידע הרלוונטי לו. אני שולח תודה מיוחדת לכל עובדי הארכיונים שהיה לי העונג לעבוד בהם במסגרת מחקר זה, על עבודת הקודש המקצועית שהם עושים ועל הנכונות לסייע לי באיתור המסמכים והמקורות היקרים מפז הנזכרים במחקר.

חובה נעימה היא לי להודות למוסד הרצל לחקר הציונות באוניברסיטת חיפה על הוצאת ספר זה לאור ולעומד בראשו, פרופ' מעוז עזריהו, על התמיכה והאמון.

תודה אחרונה לרעייתי, רחלי, לרעיון למחקר, לעידוד, לליווי, לעצה ולשותפות לדרך.

אני מקדיש ספר זה לחמי חנוך קרניאלי ז"ל, ממייסדי מחניים וחבר הקיבוץ, שקרא את עבודת התזה שקדמה לספר. הוא סיים את הקריאה ביום ג', 20 במרץ 2018, וקבענו להיפגש בתוך כמה ימים ולדבר על סיפורו של הלפרין, שהיה ברובו חדש גם לו. אך ביום ה', 22 במרץ 2018, נהרג חנוך בתאונת דרכים בשער הקיבוץ, כשכלי רכב פגע בקלנועית שבה נהג. בן 85 היה במותו. יהיה זכרו ברוך.

## מבוא

**ב**14 באוגוסט 1981 קיבל מזכיר קיבוץ מחנייים, אורי פֶּרַת, מכתב מוועדת הטקסים של ממשלת ישראל, שבראשה עמד אז ראש הממשלה מנחם בגין. הוועדה הודיעה למחנייים על החלטת ממשלת ישראל להעלות את עצמותיו של מיכאל הלפרין מבית הקברות במחנייים לחלקה הצבאית בהר הרצל בירושלים. היה זה שלב נוסף, ובדיעבד גם אחרון, ברצף ניסיונות בן כמה עשורים מצד גורמים שונים, בהם בני משפחתו של הלפרין, ותיקי ארגון השומר מקיבוץ כפר גלעדי ואנשי ציבור, להעביר את קברו של הלפרין ממחנייים. הנושא עלה מיד לדיון בקיבוץ, והחברים החליטו להתנגד בכל תוקף להעברת הקבר, אפילו בכוח. ההתנגדות השיגה את מטרתה והביאה את ממשלת בגין לחזור בה מכוונתה. מאז לא נעשו ניסיונות נוספים להעברת הקבר, והלפרין טמון עדיין בבית הקברות הקטן והצנוע של מחנייים.

מי היה מיכאל הלפרין? יש לו מקום משמעותי בין הדמויות המיוחדות שהציתו את דמיונם של צעירים יהודים במזרח אירופה לעניין הרעיון הציוני, וליוו את הקמת היישוב היהודי בארץ החל מסוף המאה ה־19. המעייין בספרי זיכרונות היסטוריים, מימי ראשית ההתיישבות החדשה בארץ־ישראל ועד אלה היוצאים לאור בימינו, אינו יכול שלא להתרשם ממספר ספרי המחקר והמאמרים, דברי הזיכרונות והאגדות שבהם נזכר רישומו של איש החלומות מיכאל הלפרין. אך למרות זאת שקעה דמותו בתהום הנשייה ונשכחה מלב. הספר שבידיכם מנסה להשיב את הלפרין לתמונת ההיסטוריוגרפיה הציונית, ולתאר באופן שיטתי את דמותו ההיסטורית אל מול זו האגדית, שנבנתה עם השנים. במסגרת זו אבדוק מה היו הסיבות לכך שהפך למיתוס, כיצד נשכח

לאחר מותו ואז שב והועלה לזיכרון המשותף, ומדוע לא הפך לאחד מגיבורי הפנתיאון הציוני הרשמי.

מחקר זה משלב ביוגרפיה אישית עם דיון בנושא הזיכרון הקולקטיבי. זה האחרון זוכה לעדנה בעשורים האחרונים, בעוד ימיה של הראשונה כמעט מקבילים לראשית כתיבה ההיסטורית המסודרת, והיא אף מצטרפת אליה לא פעם כאחות משנית. סוגת הכתיבה הביוגרפית נחשבת לכתיבה הלא-בדיונית הפופולרית ביותר, אולי בשל תנועתה בין ספרות להיסטוריה.<sup>1</sup> זו דרך לספר את תולדותיהם של אירועים ותהליכים באמצעות קורותיהם של פרטים נבחרים, והיא מתמקדת בדמות אחת ומאירה באמצעותה את תקופתה ואת בני זמנה.<sup>2</sup> בהיסטוריוגרפיה הישראלית החל העידן הביוגרפי באמצע שנות השבעים של המאה הקודמת, אז נכתבו בעיקר ביוגרפיות של מנהיגים ציוניים. בשנות השמונים והתשעים גדל מספר הביוגרפיות, חלקן מחקרים היסטוריים וחלקן סיפוריות. מאז ועד היום עולה הסוגה הביוגרפית בארץ ופורחת, וטובי ההיסטוריונים מכירים בחשיבותה ומקדמים אותה.<sup>3</sup> סיפור חייו של הלפרין אפוף ערפל של אגדה, אולי יותר מכל דמות אחרת בת זמנו. חלקו נצבע כך על ידו במתכוון, וחלקו על ידי חבריו ובני תקופתו. בהמשך היו אלה בנו ועוד כמה חברים ומוקירים בני הדור השני, ששימשו כסוכני הזיכרון שלו. בכל אלה ניכר מאמץ גדול להתאים את סיפורו של הלפרין למודל של נביא, לוחם ומחדש. מה שנכתב עליו אינו, לרוב, כרוניקה ביוגרפית מהימנה, אלא דברי חברים-מעריצים וזיכרונות סלקטיביים ומגמתיים. למיטב ידיעתי לא נערכה עד היום בחינה אקדמית או ביוגרפית ביקורתית של פרשת חייו של הלפרין, קל וחומר של דמותו ההיסטורית ומקומה בזיכרון הישראלי. הוא מוזכר אמנם במקורות רבים, מיעוטם מחקריים ורובם ספרי זיכרונות וסיפורים שונים, אך ההתייחסות אליו נעה בין אזכור אגבי של דמותו ופעולותיו לבין עיסוק נקודתי ולא-שיטתי בזכרו ובהנצחתו. את פרטי דמותו בספר זה ליקטתי ממאות

1 יואב גלבר, היסטוריה, זיכרון ותעמולה: הדיסציפלינה ההיסטורית בעולם ובארץ, תל אביב: עם עובד, 2007, עמ' 86-89.

2 עמיה ליבליך, "על מלאכת הביוגרפיה", דברים אחרים, סתיו 1997, עמ' 34; אניטה שפירא, "מסתורי הביוגרפיה", בתוך הנ"ל (עורכת), יהודים חדשים, יהודים ישנים, תל אביב: עם עובד, 1997, עמ' 277.

3 אביבה חלמיש, "העידן הביוגרפי בהיסטוריוגרפיה הישראלית", קתדרה, 150, טבת תשע"ד, עמ' 239-261; אביבה חלמיש, "מה מנסים ביוגרפים לעשות?" בתוך א' הורוביץ ואחרים (עורכים), העבר ומעבר לו: עיונים בהיסטוריה ובפילוסופיה, שי לאלעזר וינריב, רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, 2006, עמ' 219-243.



פירורי זיכרונות וסיפורים של בני תקופתו והדור שאחריו, אבל יש ביניהם סתירות לא מעטות, שכן רבים מהכותבים ראו בהלפרין מהרהורי לבם. היחיד שכתב ספר ביוגרפי שלם על הלפרין היה בנו, ירמיהו (ירמה) הלפרין, אולם טבעי שספרו – אבי מיכאל הלפרן – הוא מקור מגמתי שמהימנותו מוגבלת. ירמיהו, איש בית"ר, הציג את עצמו כממשיך דרכו של אביו, ולכן הצניע את הלפרין מנהיג הפועלים, בעל התפיסות הסוציאליסטיות, והבליט את הלפרין החולם ובעל הדמיונות, שראה בשתי גדות הירדן רכוש היסטורי של העם היהודי. כפי שאראה בהמשך, יש בספרו של הבן גם עלילות ופרטים לא מעטים שהם גוזמאות ואף בדותות.

מיכאל הלפרין פעל בארץ ובמזרח אירופה לאורך כל תקופת העלייה הראשונה והעלייה השנייה. ההבחנה בין שתי התקופות הללו היא מלאכותית, ודמותו של הלפרין נקשרה בפועל בשתי הקבוצות החברתיות שזוהו עמן: מייסדי המושבות מכאן, והחלוצים הסוציאליסטים משם. אופיו ההרפתקני המובהק של הלפרין, אומץ לבו ונטייתו להחצין בציבור סמלים לאומיים, מתחו את הגבול הרעיוני שהציבה התנועה הציונית בין העזה לשיקולי מציאות.

גם "המאבק" על זכרו בין שתי התנועות המרכזיות של היישוב העברי בארץ – תנועת העבודה והתנועה הרביזיוניסטית, לא זכה לדיון היסטורי למרות שנמשך כמעט עד סוף המאה הקודמת. להבדיל מדמויות רבות אחרות, שהשפעתן הצטמצמה למעגל תנועת רעיוני מסוים או לקבוצה מצומצמת ביישוב, מורשתו של הלפרין התקבלה בשני הזרמים העיקריים של התנועה הציונית, אך זה קרה לרוב תוך מאבק ופולמוס ולא על בסיס הסכמה. מיכאל הלפרין נפטר בבית-החולים "הדסה" בצפת, ביום שישי, י"א בכסלו תר"פ, 2 בדצמבר 1919, והוא בן 59. כבר בעשור הראשון שלאחר מותו, בשנות העשרים של המאה הקודמת, החלו שתי התנועות לטעון כי כל אחת מהן היא המבטאת את מורשתו ביישוב. חילוקי הדעות נמשכו שני דורות, עד לשנות השמונים, והסתיימו למעשה ללא הכרעה. מבחינה זו ניתן למצוא דמיון בין גלגולי דמותו של הלפרין לאלה של טרומפלדור – שאומץ על ידי התנועה הציונית כולה והיה סמל ודוגמה לחיקוי לנוער הפועלי והרביזיוניסטי כאחד, כששתי התנועות נאבקו על מורשתו ועל "שייכותו" אליהן. אך בעוד שטרומפלדור היה אב הטיפוס האולטימטיבי – חלוץ, עובד אדמה שאחזו בידו האחת גם בחרב וגם במחרשה, מנהיג שנפל בקרב מכונן – הלפרין לא היה כזה. הוא היה מגיבורי המשנה של הסיפור הציוני, וודאי שאין לראות בו דמות מרכזית בתולדות היישוב או במיתולוגיה הציונית. הוא

לא הנהיג זרם או חוג פוליטי מסוים וגם לא נפל בקרב על הגנת הארץ. אך למרות מקומו המשני הייתה לו נוכחות לא־מבוטלת בתודעת בני תקופתו וגם בקרב הדורות הבאים, ודמותו בכל זאת זכתה למקום לא מבוטל בזיכרון הקולקטיבי הישראלי. הביטוי המובהק ביותר לכך היה ניסיונה של ממשלת ישראל להביאו לקבורה מחודשת ורשמית שישים שנה לאחר פטירתו. אם כך – דווקא כיוון שהלפרין היה דמות היסטורית שולית יחסית, עשוי המחקר שלפניכם לגלות, באמצעות התבוננות בדמותו הנשכחת, נקודות מבט חדשות עליו ועל תקופתו. מעבר לדיון הספציפי בו, בגלגולי דמותו ובפולמוס בין תנועת העבודה לתנועה הרביזיוניסטית על "שייכותו" לאחת מהן, אפשר ללמוד מהפרשה על הנסיבות שבהן דמות משנית יחסית צוברת נוכחות בזיכרון הקולקטיבי.

ביוגרפיות מתמקדות לרוב בדמות גיבורן, ועוסקות באישיות יחידה ובמעשיה בפרק הזמן שבו נמשכו חייה. בספר הנוכחי נקטתי בגישה שונה, המשלבת בין הביוגרפיה של הלפרין עצמו לבין מהלך הזיכרון וההנצחה שלו בארץ בשנים שאחרי מותו. בהתאם לכך, עניינו של הספר בשלושה נושאים שיש ביניהם המשכיות: פרשת חייו של מיכאל הלפרין; מקומה של דמותו בפולמוס הפוליטי שבין שתי התנועות המובילות ביישוב ובתנועה הציונית – העבודה והרביזיוניסטים, וגלגוליה בחברה הישראלית ובזיכרון הקולקטיבי שלאחר הקמת המדינה. שילוב זה יאפשר לי להאיר זווית נוספת של התהליכים הרעיוניים שהתרחשו בארץ בשנים הללו, ולהוסיף נדבך נוסף לגיבושו של הזיכרון המשותף הישראלי לשמאל ולימין הציוני. סיפורו הלא־מוכר של הלפרין מרחיב את ההבנה של נושאים כמו זיכרון ושכחה בתודעה הציונית, ומצביע על מקומם המשתנה של מיתוסים בזיכרון הקולקטיבי ההולך ונבנה.

חוקרים רבים בדקו את האופן שבו מעוצב זיכרון העבר בקרב קבוצות שונות ואת אופן התקבלותו בתוכן.<sup>4</sup> בין השאר נבדק הנושא גם בחברה הישראלית.<sup>5</sup> בשנים האחרונות עסק המחקר בארץ גם ב"מאבק" על הזיכרון

4 סקירה כוללת של הפרסומים בנושא ושל תרומתם לשאלות של זיכרון קולקטיבי ניתן למצוא ב: Jeffrey K. Olick, Vered Vinitzky-Seroussi, Daniel Levy, *The Collective*, *Memory Reader*, Oxford University Press, 2011

5 חשיבות מיוחדת יש למחקריהם של יעל זרובבל ומעוז עזריהו. זרובבל חקרה את הזיכרון הקולקטיבי בישראל, את דרכי כינונו ואת הגורמים המעצבים אותו לאורך השנים. ראו: Yael Zerubavel, *Recovered roots: collective memory and the making of Israeli national tradition*, London, The University of Chicago Press, 1995. עזריהו חן מה קרה לזיכרון הציוני במעבר מיישוב למדינה, כיצד הוא עוצב ואלו משאבים הופנו לשם

בין התנועות השונות,<sup>6</sup> והוא מעלה כי בהיסטוריוגרפיה של ארץ-ישראל בתקופת היישוב והמדינה היה עיסוק נרחב בכך, תוך שימורם של נרטיבים מסוימים והשכחתם של אחרים. ספר זה יוסיף לכך דיון על המהלך לאישוש מקומו של הלפרין בזיכרון הצינוני, ועל הניסיונות לשייכו לכל אחת מהתנועות המובילות.

בשני הפרקים הראשונים של הספר תוצג פרשת חייו של מיכאל הלפרין, תוך התמקדות בתחנות המרכזיות בה, ותנותח דמותו כפי שהיא עולה ממעורבותו בתחומים שונים בחיי היישוב בארץ ומפעילויותיו המגוונות במזרח אירופה. בשלב זה תתואר הדרך שבה הוא נתפס עוד בחייו, תוך התעמקות במאפייני דמותו האגדית.

בשני הפרקים הבאים תפורט הדרך שבה התעצבה דמותו של הלפרין בתקופת היישוב והחל תהליך הנצחתו. בין היתר אבדוק מי היו סוכני הזיכרון שלו, אלה מהערכים שלהם הטיף הדגישו סוכני הזיכרון שלו, ואלו פרשנויות הם נתנו למעשיו. בשלב זה החלה המחלוקת בין שתי התנועות על דמותו ועל שייכותו לכל אחת מהן, ובהתאם ינותחו המרכיבים המשותפים והשונים שהן מצאו בדמותו ובפעילויותיו.

בשני פרקי הספר האחרונים אבחן את הניסיונות להנצחתו של הלפרין מראשית שנות המדינה ועד לימי ממשלת בגין בשנות השמונים של המאה הקודמת, ואבדוק איך נזכרה דמותו, על איזה צורך ענה הניסיון להחיות את המיתוס שלו, ומה גרם לכך שנשכח שוב. בין אלה אבחן גם את מערכת היחסים שבין סוכני הזיכרון שלו בכל תקופה, ואת מניעיהם הפוליטיים, החינוכיים, הפסיכולוגיים והכלכליים. אשאל האם צורך חברתי של שימור זיכרון תלוי בהנצחה ממוסדת כדי להישאר רלוונטי, או שמדובר בתהליך עומק שיש לו חיות משל עצמו.

למרות שהמאבק על הנצחתו של הלפרין נמשך כשני דורות לאחר מותו,

---

כך. ראו: מעוז עזריהו, פולחני מדינה – חגיגות העצמאות והנצחת הנופלים 1948-1956, אוניברסיטת בן גוריון בנגב: מרכז מורשת בן גוריון, תשנ"ה. לספרים המכונים במחקר על זיכרון ומיתוס יש להוסיף את האנתולוגיה שערכו דוד אוחנה ורוברט, ס. ויסטריך, מיתוס וזיכרון – לגוליה של התודעה הישראלית, ירושלים: מכון ון ליר, 1996. עוד יצינו מחקריהם של יהודית באומל תידור, גיבורים למופת – צנחני היישוב במלחמת העולם השנייה והזיכרון הקולקטיבי הישראלי, הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן גוריון בנגב, 2004; ומעוז עזריהו, מיצוב הזיכרון: אסופת מחקרים (א'), חיפה, מוסד הרצל לחקר הצינונות, 2018.

6 אודי לבל, הדרך אל הפנתאון – אצ"ל, לח"י וגבולות הזיכרון הישראלי, ירושלים: כרמל, 2007; אמיר גולדשטיין, גבורה והדרה – עולי הגרדום והזיכרון הישראלי, ירושלים: יד יצחק בן צבי, 2011.

הוא עדיין מהדמויות הלא-נחקרות בהיסטוריוגרפיה הישראלית. ייחודו היה חזק מספיק כדי לרתק אליו סוכני זיכרון שונים לאורך השנים, אך גם אלה לא הצליחו להעלותו לדרגת גיבור מוכר. ואף על פי כן – כמיתוס משני הייתה לדמותו נוכחות עקבית וממושכת בתודעת הציבור, ואני מקווה שספר זה יחליף אותה מתהום הנשייה ויסייע להתבונן באמצעותה בתולדות הציונות, היישוב היהודי בארץ והחברה הישראלית מנקודת מבט נוספת.

## פרק ראשון

# מווילנה ועד לסיום הנדודים בין ארץ-ישראל למזרח אירופה

### בין וילנה, 1860, לעלייתו הראשונה של הלפרין לארץ

**מ**יכאל הלפרין נולד בוויילנה בשנת 1860 למשפחה בעלת נכסים, בן יחיד לאביו רב אליהו זלמן חריף הלפרין ולאמו פרידה מאירובנה, בתו של המלבי"ם – רבי מאיר ליבוש בן יחיאל מיכל, שנחשב לאחד מחשובי הרבנים בתקופתו. בבגרותו נהג הלפרין לספר שבארון בבית אביו גנוז אוצר רב ערך – כתבי יחס המעידים שהאב ומשפחתו הם נצר לבית דוד המלך.<sup>1</sup> מסורות משפחתיות על התייחסות לבית המלוכה היהודי, שנקראו "מעלית לבית דוד המלך", לא היו חריגות בחברה היהודית במזרח אירופה. בתולדות ישראל נמנו כמה אישים חשובים שנקשר בהם אילן יוחסין כזה, בהם המהרש"ל, הרמ"א, רבי יוסף קארו והמהר"ל.<sup>2</sup> בדומה להם, גם בחייו של

1 זאב לייבוביץ, בעליה ובבניה: זיכרונות ומסות, ירושלים: ראובן מס, תשי"ג 1953, עמ' 190.

2 ענת גואטה, "המסורת המשפחתית על יחוס לדוד המלך – המקרה של מיכאל הלפרין", הרצאה בכנס החברה הגנאלוגית הישראלית, 1.12.2008. המהרש"ל – רבי שלמה לוריא, 1510-1573, היה מגדולי פוסקי ההלכה ופרשני התלמוד, וממנהיגי יהדות אשכנז במאה ה-16; הרמ"א – רבי משה בן ישראל איסרליש, 1530-1572, היה פוסק הלכה וראש ישיבה, ונחשב לגדול פוסקי אשכנז במאה ה-16; רבי יוסף קארו – 1488-1575, היה מגדולי הרבנים ופוסקי ההלכה בישראל בכל הדורות, מחבר "שולחן ערוך" וה"בית יוסף"; המהר"ל – רבי יהודה ליווא בן בצלאל, 1520-1609, היה רב, פוסק הלכה, מקובל והוגה דעות, מגדולי ישראל הבולטים בתחילת העת החדשה. יש גם מגילות יוחסין שלפיהן רבי אליקים, סבו של רש"י, היה צאצא לרבי יוחנן הסנדלר, שהיה דור רביעי לרבן גמליאל, שהיה נכדו של הלל הזקן ומשם לדוד המלך.

מיכאל הלפרין שימש הייחוס הזה חיזוק ליצירת דמותו האגדית, ובמקרה שלו הוא גם העצים אירועים מתולדותיו והעניק להם נופך מיתי וציורי. אביו של הלפרין נפטר כשמלאו למיכאל ארבע-עשרה, והוריש לו הון רב שנשמר בידי אמו.<sup>3</sup> זו עברה לאחר פטירת בעלה לסמולנסקי, שם נישאה לאדם בשם זליקין וב-1904 נפטרה. הלפרין עצמו נישא, בהיותו בן תשע-עשרה, לבבה פאפירנה, בתו היחידה של יוסף פאפירנה שהיה מעשירי ויטבסק, אך הנישואין לא עלו יפה והם התגרשו כעבור שנתיים.<sup>4</sup> אמו, שהכירה את אופיו ההרפתקני של בנה, בחרה להפקיד את כל הונה (כולל ירושת הבן) בידי אפטרופוס, וזה שלח להלפרין קצבה קבועה למחייתו.

הלפרין גדל במסגרת דתית, אך נפשו נמשכה לתנועות הרפורמה הליברליות שהיו פופולריות בקרב הדור הצעיר והמשכיל ברוסיה בשלהי המאה התשע-עשרה. בסוף שנות השבעים של אותה מאה הוא הצטרף כסטודנט לתנועת הס"ר, מייסדת הרוזניצ'יסטבו – תנועת הההליכה אל העם של משכילים ששאפו לחנך את המוני האיכרים ברוח דמוקרטית. כבר באותן שנים נקשרו בדמותו סיפורים על יוזמות יוצאות דופן וחריגות: על פי אחד מהסיפורים הללו, הוא נהג לבקר פועלות שעבדו במפעל גרביים בשכר זעום, בניסיון לדאוג לזכויותיהן הסוציאליות.<sup>5</sup> סופר גם שהרצה בפניהן על מלחמת המעמדות, וייסד בית חרושת בעבורן.<sup>6</sup> לפי סיפור נוסף הוא תרם מכספו לייסוד בית ספר למלאכות לפועלים.<sup>7</sup> ראובן בריינין,<sup>8</sup> שבא בשלהי 1879 לפגוש את המלבי"ם, סבו של הלפרין מצד אמו, זכר את האירוע הזה וסיפר כי המורים והטכנאים לא התייחסו להלפרין ברצינות, "שהרי היטב ידעו כי למחרת יביא תכנית חדשה, שיטה חדשה, ובכלל מחר עלול הוא [בית הספר] להימאס על הלפרין. הכל ידעו שאין לסמוך על הלפרין ביותר". לפי עדות זו נמשכה התקנת הכיתות בבית הספר כשנה, אך המלאכה לא

3 ישראל קלויזנר, מקאטוביץ עד באזל, ירושלים: הספרייה הציונית, תשכ"ה, כרך א' עמ' 172-174.

4 מרדכי רייכר, מיכאל הלפרין – אחד מחולמי ולוחמי הגאולים, תל אביב: בית נטע, תשל"ל, עמ' 9.

5 יהודה ליב אפל, בתוך ראשית התחיה: זיכרונות וכתבים מימי "חובבי ציון" ברוסיה, תל אביב: דפוס גוטנברג, תרצ"ו 1936, עמ' 457-459.

6 יצחק ברוידס, וילנה הציונית ועסקניה – ספר זיכרונות ותעודות על פעולות חובבי ציון והציונים בוילנה משנת 1881-1924, תל אביב: הוצאת הסתדרות עולי וילנה והגליל בתל אביב, 1939, עמ' 115-122.

7 קלויזנר, לעיל הערה 3.

8 ראובן בריינין, 1862-1939, היה סופר עברי, מבקר ספרות, פובליציסט, ביוגרף, עורך ומתרגם.

הושלמה ואלפי רובלים ירדו לטמיון.<sup>9</sup> באותן שנים העמיד לו הלפרין מטרה נוספת – תיקון תופעות שליליות בחברה היהודית, כמו למשל הזנות. הוא ניסה לטפל בהחזרת פרוצות יהודיות למוטב, וסופר שאף חיתן כמה מהן והעניק להן נדוניה.<sup>10</sup>

מאוחר יותר, בתחילת שנות השמונים, התקרב הלפרין לאגודות הציוניות שהחלו לצמוח במזרח אירופה באותן שנים, והידועות בשם הכולל *חיבת ציון*. למרות שההיסטוריוגרפיה היהודית נטתה בעבר לתלות את עליית הציונות בחשיפה לאירועים אנטישמיים, וגם על הלפרין סופר שהתקרב אליה בעקבות פרעות 1881-1882<sup>11</sup> – כיום ידוע שהתנועה הציונית צמחה במזרח אירופה עוד קודם לפרעות הללו, הידועות בשם *סופות בנגב*, מתוך ההשכלה והלאומיות הכללית שרווחו באזור.<sup>12</sup> איננו יודעים מדוע עבר הלפרין ממהפכנות רוסית למהפכנות הציונית, אך זו הייתה תופעה רווחת ונראה שהוא הצטרף לתנועה שאפיינה את בני דורו. גם אופיו ההרפתקני, שכבר השתקף במעשיו ובמהלך חשיבתו, התאים לאופי החדשני והנועז של *חיבת ציון*.

יהודה ליב אפל,<sup>13</sup> שהכיר את הלפרין בשנת תרמ"ד (1884), זכר שהוא "היה מתהלך בינינו [חובבי ציון] ומתחקה על מגמתנו, מטרתנו, שאיפותינו ופעולתנו". באחת מהשיבויות שערכו באותה שנה צעירים ציונים בוויילנה, ושעסקה בנעשה בארץ-ישראל, הציע הלפרין *שחובבי ציון* בעיר יפתחו בירושלים חנות למכירת מוצרי עץ זית בשביל העובדים היהודים שם. הוא אף תרם לצורך זה מאתים רובל.<sup>14</sup>

מסיכום השלב הזה בחייו של הלפרין מצטיירת דמותו של צעיר בשנות

- 
- 9 ראוּבן בריינין, *כתבים נבחרים*, תל אביב: הוצאת הקיבוץ הארצי השומר הצעיר, 1965, עמ' 441-462.
  - 10 קלוזנר, לעיל, הערה 3; ברוידס, לעיל הערה 6. להרחבה בעניין הזנות והסחר בנשים יהודיות במזרח אירופה בסוף המאה התשע עשרה ראו: גור אלרואי, *מהפכה השקטה: ההגירה היהודית מהאימפריה הרוסית 1875-1924*, ירושלים: מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, תשס"ח 2008, עמ' 146-149.
  - 11 ישראל ברטל, *העלייה השנייה*, ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1997, עמ' 143-145; רייכר, לעיל הערה 14, עמ' 17.
  - 12 יונתן פרנקל, *נבואה ופוליטיקה: סוציאליזם, לאומיות ויהודי רוסיה 1862-1719*, תל אביב: עם עובד, תשמ"ט 1989, עמ' 15, 65-68. Mark Baker, 'Imagining the Jewish nation: Midrash, metaphor and modernity in "Hamagid", a Hebrew newspaper', *Prooftexts* 15 (1995), pp. 5-32.
  - 13 יהודה לִיב אָפֶל, 1857-1932, היה עיתונאי עברי ופעיל ציוני, מראשוני תנועת *חיבת ציון* בוויילנה.
  - 14 אפל, לעיל הערה 5, עמ' 457.

העשרים, בעל להט נעורים ומלא רעיונות חברתיים ולאומיים, וגם – כפי שעולה מזיכרונות וסיפורים של בני תקופתו – כמי שהקדים את בני זמנו ונתן דרור לדמיונו בפעולות שונות ברוח אמונותיו ורעיונותיו. יש לציין שהיה להלפרין יתרון מובהק על חבריו לתנועות העממיות: הוא היה בעל אמצעים והם, ברובם, עניים. זה מסביר את יכולתו לזוז ולבצע כמה מהדברים שבגללם התפרסם אז.

בתרמ"ה, 1885, עלה הלפרין לראשונה לארץ-ישראל, בשנותיו הראשונות של הגל המכונה העלייה הראשונה. לפני צאתו מוולנה, ולפי המנהג המקובל אצל חבריו העולים,<sup>15</sup> הוא נכנס לבית הכנסת הגדול בזמן התפילה, פתח את ארון הקודש וביכה את גורלו של עם ישראל. לבסוף אחז בספר התורה ונשבע: "אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני".<sup>16</sup> היה זה מעשה סמלי ומופגן שלא היה ייחודי לו, אך הוא סייע בהתקבעות דימויו של הלפרין בזיכרון כפעיל נמרץ למען העלייה לארץ.

ככל הידוע, עלייתו של הלפרין ב-1885 נועדה "לראות את הארץ במבט כללי".<sup>17</sup> הוא שהה בה כשנה, ועל המסע ועל פעולותיו באותם חודשים ניתן ללמוד ממכתב ששלח יחיאל יוסף לבונטין,<sup>18</sup> איש העלייה הראשונה, לאחיו זלמן דוד לבונטין<sup>19</sup> שבמוהילב בפברואר 1886. במכתב סיפר יחיאל יוסף כי הלפרין תרם לקופת "בני ציון" – ארגון לאיסוף תרומות – שלוש מאות רובל להפצת ספרים וקונטרסים בעניין יישוב הארץ. "האיש הזה הנהו כיהוא בן נמשי,<sup>20</sup> כי בשיגעון ינהג, אבל פאנאטיק הוא ברעיון של ישוב ארץ-ישראל", כתב יחיאל לבונטין. הלפרין מתואר במכתב כחוצב להבות של דברי אהבה לעמו וכמי שבראשו הרבה רעיונות טובים, אבל – בשפת אותה עת – גם

15 יפה ברלוביץ, להמציא ארץ, להמציא עם: תשתיות ספרות ותרבות ביצירה של העלייה הראשונה, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, תשנ"ז 1996, עמ' 8.

16 ברוידס, לעיל הערה 6.

17 רייכר, לעיל הערה 4; משה סמילנסקי, משפחת האדמה – נרות נשמה, תל אביב: עם עובד, תש"ד, עמ' 57.

18 יחיאל יוסף לבונטין, הידוע גם בשם העט "חושי הארכי", 1861-1936, היה סופר עברי, מהנדס וכלכלן, חובב ציון וחבר באגודת העובדים בני משה, שנוסדה באודסה ב-1889 ודגלה בהכשרה רוחנית וטיפוח לאומיות יהודית כהכנה להתיישבות בארץ. באגודה היו כמאה חברים שנבחרו בקפידה. להרחבה בנושא ראו: אסתר שטיין-אשכנזי, "אגודת 'בני משה', מרכזה בוורשה וזיקתה לתנועת חיבת ציון", הציונות, מאסף י"א, 1986, עמ' 29-63.

19 זלמן דוד לבונטין, 1856-1940, היה מחלוצי העלייה הראשונה, ממייסדי ראשון לציון וממקימי בנק אוצר התיישבות היהודים.

20 'הוא בן 'הושפט בן נמשי מלך על ממלכת ישראל בשנים 842-814 לפנה"ס, ונטען כי לקה בנפשו.



הרבה דברי רעות רוח שעל סף הטירוף: "מובן שהוא אינו מסוגל לעמוד כלל בראש הנהלת עניין גדול ומעשי".<sup>21</sup> בשנה שבה ביקר בארץ תיווך הלפרין בהעברה של חמשת אלפים רובל לייסוד חברה לקניית קרקעות בארץ. אותם רובלים, שבהם נרכשו קרקעות המושבה יסוד המעלה, הוגדרו במקורות מאוחרים של הלפרין עצמו, כחלק מהמגמה להבניית דמותו המיתולוגית,<sup>22</sup> אך היו למעשה כספו של הנדבן היהודי זאב ויסוצקי.<sup>23</sup> בקיץ תרמ"ו, 1886, חזר הלפרין לרוסיה. לא ידוע מדוע חזר אך בהמשך, בעלייתו השנייה לארץ, הובילה נטייתו המתחזקת לפריצת מוסכמות למעורבות שלו באירוע מכוון ביישוב היהודי.

### "המרד הגדול" בראשון לציון ומעורבותו של הלפרין בו

בראשית 1887 עלה מיכאל הלפרין בשנית לארץ-ישראל, ובא לראשון לציון "על-מנת להיות פועל".<sup>24</sup> עוד לפני הגעתו כבר היה דמות ידועה בארץ, ו"רבים היו קוראים לו הלפרין המשוגע".<sup>25</sup> על בואו למושבה כתב חיים חיסין<sup>26</sup> ביומנו: "אדון מבולבל אחד, ג',<sup>27</sup> הגיע אלינו, והשתקע זמנית בראשון-לציון. בעוונותינו הרבים החל אדם זה, המופרע בשכלו, להתערב בעניינים ויצא לפקוח גם את עיניהם של 'עובדי האלילים' העקרוניים, כדי להמרידם נגד הפקיד. סבורני כי ה' אוסובצקי ינהג ביתר תבונה אם יתעלם

21 אשר אברהם דרוינוב, כתבים לתולדות חיבת-ציון וישוב ארץ-ישראל, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, תשמ"ב-תשנ"ג 1982-1993, כרך ד', עמ' 88-89.

22 רייכר, לעיל הערה 4, עמ' 16.

23 הדבר נזכר בשלושה ממכתביו של ויסוצקי מחודש אייר תרמ"ו (מאי 1886), שניים מהם אל ד"ר יהודה לייב פינסקר והשלישי אל משה לייב ליליינבלום. קולונימוס זאב ויסוצקי, **קבוצת מכתבים**, ירושלים: הוצאת יד יצחק בן-צבי, תשמ"א, עמ' 309-315. ויסוצקי, 1824-1904, היה מייסד חברת התה ויסוצקי, נדבן יהודי ועסקן בתנועת חובבי ציון ברוסיה. פינסקר, 1821-1891, היה רופא, הוגה דעות ופעיל ציוני, מראשי תנועת חיבת ציון, מחבר הספר "אוטואמנציפציה!". משה יהודה לייב ליליינבלום (מל"ל), 1843-1910, היה משכיל וסופר, מראשי תנועת חובבי ציון ברוסיה.

24 רייכר, לעיל הערה 4, עמ' 8-15.

25 ישראל בלקינד, **בנתיב הבייל"ויים**, תל אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1983, עמ' 109.

26 ד"ר חיים איסר חיסין, 1865-1932, היה רופא ועסקן ציוני, איש ביל"ו ומראשוני תל אביב. הוא עלה לארץ ב-1882, ובשנת 1887 חזר לרוסיה ועסק ברוקחות ובכתיבה לעיתונים יהודיים. ב-1893 נשלח מטעם הירחון הרוסי "ווסחוד" לסקר את המצב בארץ, ופרסם סדרת כתבות בשם "המסע לארץ היעודה", שהיא מקור היסטורי חשוב ללימוד המצב בארץ באותן שנים.

27 לפי השתלשלות המאורעות בהמשך, התיאור מתייחס למיכאל הלפרין (ברוסית הוגים ה' כ"ג).

ממופרע זה".<sup>28</sup> מתיאור בוטה זה עולה דמותו של הלפרין כפי שנתפס על ידי חלק מבני המקום והתקופה – "עושה צרות" קפריזי ובלתי יציב. מיומנו של חיסין עולה גם "התפקיד" שנטל הלפרין על עצמו בבואו למושבה, כמי שמתערב בענייני האיכרים וממריד אותם, וזאת עוד לפני פרוץ "המרד הגדול" שלהם בפקידי הברון רוטשילד. גם מנשה מאירוביץ', ממקימי ראשון לציון, זכר שהלפרין נלחם בפקידות המושבה מיומו הראשון בה.<sup>29</sup> היו כמובן גם מי שראו את הלפרין ברוח חיובית יותר, אך רוב התיעוד עליו שנשאר מאותו אירוע מתייחס רק לצדדים המוחצנים וה"פרועים" שלו.

הפרשה המכונה "המרד הגדול בראשון לציון" התרחשה בסוף פברואר 1887, והייתה בשעתה אירוע מכונן ביישוב היהודי. הדיה הרחיקו הרבה מעבר למושבה ואף מעבר לארץ-ישראל, והיא העלתה על פני השטח חששות ורגשות טעונים בין אישים וקבוצות בארץ ובמזרח אירופה. ל"מרד" היו השלכות מעשיות ומידידות על ראשון לציון, והלפרין מילא בו תפקיד מוביל ולמעשה היה מי שעורר אותו. תדמיתו, שהחלה להתגבש עוד קודם כמורד במוסכמות, התעצמה בעקבות האירוע.

באותן שנים כבר נעשו בארץ כמה ניסיונות לייסד במושבות ארגוני פועלים, אך כשאנשי ראשון לציון הקימו את "אגודת הפועלים", הם לא ביקשו את רשותו של רוטשילד, שהמושבה הייתה תחת חסותו.<sup>30</sup> וזאת למרות שהקמת ארגוני מתיישבים הותנתה מראש באישורו. הלפרין, שעבד אז כפועל בראשון לציון, היה אחד מפעילי האגודה. כמה מאנשי התקופה אף תיארו אותו כאחד ממנהיגיה ומקימיה, והוא תואר כ"דמות מופלאה ותמהונית שהשפיע בלהט נפשו ובסערת רוחו".<sup>31</sup> אולם מכתב שפורסם בעיתון המליץ מעט לאחר האירוע סותר מידע זה: "היא [האגודה] נוסדה

28 חיים חיסין, מרשומות אחד הבילוי"ים, ירושלים: הוצאת יד יצחק בן צבי, 1990, עמ' 163.

29 ראיון שקיים שאול דגן עם אברהם (אברמל'ה) דרויאן, אוסף שאול דגן במוזיאון העלייה הראשונה, 1978. אברהם דרויאן, יליד 1902, היה שומר בפתח תקווה. אביו היה חבר השומר. לימים היה דרויאן חבר בוועדה להנצחת זכרו של מיכאל הלפרין ז"ל, שהוקמה בשנות השבעים של המאה העשרים. מנשה מאירוביץ', 1860-1949, ממקימי ראשון לציון, היה מאנשי ביל"ו, אגרונום, סופר ומראשי העסקנים היהודיים בארץ בתקופת העלייה הראשונה ולאחריה.

30 שמעון שאמה, בית רוטשילד וארץ-ישראל – מפעלם של אדמונד וג'יימס רוטשילד בארץ, ירושלים: הוצאת מאגנס, תש"ם.

31 אברהם פלג, ראשונים – פרקים בתולדות ציבור פועלי ראשון-לציון, תל אביב: הוצאת אמיר, 1972, עמ' 9-10; דוד יודילוביץ', ראשון-לציון: התרמ"ב-1882 – התש"א-1941, ראשון-לציון: יצא לאור בעזרת חברת כרמל מזרחי, 1941, עמ' 313-314; מרדכי אליאב (עורך), ספר העלייה הראשונה, ירושלים: יד יצחק בן צבי, תשמ"ב, כרך ראשון, עמ' 195.

שלושה חודשים לפני בואו [של הלפרין לארץ]<sup>32</sup>. ככל הנראה, וכפי שקרה פעמים רבות בהמשך, ייחסו לו אחרים חלק בהקמת האגודה. כך או כך, הזיקה בין הלפרין לאגודת הפועלים הראשונה בארץ, גם אם לא הייתה עמוקה, מתקשרת לתפיסות הסוציאליסטיות שבהן החזיק, ושאותן ניסה ליישם גם במושבת האיכרים ה"בורגנית" שהייתה אז ראשון לציון. עצם הניסיון הזה היה לימים נדבך נוסף בעיצוב דמותו המיתית.

לא כאן המקום להעריך את מפעליו של הברון רוטשילד בארץ, את דרכי הפעילות של פקידי ואת תוצאותיהן. במקרה של "המרד" בראשון לציון נראה כי הקמת אגודת הפועלים מצד אחד, והתנהלותו של פקיד הברון במקום, יהושע אוסוביצקי,<sup>33</sup> מצד שני, הם שגרמו למתח והתסיסו את אנשי המושבה נגד "שלטונו" של הפקיד. הלפרין היה ככל הידוע הרוח החיה מאחורי "המרד", שביטא את הממד האנרכיסטי של אישיותו כשהעז לקרוא תגר על נציגו רב העוצמה של הברון. ה"מרד" החל כשהלפרין עמד לפרסם בעיתונות היהודית ברוסיה מאמר בגנות הפקידות, וקרא אותו תחילה בפני חבריו הפועלים. נראה שמבחינת אוסוביצקי הגדישה הפעולה האחרונה, שבאה בהמשך להקמת אגודת הפועלים, את הסאה: הוא ציווה על בעל הבית של הלפרין, שהיה מהכפופים לפקידות, להשליך את חפציו של הלפרין החוצה, ותלה ברחובות מודעה האוסרת על האיכרים להשכיר לו דירה. לפי המסופר, הלפרין וחבריו הפועלים צעדו אחוזי חמה אל בית הפקידות לתבוע את עלבונו, והסכסוך התלקח. אוסוביצקי, שנבהל מההתפרצות, עלה לעליית הגג, שלף רובה וירה באוויר. לפי אחת העדויות הוא אף "ירה עליהם [על הלפרין וחבריו] כדורי מוות בקנה הרובה".<sup>34</sup> אוסוביצקי עצמו ציין זאת במפורש כחצי שנה לאחר שוך האירועים, במכתב ששלח מיפו בנובמבר 1887 לליאון פינסקר באודסה: "יריתי לסלק את הלפרין המשוגע".<sup>35</sup> הוא גם הזעיק חיילים תורכים מיפו לאסור את המתמרדים. נראה שתדמיתו של הלפרין כ"עושה צרות" היא שהביאה לתגובה הקשה של הפקיד. כל השידולים של נכבדי המושבה, ובתוכם זלמן דוד לבונטין, לבל יעשה אוסוביצקי את "הנבלה

32 יהושע אייזנשטאדט, "לאלוהים פתרונים", המליץ, גיליון 145, 30.6.1887, עמ' 4.  
33 יהושע אוסוביצקי, 1858-1929, היה מהבולטים בפקידי הברון רוטשילד בתקופת העלייה הראשונה. בשנת תר"ס, 1900, אחרי שהמושבות בארץ עברו לחסות חברת יק"א, עזב אוסוביצקי את הארץ והתיישב בפריז, שם הקים בית חרושת לתקליטים.  
34 דרויגוב, "מכתב מאלעזר רוקח מיפו, מיום ו' ניסן תרמ"ז, 31 במרץ 1887, אל משה לייב ליליינבלום באודסה", לעיל הערה 21, כרך ה', עמ' 107-112.  
35 שם, עמ' 437.

הזאת" – הזמנת חיילים תורכים למושבה – כשלו, והמעשה קומם עליו את המתיישבים כולם.<sup>36</sup>

ה"מרד" פרץ בין ה-24 ל-28 בפברואר 1887, ונמשך עד לעזיבת הלפרין את המושבה לאחר כחודש. במהלך האירועים גורש אוסוביצקי מראשון לציון על ידי המתיישבים, והברון רוטשילד הגיב בהפסקת התמיכה הכלכלית במושבה. הוא חזר לתמוך בה רק לאחר שראשי המורדים, ובהם הלפרין, עזבו אותה, וכל איכרי היישוב חתמו על חוזה שהכפיף אותם ואת רכושם באופן מוחלט לו ולפקידיו. ביומנו, אחרי תום הפרשה, סיכם חיים חיסין את האירועים, וציין כי ניכר היה שהברון זעם על הלפרין, שאותו כינה "ראש מנהיגי המתיישבים": "[הוא] רָקַע ברגליו ברוב קצף וציווה שיסתלק ... והגדיר את מעשיו של הלפרין כהתערבות בלתי מוצדקת בענייני הציבור".<sup>37</sup> מן האירוע הזה אנו למדים על סגולות המנהיגות של הלפרין ועל יכולתו לסחוף אחריו אחרים, תכונה שתתועד בהמשך על ידי בני תקופתו. כן מלמד האירוע כי הלפרין לא היה מוכן להשלים עם הסדר הקיים כשסבר שיש בו עוול – קו אופי שלו שאף הוא יופיע בעתיד.

האירוע הסעיר את דעת הקהל הציונית בארץ ובמזרח אירופה, והוא נזכר במכתבים שהוחלפו בין פעילי חֵיבַת צִיּוֹן.<sup>38</sup> הוא גם גרם לחילוקי דעות בין שניים מהאישים הציוניים החשובים באותה תקופה, משה לייב ליליינבלום ויהודה לייב גורדון.<sup>39</sup> גורדון, שקיבל את גרסתה של פקידות הברון על האירוע, פרסם בעיתון המליץ מאמר חריף בשם "ראשון-לציון – הנה הנם!", שבו קבל על שגם בארץ-ישראל לא נגמלו היהודים מהפלגנות הקטנונית המאפיינת אותם בגולה. גורדון הוקיע את הלפרין כאדם נרגן

36 הארכיון הציוני המרכזי (להלן אצ"מ), תיק F30/405/1; משה ברסלבסקי, פועלים וארגונייהם בעליה הראשונה, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשכ"א, עמ' 82-83; אליאב, לעיל הערה 31; שולמית לסקוב, הביל"ויים, ירושלים: הוצאת הספריה הציונית, תשל"ט, עמ' 261-265.

37 חיים חיסין, מסע בארץ המובטחת, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשמ"ב, עמ' 70, 102.

38 במכתבו של מיכאל ארלאנגר מפאריס לליאון פינסקר באודסה (מ-1887.8.4), הלפרין מכונה "זר" ומתואר כמי שנכנס למושבה ראשון לציון ללא אישור. במכתב נוסף מארלאנגר לפינסקר, מ-28.4.1887, מכונה הלפרין "כפוי טובה". דרונוב, לעיל הערה 21, עמ' 131-138.

39 יהודה לייב גורדון (יל"ג), 1830-1892 היה מגדולי המשוררים של תנועת ההשכלה היהודית ברוסיה. קריאתו "הִיָּה אָדָם בְּצִאתָךְ וְיִהְיֶה בְּאֵהָלְךָ" הפכה לסימטת המשכילים בני דורו.

ואיש ריב ומדון,<sup>40</sup> וכתב עליו: "רוח רעה נשבה ותצא ללהב, רשפי קנאה בלב הקולוניסטים, איש זר, אשר גם לא על הקולוניסטים נחשב, היילפערין שמו, והקנאים מרי נפש ובעלי אגרופין ... וכאשר נודע הדבר אל הנדיב, עלתה חמתו עד להשחית על האנשים המרעים כפויי הטובה".<sup>41</sup> תוספת פרטים ודעה אישית על המקרה התפרסמו בהמליץ שבוע לאחר מכן, במכתבו של א"א (אברהם אבלי) סיראטקין מהעיר מינסק. במאמר שפתח את הגיליון, וברוח של התנגדות למחנה "המורדים", כתב סיראטקין: "את ה' היילפערין ידעתי עוד בהיותו מתגורר בעירנו, וכל יודעיו ומכיריו יעידו עליו כי בשיגעון ינהג ואין כרוחו נכונה ... מחרחרי הריב והנרגנים ברל"צ [ראשון לציון] עוד יגרמו רעה רבה לדבר היישוב בכלל ועתידיים הם ליתן את הדין".<sup>42</sup>

הלפרין, שחזר לרוסיה לאחר גירושו מראשון לציון, הגיב משם על המכתבים, ותגובתו פורסמה בהמליץ באמצע מאי, בראש הגיליון. במכתבו גולל את השתלשלות העניינים מנקודת מבטו, כדי "להציל את כבוד האמת", וכתב שבבואו לראשון לציון ראה "דברים מוזרים מאד, שמפני כבוד העניין אינני חפץ עתה להשתמש במילה אחרת". הוא ציין שלא ידע כי הברון אסר על משלוח ביקורות מהארץ בעניין המושבות: "שלחתי מאמר להודיע לאחרים בחושבי שאך דעת הקהל תוכל לשפוט הדברים". את הזמנת החיילים התורכים למושבה הוא כינה "חילול השם וחילול כבוד כל בית ישראל", והזכיר את אריסטובולוס "שהביא חיל פאפוס עירה ירושלים". את הכאתו בידי אוסוביצקי ופקידיו כינה "הכאת איש עברי", ברומזו למשה רבנו במצרים. את מכתבו חתם בשמו ותוארו – "בן הרב החריף אליהו מווילנא ונכד הרב הגאון מלבי"ם".<sup>43</sup> לפני פרסום המכתב עבר עליו ליליינבלום שהיה, בין השאר, מזכיר "חברת תמיכת יהודים עובדי אדמה ובעלי מלאכה בסוריה וארץ ישראל" ומהכותבים המובהקים של המליץ, ומחק ממנו כל ביטוי העלול לפגוע באוסוביצקי. "הצדק היה עם היילפערין, ... עם זה אודיע לך שרוב מאמרו של היילפערין נכתב על פי השגחתי, ואנוכי לא נתתיו לספר בפרט הסיבות שעוררו את הקולוניסטים, כדי שלא לחלל את כבוד ה' אסאוועצקי, כי סוף סוף עד היום אין הקוראים יודעים עם מי הצדק".<sup>44</sup>

40 שלמה בריימן, אגרות משה לייב ליליינבלום ליהודה לייב גורדון, ירושלים: הוצאת מאגנס, תשכ"ח, עמ' 53.

41 י"ל גורדון, "ראשון-לציון – הנה הנם!", המליץ, גיליון 83, 27.4.1887, עמ' 3.

42 א.א. סיראטקי, "עזרת סופרים", המליץ, גיליון 90, 5.5.1887, עמ' 1.

43 מיכל היילפערין, "עזרת סופרים", המליץ, גיליון 97, 13.5.1887, עמ' 1.

44 קלויזנר, לעיל הערה 3, כרך א' עמ' 193-194; מכתב מאת ליליינבלום ל"מ פינס, כ"ה סיון תרמ"ז, ארכיון מכון לבון (להלן אמ"ל), תיק IV104-48-2.

הדברים נכתבו במכתב תמיכה קצר שהתפרסם אחרי מכתבו של הלפרין, ושבו העיר ליליינבלום למו"ל כי הסתמך על מידע מסולף וטעה במשפטו השלילי על הלפרין: "הנני מעיד לך עדות נאמנה כי הסופר הנעלם ההוא הוא שקרן ובדאי וכי עם ה' היילפערן הצדק. ראוי לך למען האמת והצדק להדפיס גם את דברי העלוב האברך המשכיל היקר והנכבד מ. היילפערן אשר נתת שמו לכלמה".<sup>45</sup>

הפרישה המשיכה לעורר סערה בעיתונות היהודית במזרח אירופה: במכתב נוסף בהמליץ טען N.N. – אנונימי המתואר כ"אחד שנהירין לו שבילי דראשון-לציון" – כי "עיקר חטאתו של היילפערין הוא לא במכתב שכתב וקרא, כי אם חטא גדול ועוון כבד מזה ירבוץ עליו. היילפערין יסד בראשון-לציון 'אגודת פועלים' והדבר הזה היה לאסאוועצקי למורת רוח, והצדקה אתו [עם אוסוביצקי]. יבואו היהודים העניים ויעבדו את אדמת ראשון-לציון כשכירי יום, אבל למה להם אגודה? כי מי זה לידנו יתקע, אם לא תאמר האגודה מחר לשנות סדר דרך ארץ ההיא ותדרוש לה משכורת כפליים מאשר יקבלו העובדים הערביים?! האם תוכל ראשון-לציון לשאת אגודה כזו שיש בה אפילו קורטוב אחד של האגודות הסוציאליות אשר פרו וישרצו באנגליא ואמריקא? החטא האחר שיש להיילפערין ה'לאומי' להתגולל על אסאוועצקי ולאמר עליו – בוגד בעמו הוא. ה' ישמרנו מ'לאומיים' כאלו!"<sup>46</sup>

נראה כי המכתב מבטא את פחדה של היהדות הבורגנית בארץ ובמזרח אירופה מעליית כוח מאורגן של פועלים בארץ, בדומה למתרחש באירופה באותן שנים. איכרי המושבות, שסבלו אמנם מידו הכבדה של פקיד הברון אך לא הייתה להם כל נטייה סוציאליסטית, חששו בעיקר מכך שרוטשילד ימשוך את ידו ממפעל ההתיישבות. זו אחת מהסיבות לכך שניסיונו של הלפרין להפוך את "המרד" למלחמתו של הפועל העברי לעצמאות לא צלח, אך ההתארגנות בראשון לציון כן ציינה שאיפה משותפת לאיכרים ולפועלים, לבנות את החברה היישובית באופן צודק יותר. הפולמוס נמשך עוד כמה שבועות<sup>47</sup> ולמרות שלא נותרו זיכרונות ישירים של הלפרין ממנו, הוא סימן אותו כאחד ממבשרי השילוב בין ציונות לסוציאליזם בארץ.

45 משה ליב ליליענבלום, "עזרת סופרים", המליץ, גיליון 97, 13.5.1887, עמ' 2.

46 N.N., "מכתב למו"ל", המליץ, 3.6.1887, גיליון 112, עמ' 2.

47 מכתב מאת ליליינבלום ל"מ פינס, כ"ה סיון תרמ"ז, אמ"ל, תיק 2-48-104:IV; שלמה בריימן, משה לייב ליליינבלום כתבים אוטוביוגרפיים, ירושלים: הוצאת מוסד ביאליק, תש"ל, עמ' 47.

## שֵׁאוֹ צִיּוֹנָה נֶס וְדָגֵל

בשנת תר"ן, 1890, עלה מיכאל הלפרין לארץ בשלישית.<sup>48</sup> בעלייה זו התגלה ממד נוסף של אישיותו ושאיפותיו, הקשור בשימוש בכוח מגן עברי עצמאי. מימיה הראשונים התלבטה התנועה הציונית בשאלת ההגנה על היישובים המוקמים בארץ, ובימי העלייה הראשונה נעשו כמה ניסיונות לייסד ארגונים לשמירה עליהם. הלפרין היה מראשוני הקוראים ליצירתם, וב־1891 היה מעורב בהקמת *אגודת העשרות* (המוכרת גם כ*הסתדרות העשרות* או *אגודת האחים*) במושבה רחובות.<sup>49</sup> האגודה נבנתה מתאים חשאיים נפרדים על פי המסורת של תנועות הרפורמה המחתרתיות באירופה. על פרק זה בחייו של הלפרין מעידים רק מעט מקורות בני הזמן, וההתייחסויות אליו הן בעיקר מאוחרות, אבל היוזמה להקמת כוח מגן יהודי שויכה להלפרין לא רק לאחר מותו, אלא כבר בחייו. אברהם דרויאן סיפר כי אביו, שהכיר את הלפרין כשזה גורש מראשון לציון לאחר "המרד", הקים יחד אתו את *אגודת העשרות*. לפי סיפורו של דרויאן בחרו הלפרין ואביו עשרה בחורים ויצאו אתם לוואדי אל חאנין הסמוך למושבה. שם, תחת עץ תאנה גדול, עבר כל אחד מהם חקירה, ולבסוף נשבע "לחיים ולמוות בארץ־ישראל"! השם שנתנו לאגודתם בא מפסוק מפרשת יתרו – "ושמתי עליהם שרי עשרות, שרי חמישים ושרי מאות",<sup>50</sup> אך למינוי שרי מאות הם לא הגיעו כי האגודה מנתה כשמונים חברים בלבד. "[הלפרין] היה הרוח החיה באגודה וזה בא לידי ביטוי במטרותיה הלאומיות – הכשרת חבריה לאימון ושימוש בנשק ובתכסיסי מלחמה להגנת המושבות, והמקצועיות – ארגון מוסדות לפועלים כמטבח משותף, חדר חולים ולימוד השפה העברית. רוב החברים חשבו את הלפרין לפנטזיונר", סיפר דרויאן.<sup>51</sup>

*אגודת העשרות* לא הצליחה לקרום עור וגידים ולא הפכה לארגון קבוע, אך הלפרין כבר היה שקוע ביוזמה חדשה, הפעם יוזמה התיישבותית. הוא תכנן באותם ימים מבצע התנחלות בוואדי אל חאנין, ורכש בכספו שטח מצפון לנחלתו של ראובן לרר.<sup>52</sup> לפי הסיפור הרווח היה זה הוא שהציע

48 סמילנסקי, *משפחת האדמה*, לעיל הערה 17, עמ' 57-60.

49 יעקב גולדשטיין, *בדרך אל היעד*, תל אביב: הוצאת משרד הביטחון; 1994, עמ' 11-12; אליהו גולומב, *ראשי פרקים בתולדות הישוב*, ירושלים: ספרית קו לקו, תש"ז, עמ' 19-30.

50 *ספר שמות*, פרק י"ח, פסוקים י"ג-כ"ו.

51 *אוסף שאול דגן*, לעיל הערה 29.

52 ראובן לָרֶר, 1832-1917, היה ספק מספוא לצבא הרוסי. מרווחיו קנה אחוזה חקלאית גדולה ליד אודסה, ובהמשך החליף אותה באחוזה חקלאית בארץ. האחוזה, שנקראה על שמו "נחלת ראובן", הייתה אחד משלוש הנחלות שהתמזגו ויצרו את המושבה נס ציונה.

לקרוא להתנחלות החדשה בשם נס ציונה, על פי הפסוק מספר ירמיהו "שאו נס ציונה, העיזו, אל תעמדו"<sup>53</sup>. הלפרין, שרצה להגשים במקום את הרעיון החדשני של מושבת פועלים, בנה שם בית ונטע כרמים.<sup>54</sup>

על חנוכת נס ציונה בכ"ב בטבת תרנ"א (דצמבר 1891) סופרו סיפורים שונים, וגם אם היה בהם רק גרעין של אמת, הם מבטאים את הדימוי של הלפרין בעיני בני זמנו. כך, לדוגמה, זכרו כמה ממת יישיבי המקום כי הוא הופיע במושבה החדשה באותו יום עם חבורת פרשים, חגור חרב וכידו דגל בצבעי תכלת לבן, ועבר כך בשביליה. בהגיעו לגבעה שבמרכזה שלף את חרבו ושאג: "חרב לה", אלי"<sup>55</sup> עוד סופר כי לטכס נטיעת העץ הראשון הוא בא בלבוש קווקזי חגיגי, נושא מקל ארוך שאליו נקשרה טלית עם שני פסים תכולים ומגן דוד ביניהם, ולעיני כל התנופה דגל כחול לבן. לפי הנטען, הייתה זו הפעם הראשונה שבה הורם ביישוב היהודי הדגל שיהיה לאחר שנים לדגלן של התנועה הציונית ושל מדינת ישראל.<sup>56</sup> למען האמת לא הייתה זו הפעם הראשונה שבה נישא הדגל ביישוב, והבכורה שייכת לאישים כאוסוביצקי, שהניף ב-1885 את דגל ראשון לציון (המבוסס אף הוא על הטלית) בחגיגות למלאת שלוש שנים להיווסדה, וישראל בלקינד, מחלוצי תנועת ביל"ו, שנשא באותו אירוע דגל דומה. ואולם, עצם ייחוס הראשוניות להלפרין מלמד על הבולטות של דמותו בימי העלייה הראשונה. היו שהסתייגו מהנפת הדגל, כמו למשל העיתון חבצלת, שבו נטען כי "תעלולי נערים אחדים ברוכבם מיפו לאחת המושבות לבוש בגדי שרד עם דגל ישורון עלולים רק להזיק להגשמת הרעיון הלאומי". הכותב הוסיף: "האם כבר שכחו כי בתעלולים כאלה גרמו רעה רבה לרעיון בכלל? האם בדרכים אלה יחשבו לבנות הריסות הלאומית?"<sup>57</sup> בגיליון העוקב הוכחשה הידיעה, ונטען כי הדגל שהונף היה דגל תורכיה: "לא עבר חלוץ לבוש בגדי שרד והדגל שהיה שם, היה דגל חצי הירח אשר לממשלתנו הרוממה".<sup>58</sup> נראה שההסתייגות הראשונה והערכית מהמעשה הייתה אמתית, בעוד שהתיקון העובדתי קשור בחשש מתגובת הצנזור העות'מאני, שקרא כל עיתון שיצא

53 ספר ירמיהו, פרק ד, פסוק ו'.

54 אליאב, לעיל הערה 31, עמ' 53; דרוינב, לעיל הערה 21, כרך ב' עמ' 349.

55 דוד תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובניו – דמויות ותמונות, תל אביב: הוצאת שהם, 1947, כרך ראשון, עמ' 275.

56 ברסלבסקי, לעיל הערה 36, עמ' 133-134.

57 יש"ר, "אורות וצללים", חבצלת, 8.1.1891.

58 N, "פרו", חבצלת, 15.1.1891, עמ' 2.



בארץ ועלול היה למנוע את המשך הופעתו אם חשב שהוא מעודד לאומיות מסוג בלתי רצוי.

בעניין הקמת נס ציונה נאספו לימים עוד סיפורים, שהמחישו את דמותו של הלפרין: על פי ברוך קטינקא, שהיה אז ילד ושמע כנראה מאחרים, רצה הלפרין באותו יום לקטוע את יד ימינו לזכר המאורע, "כדרך שחיילי בר-כוכבא קטעו אצבע אחת, וכי רק בקושי מנעוהו מכך".<sup>59</sup> דימויו של הלפרין כמנהיג נקשר באמצעות סיפור זה למרידות היהודים ברומאים, מהן שאבו בני התקופה השראה לתפיסת ההגנה בארץ. מקור אחד זכר שבאירוע הכריז הלפרין על הקמת "לגיון העם".<sup>60</sup> אחרים סיפרו שכשהניף את הדגל שאג "יחי הדגל העברי הראשון – דגל מחנה יהודה", ואחר כך קרא "אם אשכח ירושלים תשכח ימיני" ופצע בִּשְׁפָרְיָה את זרועו, שדם רב ניגר ממנה. לפי הסיפור החרו כל הנוכחים אחריו ופתחו בשירת "שאו ציונה נס ודגל, דגל מחנה יהודה". אלא שככל הידוע, שיר זה חובר בידי המשורר היהודי-פולני נח רוזנבלום בעקבות הקונגרס הציוני הראשון, והופיע לראשונה במאסף בשם האשכול ב-1898, כלומר כמה שנים לאחר חנוכת נס ציונה. סופר גם כי הלפרין הכריז באוזני צעירי נס ציונה "בדם ואש יהודה נפלה, בדם ואש יהודה תקום",<sup>61</sup> אך קריאה זו לקוחה משירו של יעקב כהן הבריונים, שנכתב רק אחרי פוגרום קישינב ב-1903, כלומר שנים מאוחר יותר. בין אם התרחשו האירועים הללו בדיוק כפי שזכרו אותם בני התקופה, ובין אם קרו מעט אחרת, כפי שעולה מהמחקר הנוכחי – אין ספק שהם חיזקו את דמותו המהפכנית של הלפרין והעצימו את ההילה סביבו בקרב בני המושבות הראשונות. הדימוי שמבקשים מספרי הזיכרונות הללו להנחיל לנו על מיכאל הלפרין הוא של מהפכן סוער, שדמיונו מתעלם מגבולות של זמן ומקום, והוא משתמש בסמלים לאומיים כמו דגל או גיבורי העבר.

לאחר ייסוד נס ציונה פגש הלפרין את אשתו השנייה, שרה לבית קלמנוביץ'. אביה, יוסף קלמנוביץ', איש אמיד ובעל נכסים, בא לארץ בשליחות תנועת חובבי ציון וקנה בכספו אדמות בחדרה. למסעו בארץ התלוותה בתו, וכך הכירה את הלפרין. חופתם נערכה בנס ציונה<sup>62</sup> אך כבר שנה לאחר מכן, ב-1892, הם חזרו לרוסיה. שם נולדו שלושת ילדיהם – הבת

59 ברוך קטינקא, מאז ועד הנה, ירושלים: הוצאת קרית ספר, 1961, עמ' 121-123. קטינקא, מהנדס ויום מבני המושבות בארץ, היה יליד 1887.

60 אוסף שאול דגן, לעיל הערה 29.

61 יעקב יערי-פולסקין, טיוטה בכתב יד ביידיש "חולמים ולוחמים", אמ"ל, תיק 8-66-104-IV; וכן ארכיון מכון ז'בוטינסקי (להלן אמ"ז), תיק פ77 – 3/7.

62 ירמיהו הלפרן, אבי מיכאל הלפרן, תל אביב: הדר, תשכ"ד, עמ' 205-222.

שולמית (מיתה), שנולדה בין 1894 ל-1897, והבנים אריה (ליובה, על שם הסב לייבוש, המלבי"ם), שנולד ב-1899, וירמיהו (ירמה) שנולד ב-1901.<sup>63</sup> מעבר לכך לא ידוע הרבה על מעשיו של הלפרין ברוסיה באותן שנים, שהיו קו תפר בין פעילותו בתקופת העלייה הראשונה לפעולותיו בימי העלייה השנייה. חשוב לציין שתיקוף זה הוא מלאכותי: המושגים עלייה ראשונה ועלייה שנייה נוצרו כתוויות סוציולוגיות, ורק לאחר מכן הוכר רטרואקטיבית הגבול הכרונולוגי שביניהן, הנע לפי גרסאות שונות בין 1903 ל-1905.<sup>64</sup> קורות חייו של הלפרין מבטאות למעשה את הרצף שבין שתי התקופות, שקשה להפריד ביניהן.

הדברים שסופרו על הלפרין באותן שנים, בין חזרתו לרוסיה לבין תחילת העלייה השנייה, ושקשרו אותו למאורעות בעלי חשיבות היסטורית או סמלית, מעידים על בולטותו בקרב אנשי העלייה הראשונה, כנראה משום שחסרו בעלייה זו דמויות מהסוג שלו (שיופיעו בעלייה השנייה ויקהו את דמותו). יוחסו לו שלוש פגישות עם הרצל באותן שנים: הראשונה, לפי המסופר, ב-1897, בקונגרס הציוני הראשון בבאזל, שם דיבר הלפרין נגד הרצל, שהתנגד מטעמים מדיניים לעליית יהודים לארץ לפני שיושג צ'רטר מקושטא.<sup>65</sup> ואולם, אין אזכור לאירוע כזה ביומנו של הרצל, וגם אם מנהיג ההסתדרות הציונית לא זכר את הלפרין, לא מצאתי מקור נוסף לסיפור<sup>66</sup> שספק אם התרחש במציאות. ייתכן שהמפגש התרחש אך הרצל לא ראה בו חשיבות, משום שהלפרין היה בעיניו עוד יהודי מזרח אירופי תמהוני, מרוחק מכל מה שהרצל עצמו ייצג. ואולם, בעצם הסיפור הזה ניתן לראות דוגמה נוספת לנטיית בני הזמן לשבח את הלפרין באירועים בעלי משמעות סמלית והיסטורית. פגישה נוספת בין השניים, שספק רב אם היא התרחשה, התקיימה לפי העדויות בוילנה באוגוסט 1903, שבועיים לפני הקונגרס הציוני השישי. כמה מבני התקופה "זכרו" כי המפגש אירע כשהרצל עבר בעיר במסגרת ההכנות לקונגרס, וקיבל משלחת של תנועת פועלי ציון ובה גם הלפרין. לפי המסופר, הלפרין פרש בפני הרצל את הצעתו ליסוד "לגיון העם" לכיבוש ארץ-ישראל. עוד סופר כי אחד ממקורביו של הרצל לחש

63 ירמיהו הלפרין, "אנו עולים ארצה", האמה, א' (3), (תשכ"ג), עמ' 431.  
64 להרחבה ראו: חוקי שוהם, "מהעלייה השלישית לעלייה השנייה ובחזרה: היווצרות החלוקה לתקופות לפי העליות הממוספרות", ציון, שנה עז, ב', תשע"ב, עמ' 189-222.  
65 רושם רשומות, "מדברי ימי מיכאל הלפרין", החיים הללו, 26.11.1935, אצ"מ, תיק F30/405/2.  
66 תיאודור הרצל, עניני היהודים: ספרי יומן 1895-1904, ירושלים: מוסד ביאליק, 1999-1997.

על אזנו שהלפרין מתייחס לבית דוד, ואז קם הרצל ממקומו, עמד לפני אורחו ונשאר עומד כל זמן השיחה.<sup>67</sup> ביומני הרצל הלפרין אינו מוזכר כלל, למרות שהביקור האמור בוילנה נזכר בהם כמה פעמים, והרצל אף כתב ש"הביקור בוילנה יישאר חרות בזיכרוני".<sup>68</sup> הפגישה הדרמטית ביותר בין השניים התרחשה, לפי המסופר, בקונגרס הציוני השישי, שהתקיים בבאזל בין ה-23 ל-28 באוגוסט 1903 ונודע כ"קונגרס אוגנדה". נטען כי הלפרין, שהיה אחד מצירי פועלי ציון בקונגרס,<sup>69</sup> עלה על שולחן בעת הוויכוח בעניין אוגנדה ושר את השבועה של התנועה.<sup>70</sup> גם לסיפור זה לא מצאתי ביסוס נוסף, וגם הוא מוטל בספק רב. יצוין כי חלק מהמקורות המאוחרים לסיפור מתבססים על מקורות מאוחרים אחרים, שמהימנותם לא נבדקה. בעדות יחידה שמצאתי לאפשרות השתתפותו של הלפרין בקונגרס מוזכר אדם בשם היילפרין, שהצטרף לציר סירקין בקריאת "בוז" בעת הדיון על מזרח אפריקה ב-25 באוגוסט. הרצל קרא את שניהם לסדר.<sup>71</sup>

דוגמה נוספת לשיוך פרשיות להלפרין, שכנראה לא התרחשו, היא המפגשים שיוחסו לו בקונגרס הציוני השלישי. לפי המסופר הוא פגש שם, בשלהי אוגוסט 1899, את הצירים מרקו ברוך והקולונל אלברט גולדסמיד, וביחד הגו רעיונות לנחיתה של כוח צבאי יהודי בחוף יפו ותכנוית אסטרטגיות אחרות לכיבוש הארץ מידי התורכים.<sup>72</sup> ברוך וגולדסמיד אכן השתתפו בקונגרס, אך אין כל עדות לפגישתם עם הלפרין.

- 67 מתוך זיכרונות אלכסנדר זייד, אמ"ז, תיק פ77 – 3/7; אליעזר שמאלי, חיי ראשונים – מיומני אלכסנדר זייד, תל אביב: עם עובד, תש"ב, עמ' 26; ברוידס, לעיל הערה 6, עמ' 164; רייכר, לעיל הערה 4, עמ' 44-46.
- 68 הרצל, לעיל הערה 66, עמ' 212-213.
- 69 יוסף מגן, פולמוס שנשכח: מי צריך פועלים יהודים בארץ-ישראל – משה לייב ליליינבלום מול ראשוני "פועלי ציון" בצומת המאות, תל אביב: עמודות, 1944, עמ' 100.
- 70 רייכר, לעיל הערה 4, עמ' 68; יעקב יערי-פולסקין, חולמים ולוחמים, תל אביב: הוצאת גיסין, 1922, מהדורה ראשונה, עמ' 8-16.
- 71 תיאודור הרצל, בפני עם ועולם – נאומים ומאמרים ציוניים, ירושלים: הספריה הציונית, תשל"ו, 1976, עמ' 250.
- 72 דוד ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי – ההגנה הלאומית – 1931-1937, חלק ראשון, תל אביב: מוסד קלוזנר, 1975, עמ' 32. יוסף מרקו ברוך, 1872-1899, היה פעיל ציוני אנרכיסט, משרור, מורה ועיתונאי מחובבי ציון. גם הוא הציע להקים צבא יהודי שיכבוש את הארץ. ברוך נחשב ליריב פוליטי של הרצל, וב-1899, כשהשתתף בקונגרס הציוני השלישי בבאזל, ניסה לשטוח את משנתו למורת רוחם של הרצל ומרבית הצירים. ברוך עלה לבמה על אף שלא ניתן לו לנאום, והרצל הורה לסדרנים להורידו משם ולמחוק את דבריו מהפרוטוקול. קולונל אלברט אדוארד וויליאמסון גולדסמיד, 1846-1904, היה ראש אגודת חובבי ציון בבריטניה, ייסד את תנועת הנוער "בריגדת הבנים והבנות היהודים" (1895), והיה ממייסדי תנועת "המכבים הקדמונים" ונשיאה בשנים 1903-1904.

## הלפרין מתגייס לייסוד אגודת פועלי ציון

חוסר השקט של הלפרין והקושי שלו להכות שורש באו שוב לביטוי בסוף 1898, כשעלה מחדש לארץ בפעם הרביעית, ויצא אותה לאחר מכן כדי להשתתף בקונגרס הציוני השלישי. אחרי הקונגרס הוא שב לארץ בפעם החמישית, וב־1901 חזר שוב לוויילנה. הוא היה באותה עת כבן 41, מוכר במידת מה בציבור היהודי, והשתלב בחיים היהודיים התוססים שהתנהלו בעיר. העולם היהודי היה נתון בשנים הללו בטלטלות שבין פוגרום לתקווה, ונחשף לרעיונות הסוציאליסטיים שרווחו בציבור הכללי. להלפרין ולרוחו הסוערת הזדמן עכשיו תפקיד של מעורר ומלהיב בקרב הנוער היהודי המהפכני, ובני וילנה זכרו ש"היה יוצא עם החברים [שנבחרו לפועלי ציון] ליער לעסוק בספורט", ו"...דרש שיחשלו עצמם לקראת עבודת כיבוש הארץ".<sup>73</sup> אלכסנדר זייד<sup>74</sup> סיפר כי באותה שנה, 1901, נהג הלפרין לאמן בוויילנה בשבתות כשלושים חברים בפיתוח גוף, ולספר להם על ארץ־ישראל.<sup>75</sup> הלפרין עבר מעיר לעיר ברוסיה והטיף לעלייה מידית לארץ,<sup>76</sup> ומעניין שהוא היה אז דמות מוכרת גם בקרב מתנגדי הציונות. "פעם הופיע באספה ותיאר את מצב היהודים בעולם בצבעים שחורים. הציונים ביקשו ממנו להפסיק ואילו הבונדאים דרשו שימשיך בדבריו".<sup>77</sup> אין זה פלא, כמובן, שאנשי הבונד, ברית הפועלים היהודית הכללית ברוסיה, ליטא ופולין – ששילבה לאומיות יהודית־תרבותית עם סוציאליזם והתנגדות לציונות – היו פתוחים לשמוע על מצבם הקשה של היהודים, שאותו קיוו לשנות, ובמיוחד על מצבם הקשה בארץ, שלעלייה אליה התנגדו.

באפריל 1903 פרצו בקיישינייב שבמחוז בסרביה, בתחומי תחום המושב היהודי, פרעות קשות. בשנתיים שלאחר מכן התחולל גל מקיף של פוגרומים ברחבי רוסיה ומזרח אירופה, וקבוצות של יהודים סוציאליסטיים, לאו דווקא ציונים, החלו לארגן הגנה עצמית יהודית. כמה מחובבי ציון בוויילנה זכרו שהלפרין "יומם ולילה לא שקט, ארגן את הנוער, חילק אותם לגדודים, הזמין אצל הנפחים מקלות ברזל ולימד אותם איך לצאת למערכה נגד הפורעים". הוא הופיע באספות, קרא להגנה עצמית והלהיב את שומעיו

73 ברודס, לעיל הערה 6, עמ' 112-115.

74 אלכסנדר זייד, 1866-1938, היה ממקימי ארגוני השמירה "בר גיורא", "השומר", "הקיבוץ" ו"אגודת השומרים", ומהאישים הבולטים של העלייה השנייה.

75 אלכסנדר זייד, לפנות בוקר – פרקי יומן, תל אביב: הוצאת עם עובד, 1975, עמ' 19.

76 יהודה סלוצקי, "הרעיון החלוצי ותנועות חלוציות לפני מלחמת העולם הראשונה", אסופות, 1968, מס' 12, עמ' 11.

77 ברודס, לעיל הערה 6.

במידה כזו "שכולם היו מוכנים לקרב מבלי לחוס על כל קרבן".<sup>78</sup> אחד מבעלי הזיכרונות אף הפליג וטען שבזכות הלפרין ניצלו יהודי וילנה מפרעות נוסח קישינב.<sup>79</sup> למרות שהלפרין היה אז בשנות הארבעים לחייו, אלכסנדר זייד זכר אותו כאדם צעיר ויפה תואר, גבוה ומוצק, עם שפע תלתלים בהירים על כתפיו כמו לגיבור אגדי: "הוא היה בעל דמיון כביר, חלם על מעשי גבורה ומסירות נפש ומשך את כולנו אחריו בסערה". זייד זכר גם שהלפרין קרא לעבודת האדמה ולהגנה עצמית, והרבה לספר לנערים על הקורה בארץ וגם על הסוציאליזם בעולם. ברוח תנועת הנארוזניקים הוא הטיף לחניכיו לשנות את חייהם מיסודם: ללבוש בגדים כפריים פשוטים, לאכול לחם שחור ומאכלים טבעיים, ולהרבות בטיולים באוויר צח כדי לפתח את הגוף ולהתחשל. לדברי זייד, הלפרין אמר לנערים שיצטרכו לקבל את השמירה על שדות המתיישבים בארץ להצמיח רועים עבריים, לחיות חיים של שיתוף בחוות לאומיות וליצור צבא מגן לעם: "אנו, בני הנוער העברי, שנתחכנו ברוסיה חינוך רציונלי, על תבונה ושכל קר, מצאנו בהלפרין יסוד חדש [של] דמיון לווט. הוא הדליק בלבותנו, בלב נערים ונערות בני 16-17, את אבוקת הדמיון". לעובדה שהלפרין כבר פעל בארץ והכיר אותה, הייתה כנראה חשיבות רבה. הוא היה סוכן של החלופה הארץ-ישראלית בפני הנוער התוסס, שנמשך לכיוונים שונים – מהגירה לארצות הברית ועד לשותפות במהפכה סוציאליסטית ברוסיה. ביומנו כתב זייד: "שום אדם מלבד מיכאל הלפרין לא היה יכול לתאר לנו תמונה ברורה מכל הנעשה בארץ, כי הוא ביקר בה וחי בתוכה, ובדמיונו הלווהט עורר בנו רצון עז לעלות לארץ מיד ובלי כל דיחוי". בהשפעת הלפרין החליט זייד לעלות לארץ, וב-1904, בהיותו בן שבע-עשרה, עשה זאת.<sup>80</sup>

השנים 1903-1905 היו משמעותיות מאד ליהודי רוסיה. המדינה הגדולה תססה באותם ימים, והתסיסה מצאה ביטוי בשביתות בתעשייה, בהתארגנויות של אגודות מקצועיות ובמהומות סטודנטים באוניברסיטאות. על חלקם הרב של יהודים בכל אלה יעידו העובדות כי בין חללי ההתנגשות הראשונה של פועלים עם חיילי הצאר בינואר 1905, שנקראה "יום ראשון

78 שם, עמ' 115-122.

79 רייכר, לעיל הערה 4, עמ' 44.

80 זייד, לעיל הערה 75, עמ' 19; אלכסנדר זייד, "בראשית הימים", בתוך ברכה חבס ואליעזר שוחט (עורכים), ספר העלייה השנייה, תל אביב: עם עובד, תש"ז, עמ' 171. הדברים מופיעים לראשונה במסמך מ-23.11.1934 שכתב זייד אחרי שבעיתון "דבר" התפרסמה פנייה לציבור לשלוח זיכרונות על הלפרין במלאת 15 שנים למותו. אמ"ל, תיק IV104-48-6.

העקוב מדם", היו לפחות שבעה יהודים, וכי שיעור היהודים בין האסירים הפוליטיים באותה שנה היה פי שמונה מחלקם באוכלוסייה הכללית.<sup>81</sup> זו הייתה המציאות שבה פעל אז הלפרין. הוא השתלב בתנועת פועלי ציון – הפלג הציוני של הזרמים הסוציאליסטיים היהודיים – ובמסגרתה זכה למעמד של מחנך, מדריך ומקור להשראה.

רחל ינאית בן צבי,<sup>82</sup> שנקראה אז גולדה לישנסקי, פגשה את הלפרין ב-1905 בפולטבה. לדבריה הייתה "חסרה אז את ארץ-ישראל", בגלל העיסוק הנלהב שלה במרקסизם של פועלי ציון. והנה פגשה ב"איש המלהיב הזה", וקיבלה ממנו את ארץ-ישראל הרומנטית. "... ובאותם ימים, אינני זוכרת איך וממי, נודע לי, שמייכאל הלפרין שוהה בעיר. ...אני רצה אליו, אני מוכרחה לראות ולשמוע ממנו על הארץ ... ובאותו ערב גמלה ההחלטה בלבי – לעלות בהקדם, לעלות ללא דיחוי".<sup>83</sup> בדומה לזייד, גם ינאית בן צבי יחסה חשיבות לעובדה שהלפרין פעל בארץ והכיר אותה, וגם לה הביא האיש הזה – שכולו דמיון, התלהבות והזיה – את ארץ האבות והתווה אפיק מעשי לרעיונותיה הרומנטיים. זיכרונותיה מחזקים את תיאורו של הלפרין המסתובב ברחבי תחום המושב, מחוץ לעירו וילנה, משתתף בכינוסים של פועלי ציון ומשפיע על הנוער היהודי לעלות ארצה. בחברה היהודית ברוסיה באותה עת הייתה הציונות נחלת מעטים בלבד. רוב הצעירים נהו אחר תנועות אחרות, וצעירים כמבוגרים חיפשו את עתידם במדינות אירופה וביבשת אמריקה, בעיקר בארצות הברית. אך בקרב הנוער המהפכני, שחיפש דרך לשלב בין לאומיות יהודית לעלייה לארץ וחיים על פי תפיסות חברתיות מתקדמות, מצא הלפרין קהל צמא. מרדכי צ'רקסקי, מעולי העלייה השנייה וחבר פועלי ציון, זכר שכשהצטרף לתנועה לא היה רעיון העלייה לארץ ברור, וטרם הוחלט מתי יעלו וכיצד: "קרן של תקווה ממשית הייתה הופעתו של מייכאל הלפרין בעירנו בקיץ 1905. דבריו היו מעלפים ומלאי רומנטיקה". עוד זכר צ'רקסקי שהלפרין הפיח בהם רוח חיים ולימד אותם את השבועה: "הקהל אהב לשמוע מעשיות. אך בא הלפרין, נהרו אחריו. הוא ידע ללבות

81 יהודה סלוצקי, "שנת 1905 בחייהם של יהודי רוסיה", העבר, כ"ב, 1977, עמ' 3-23.  
82 רחל ינאית בן צבי, 1886-1979, הייתה סופרת ומחנכת, אגרונומית בהשכלתה, מחלוצות העלייה השנייה ומהפעילות המרכזיות של תנועת העבודה. הייתה חברה בארגון השומר, פעילה בהגנה העצמית ביישוב ואשתו של נשיא המדינה השני, יצחק בן צבי.  
83 רחל ינאית, (בתוך) קובץ השומר – תעודות, זיכרונות, ודברי הערכה כתובים בידי ותיקי "השומר", תל אביב: הוצאת ארכיון העבודה, תרצ"ח, מהדורה שלישית, עמ' 424-425. המקור מופיע בתיק חיבור מאת רחל ינאית בן צבי, תיק מספר פ-2/2062 בארכיון המדינה (להלן א"מ), עמ' 1-2.

את הניצוצות".<sup>84</sup> הסופר שמואל טשרנוביץ,<sup>85</sup> שפגש את הלפרין בכינוס של פועלי ציון, זכר אותו כאדם גבה קומה, בעל עיניים בוערות ופנים מפיקות חן, וכמי שדיבר בפנטסיה "שאינן כמוה ליופי". והוסיף ש"לאחר דבריו איש לא פקפק עוד".<sup>86</sup>

מובן שכשטשרנוביץ' זכר ש"איש לא פקפק" באפשרות העלייה לארץ בתום דבריו של הלפרין, הוא הפריזו מאד. סביר שחלק מהשומעים לא רק שפקפקו, אלא גם דחו את הדברים, אולי בליווי תנועת יד שפירושה "נישט נורמל". המתעניינים בהגירה לארץ היו אז מעטים מאד, ומתוכם רק צעירים ספורים מימשו בפועל את האפשרות הזו. רוב רובם של יהודי רוסיה פנה לכיוונים אחרים: רובם נשארו במרחב הרוסי, מחוסר ברירה או בתקווה לשנות אותן, וחלק היגר למדינות המערב או לדרום אמריקה. ניתן להניח שלאספה שבה נאם הלפרין באו מראש צעירים שהתעניינו בעלייה, ולכן התרשמותו של טשרנוביץ' הייתה כה גורפת. מה שאפשר להסיק בוודאות מעדות זו הוא שלהלפרין היו כישרון נאום ויכולת לסחוף את שומעיו למחוזות דמיון מלהיבים. יתכן אף שהיכולות המובהקות האלה שלו האפילו על החשש מנטייתו לפנטזיה ולהפרזה.

מכל מקום, נראה ששמעו של הלפרין יצא אז למרחקים. הוא נע ברחבי תחום המושב, עיירה אחר עיירה, ופגש בהן את הנוער היהודי. לא רק מראהו הרשים את שומעיו, ולא רק העובדה שחרף גילו המבוגר הוא שקוע כולו בפעילות מהפכנית, אלא, כאמור, גם הסיפורים והאגדות שנקשרו בדמותו. בזיכרונותיהם של מ' גולדנברג<sup>87</sup> ויעקב אורי<sup>88</sup> יש דוגמאות לכך: גולדנברג זכר שבפגישתו עם הלפרין ב-1905 התרשם מאד מ"התלהבותו התמה",<sup>89</sup> ואורי זכר שהלפרין היה "מחזר" אחר כל צעיר "ומסביר לו את רעיונותיו-הזיתו לייסוד ישובים שיתופיים בארץ".<sup>90</sup>

84 מ' צ'רקסקי, "ממהפכה לעלייה", בתוך חבס ושוחט, לעיל הערה 80, עמ' 147. אמ"ל, תיק IV104-48-6; מ' טשרקסקי, "לזכרו של מיכאל הלפרין", דבר, 24.4.1929, עמ' 36.

85 שמואל טשרנוביץ', 1879-1929, היה סופר, עיתונאי ופעיל ציבור במזרח אירופה ובארץ, וכיהן כסגן העורך של העיתון "הצפירה". כתב גם בכתיבי העת "השילוח" ו"העולם". עלה לארץ בשנת תרפ"ב (1921), אחרי הקונגרס הציוני השנים-עשר, והיה ממייסדי "אגודת הסופרים", השבועון מאזניים ומוסד אהל שם.

86 רייכר, לעיל הערה 4, עמ' 40.

87 מ' גולדנברג היה מאנשי העלייה השנייה.

88 יעקב אורי (זסלבסקי), 1888-1970, איש העלייה השנייה, היה ממייסדי נהלל וחבר מטעם מפא"י בכנסת השנייה.

89 מ' גולדנברג, "עם בוני תל אביב", בתוך חבס ושוחט, לעיל הערה 80, עמ' 256.

90 יעקב אורי, "תקופה אחת בתולדות החוויה הלאומית", שם, עמ' 276.

לסיכומו של הפרק האחרון בחייו של הלפרין במזרח אירופה, נראה כי האגדות שליוו אותו, ושלעיתים היו חלק מהמוזרות שדחתה ממנו רבים, דווקא שירתו אותו כאן. הציונות הייתה באותן שנים בעמדת חולשה מול זרמים חברתיים אחרים, ונראה שעל רקע זה הפכה הפעלתנות היתרה את הלפרין לדמות מעוררת, מדריכה ומלהיבה. השפעתו, וההתלהבות שהפיח בקרב חלק הצעירים, היו מכריעות בהחלטתם לעלות ארצה, ומכל מקום נחרתו היטב בתודעתם.



## פרק שני

# בין השתקעות לשקיעה – מחזרתו הסופית של הלפרין לארץ ועד למותו

### הלפרין עולה לארץ בשישית ומנסה להפוך לדמות משפיעה

**ב**ראשית תרס"ו, קיץ 1905, חזר הלפרין בשישית ובפעם האחרונה לארץ-ישראל. אשתו וילדיו נשארו ברוסיה. מדובר היה בשלב מוקדם של יצירת התשתיות הפוליטיות והארגוניות של חלוצי העלייה השנייה בארץ, והלפרין היה מעורב בתהליכים אלה במידה מסוימת. בשנה שלאחר עלייתו עברו אנשי העלייה הזו תהליך שהביא בסופו של דבר להקמת שתי מפלגות הפועלים הראשונות בארץ, הפועל הצעיר ופועלי ציון שייצגו שני זרמים בתנועת העבודה.<sup>1</sup> הלפרין נטל חלק באספות שבהן התגבשה מפלגת הפועל הצעיר, אם כי ניכר היה שהוא מרוחק למדי מרוחם של מייסדיה. באספת היסוד של המפלגה ביפו, בסוכות תרס"ו, נדון השם שיינתן לה והלפרין, כדרכו, נשא נאום סוער בזכות השם פועלי ציון. א"ד גורדון ואחרים טענו שסיעת פועלי ציון בחוץ לארץ דוגלת בטריטוריאליזם, ושאם תבחר המפלגה בארץ בשם זה, עלולה גם היא להיחשב ככזו. הייתה זו טענה מוצדקת משום שפועלי ציון ברוסיה היו אז בשלב ראשוני של התגבשות והגדרת ייחודם מול תנועת הבונד ותומכי תכנית אוגנדה. כמה חברים שציידו, כמו הלפרין, בשם פועלי ציון, טענו כי בתורכיה מתחזקת תנועת "התורכים הצעירים", וכי אם ייבחר השם הפועל הצעיר עלולים מושלי הארץ לחשוך כי המפלגה

1 מנדל זינגר, בראשית הציונות הסוציאליסטית, ירושלים: הוצאת ספריית ילקוט, תשי"ז, עמ' 212-214.

החדשה קרובה לאידיאולוגיה של תנועה ליברלית זו.<sup>2</sup> צבי סוכובולסקי<sup>3</sup> התרשם מנאמו של הלפרין בעניין השם, וזכר שכאשר נדחתה הצעתו הוא קם ועזב "באופן דימונסטראטיבי" את האספה.<sup>4</sup>

באותה אסיפה גם התפתח פולמוס בין הלפרין לא"ד גורדון בעניין היחס לשימוש בכוח. הלפרין סבר כי "בדם ואש ניקח את הארץ", ואילו גורדון גרס ש"בדם ואש אי אפשר לעשות דבר". הציטטות הללו אינן מדויקות, אך הן מתמצות לשונית וסמלית את הוויכוח בעניין הכוח ככלי פוליטי.<sup>5</sup> השימוש בכוח, תכליותיו המדיניות והשלכותיו המוסריות והחינוכיות, העסיקו את היישוב היהודי מתחילת העלייה השנייה. מפלגת פועלי ציון, שהניפה את דגל הציונות והסוציאליזם וקראה גם לשימוש בכוח נגד תוקפי היישוב, הייתה אכסניה מתאימה לחזונו ומרצו של הלפרין. היו שסיפרו כי הוא שחיבר את המצע ("פרוגרמה בכתב" בשפת אותה עת) של המפלגה,<sup>6</sup> אך זו הגזמה נוספת שיוחסה לו ללא קשר למציאות. למעשה הוטל בסוכות תרס"ז על עשרה חברים לחבר מצע למפלגה, והלפרין לא היה ביניהם.<sup>7</sup> יתכן שהוא הכתיב בידיש את המטרות והמצע של פועלי ציון לחבר המפלגה קלמן מרמר, לאחר שאלה כבר נוסחו וגובשו על ידי אחרים. חיבור הפרוגרמה לא הוטל עליו כי הוא לא היה ידוע כאיש עט או כהוגה רעיונות כתובים, וגם לא היה חבר בכיר דיו לניסוח מצע המפלגה המתגבשת. עם זאת, מטרות המפלגה, כפי שנוסחו במצע שלה, תאמו מאד את העקרונות והיזומות של הלפרין באותה עת. הן כללו הקמת מדינה עברית על יסודות סוציאליים; שיפור מצבו של הפועל העברי באמצעות הקמת אגודות יצרניות וצרכניות, ש"בהן הפועל יקבל כל מוצר וכל מצרך במחיר זול"; הקמת מטבחים עצמיים, חנויות, בתי מלאכה, בתים משותפים ועוד; ייסוד קופות עזרה "כדי לנהל שביתות ולהילחם במנצלים" וקופות מלווה שיתמכו בפועל הנזקק;

2 שם.

3 צבי גדליהו סוכובולסקי, 1886-1968, היה מראשוני העלייה השנייה.

4 צבי סוכובולסקי, "ראשית הפועל הצעיר", בתוך חבס ושוחט, לעיל הערה 80 בפרק 1, עמ' 615.

5 מאיר חזן, מתינות – הגישה המתונה בהפועל הצעיר ובמפא"י 1905-1945, תל אביב: עם עובד, 2009, עמ' 36-37; יהודה ריינהרץ, שולמית ריינהרץ, מוטי גולני (עורכים) עם הזרם ונגדו: מנייה שוחט – איגרות ותעודות 1906-1960, ירושלים: יד יצחק בן צבי, תשס"ה 2005, עמ' 540.

6 זינגר, לעיל הערה 1, עמ' 213.

7 יהודה סלוצקי, "הפלטפורמה הרמלאית", סיכום כינוס ברמלה, כ' תשרי תרס"ז, בתוך "פועלי ציון" בארץ-ישראל (1905-1919): תעודות רעיוניות ופרוגרמאטיות, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, 1978, עמ' 17-18.

הקמת קופת חולים וקופת נכים, ומלחמה "ביסודות החשוכים שהתפתחו בחיים הבלתי תקינים בארץ-ישראל". כן מצוינת העברת ההון הלאומי, השמור בבנק אוצר התיישבות היהודים, בקופת הקרן הקיימת ובידי יק"א, להסתדרות הפועלים.<sup>8</sup> נראה שהיחס החיובי של מקימי מפלגת הפועלים להלפרין קשור למעמדו בין הפועלים עוד ברוסיה ולדמותו כפי שהתגבשה בארץ – דמות המטיף החולם, אך המוביל גם לעשייה. כמו רוב אנשי העלייה השנייה בא גם הוא מרוסיה התוססת והרותחת של ראשית המאה העשרים, וחוהו גם הוא את מהפכת 1905. למרות שהיה מבוגר מרובם בדור, גם הוא היה סוציאליסט. שמו, כמגן על זכויות פועלים במזרח אירופה ובמושבות הלך לפניו, והסיפורים על מלחמתו למען סורגות הגרביים בוילנה, על ה"מרד" בראשון לציון ואחרים, כבר היו מוכרים.

באותה שנה, בהיותו כבר בן 46, פגש הלפרין בא"ד גורדון – דמות מפתח בגיבוש האתוס החלוצי של בני העלייה השנייה, ומי שנחשב לאחד מהאבות הרוחניים שלהם. גם הוא, כהלפרין, התיישב בארץ בגיל מבוגר, בהיותו בן 48. השפעתו הרחבה והעמוקה של גורדון על בני העלייה השנייה והשלישית הוכרה גם שנים אחרי מותו, אך הדיון בה אינו מעניינו של מחקר זה. עם זאת, ההשוואה בין מידת ההשפעה של הלפרין על בני דורו לעומת זו של גורדון, עשויה להעניק לנו תובנה נוספת על הלפרין. ההבדל ביניהם במזג, ביסודיות ובאמינות, וכן העובדה שגורדון היה אדם שכתב ועבד, מלמד אותנו שהלפרין הצטיין אמנם בהפצת רעיון העלייה לארץ, אך בעוד שגורדון הציע מחשבה מעמיקה ופיתוח עומק של האידיאולוגיה הפועלית – הלפרין הביא לשומעיו רעיונות לא-מגובשים, לעתים אמנם פורצי דרך, אך דמיוניים במידה רבה ולא-מציאותיים. בשעה שחלוצי העלייה השנייה חיפשו דרך פרגמטית לשלב בין האוטופיה הציונית-סוציאליסטית לבין אילוצי המציאות בארץ, הצטיין הלפרין בחדשנות רעיונותיו אך לא בעומקם או בדרך ביצועם. ב-1908 הותקף א"ד גורדון בידי ערבים ביפו, כשהיה בדרכו לסדר את ניירותיה של רעייתו שעמדה לבוא ארצה. הראשון שנקרה בדרכו וסייע לו היה הלפרין, שחלף במקרה ברחוב שבו שכב גורדון הפצוע לאחר ששלושה רוכבים רעולי פנים התנפלו עליו, ירו בו ודקרוהו בסכינים. הלפרין ראה אותו

8 המטרות כפי שהכתיב הלפרין למרמר פורסמו באסופות, (5), יוני 1957 (כרך היום בקבצים לתולדות תנועת העבודה), בהוצאת הארכיון והמוזיאון של תנועת העבודה, עמ' 155-157, אמ"ל. אין הכוונה להסתדרות העובדים הקיימת היום, שנוסדה ב-1920, אלא לשמה המלא של מפלגת הפועל הצעיר – "הסתדרות הפועלים הצעירים בארץ ישראל – הפועל הצעיר". פרנקל, לעיל הערה 12 בפרק 1, עמ' 417.

מרחוק וקרא אליו: "שלום גורדון", וגורדון הכאוב ענה: "לא כל כך שלום".<sup>9</sup> גם בעניין אירוע זה "הועמס" על הלפרין סיפור גבורה, כשיוחסה לו הצלת חייו של גורדון כביכול.<sup>10</sup>

אחד מהנושאים שהעסיקו את הלפרין באותן שנים, בהמשך לרעיונות שהגה כבר זמן רב לפני כן, היה הצורך בהקמת ארגונים סמי-צבאיים להגנת היישוב היהודי. אלכסנדר זייד זכר לו את העובדה שהיה הראשון שחלם בקול על "לגיון העם": "הוא היה מבשרו ולרעיונו זה הטיפף עוד בהיותו בחוץ לארץ".<sup>11</sup> גם יחזקאל חנקין,<sup>12</sup> לימים ממקימי ארגון השומר, שהיה בין מאזיניו של הלפרין בוולנה, כתב שהוא "נשא עמו בעלותו ארצה את רעיונותיו והתלהבותו [של הלפרין]".<sup>13</sup> הדברים הללו של חנקין וזייד מחזקים את העדויות שלפיהן היה הלפרין, מהאבות הרוחניים של השומר. על כך אדון בהמשך.

על עיסוקו של הלפרין בשאלת כוח יהודי בארץ עוד לפני הקמת הארגונים בר גיורא והשומר, ניתן ללמוד ממקורות שונים ובהם מכתבים שכתב למנחם אוסישקין.<sup>14</sup> שניים מהם, מתרס"ו, 1906, נשמרו בארכיונו של אוסישקין. בראשון הצהיר הלפרין כי עומדים לרשותו בארץ מאה איש המוכנים להיות שומרים,<sup>15</sup> ובשני חזר על תכניתו לייסוד "לגיון העם".<sup>16</sup> אוסישקין ישב אז בביתו ברוסיה, ונאבק על הנהגת התנועה הציונית ועל תגובת התנועה למהפכת 1905 ולמציאות שאחרי מות הרצל. לא ידוע כמה עניין מצא בכלל ברעיונותיו של הלפרין, שכן לא נמצאה תגובה שלו למכתבים של הלפרין. יוסף אהרונוביץ,<sup>17</sup> שהיה בהמשך ממנהיגי הפועל הצעיר בארץ, סיפר שכבר בלילו הראשון בארץ, ב-1906, דיבר אתו הלפרין על הקמת "לגיון העם" ועל

- 
- 9 יעל גורדון, "מחיינו בארץ", בתוך: מרדכי (קושניר) שניר (עורך), א.ד. גורדון: זיכרונות ודברייהערה, תל אביב: ההסתדרות הכללית. מרכז לתרבות, תש"ז 1947, עמ' 85-86.
- 10 חזן, לעיל הערה 5; יוסף נדבה, "דמות שנשכחה", מעריב, 22.10.1984.
- 11 זייד, בתוך קובץ השומר, לעיל הערה 83 בפרק 1, עמ' 85-86.
- 12 יחזקאל חנקין, 1881-1916, היה מאנשי העלייה השנייה, מראשי ההגנה העצמית של היהודים ברוסיה וממייסדי ארגון השומר.
- 13 רייכר, לעיל הערה 4 בפרק 1, עמ' 57.
- 14 מנחם אוסישקין, 1863-1941, היה מראשי הציונות. פעל רבות בקונגרסים הציוניים, הקים מוסדות שונים של התנועה הציונית ועמד בראש הקרן הקיימת לישראל.
- 15 המכתב המקורי בידייש מופיע באמ"ז, תיק פ77 - 5/7 וכן אצל שאול אביגור, יצחק בן צבי, אלעזר גלילי, ישראל גלילי ויהודה סלוצקי (עורכים), ספר תולדות ההגנה, תל אביב: הוצאת מערכות, 1972, כרך א', חלק 2, עמ' 812-813.
- 16 שם.
- 17 יוסף אהרונוביץ, 1877-1937, היה עיתונאי, עסקן ומנהיג ציוני, ועורכו הראשון של העיתון הפועל הצעיר.

נטיעת יערות על שפת הים למטרות הגנה: "היער כשדה מערכה אין לך טוב ממנו: בשעה שאתה, בתוך סבכי היער, מוגן לגמרי מחצי האויב, יכול אתה להפיל משם חללים לאלפים".<sup>18</sup> איתן אליהו, איש פועלי ציון שעלה באניה עם אהרונוביץ', התבקש למסור להלפרין ספר ששכח בוויילנה לפני עלייתו: "מה היה הספר? היה זה כתב יד [של הלפרין] בן 30 דף ברוסית, ותכנון תכסיסי מלחמה. בכתב היד ניתנו פרטים כיצד צריכה הארץ להיכבש על ידי צבא יהודי. צוין מקום למחסני אספקה, לקדיחת באר במקרה מצור, ניתנו פרטים על סוגי נשק".<sup>19</sup>

אך לא רק על כוח יהודי שיקום בארץ חלם הלפרין, אלא גם על איחוד בין בני ישמעאל לבני יצחק ויעקב. זייד מזכיר בזיכרונותיו כי הלפרין רחש ידידות לשכנים הבדווים, וקרא לחלוצים הצעירים להתחתן עם בנותיהם:<sup>20</sup> "הלפרין סיפר לנו רבות על הערבים, וביחוד על הבדואים. הוא התפעל ממנהגי הכנסת האורחים של הבדואים, והטיף לקשרי ידידות עם בני המדבר, לכריתת ברית אחווה עמהם ולנישואי תערובת בין הבחורים העבריים והבדואיות היפות לשם יצירת גזע עברי חדש".<sup>21</sup> רחל ינאית סיפרה שבהשראתו של הלפרין חלמו צעירי העלייה השנייה על "היהודים הנידחים מחייבר", הם הבדואים, שייסיעו לשמירה במושבות, ועל הדם החדש שיוזרם באמצעותם בעורקי היישוב.<sup>22</sup> למרות שהלפרין עצמו לא היה זה שהפך את החלום למציאות – התפיסות שבהן דגל, של כוח עברי ושל הבדואים כמקור לחיקוי, עמדו ברקע הקמת אגודות השמירה בימי העלייה השנייה.

עוד שני רעיונות שהעסיקו את הלפרין באותה עת היו הקמת צי ימי עברי וכיבוש עבר הירדן. הראשון מהשניים נזכר במקורות בני התקופה, למשל במחזה שהוצג ב-1908 ביפו, שבו מתואר הלפרין כסוציאליסט עברי שהגה את רעיון הצי והרחיב אותו "לארבעים אניות שתבאנה יהודים מכל העולם". המחזה מסתיים בשירת המנון פועלי ציון השבועה.<sup>23</sup> הרעיון השני, כיבוש עבר הירדן, נזכר בעיקר בכמה מקורות מאוחרים, בהם הספרים

18 יוסף אהרונוביץ, העם והארץ, תל אביב: תרבות וחינוך, 1970, עמ' 40-41.  
 19 איתן אליהו, "פגישות עם מיכאל הלפרין ז"ל", דבר, 13.12.1944. אמ"ל, תיק IV 104-48-7.  
 20 ישראל ברטל, קוזק ובדווי – "עם וארץ" בלאומיות היהודית, תל אביב: דביר, תשי"ט, עמ' 72; זאב לקויר, תולדות הציונות, תל אביב: שוקן, 1974, עמ' 193-194.  
 21 זייד, לעיל הערה 75 בפרק 1.  
 22 רחל ינאית בן צבי, אנו עולים, תל אביב: הוצאת עם עובד, 1959. עמ' 83.  
 23 ק. "לסילמן", "הצי העברי", הזמן, 14.4.1908, עמ' 1. סילמן לא ציין מה שם המחזה ומי כתב אותו.

חולמים ולוחמים של יעקב יערי-פולסקין<sup>24</sup> ואבי מיכאל הלפרן של ירמיהו הלפרין.<sup>25</sup> לימים היה זה אחד מהרעיונות שהביאו לאימוצו של הלפרין בידי התנועה הרביזיוניסטית.

אם כן, הלפרין הגה והשמיע בתקופת העלייה השנייה רעיונות על הקמת ארגוני הגנה עבריים בארץ. ודווקא על רקע זה בולט היעדרו מרשימת החברים בשני הארגונים שקמו אז על ידי פועלי ציון.

בליל שמחת תורה, כ"ב בתשרי תרס"ח, 29 בספטמבר 1907, התכנסו בחדרו הקטן של יצחק בן צבי ב"בתי ורשה" שביפו כעשרה מחברי המפלגה, לאספה חשאית שבה נוסדה אגודה מחתרית-צבאית להגנה עצמית בשם בר גיורא.<sup>26</sup> כשנה וחצי לאחר מכן, בכ"א בניסן, שביעי של פסח תרס"ט, 12 באפריל 1909, הוקם בכפר תבור ארגון השומר על בסיס בר גיורא.<sup>27</sup> מאז היו שומרי המושבות בארץ ואגודת השומר בפרט לסמל מובהק של תקופת העלייה השנייה ושל היישוב החלוצי בארץ. כיבוש השמירה במושבות היה רעיון מהפכני משום שהיה הגרעין הראשון לכוח צבאי יהודי בארץ. תולדות בר גיורא והשומר, ומאבקם לכיבוש השמירה, היו ברבות השנים לאחד מהמיתוסים הגדולים של היישוב היהודי בארץ, והשומר אף זכה במקום של כבוד בהיסטוריוגרפיה של היישוב והחברה החלוצית.<sup>28</sup>

הלפרין נזכר בזיכרונותיהם של חמישה מבין העשרה שמקובל למנותם כמייסדי השומר – יחזקאל חנקין, מנדל פורטוגלי, אלכסנדר זייד, ישראל שוחט ויצחק בן צבי (החמישה הנוספים הם ישראל גלעדי, צבי בקר, יחזקאל ניסנוב, מאיר חזנוביץ' ומשה יוזובקר). נראה, אם כן, שלפחות חלק מחברי הארגונים הכירו את רעיונותיו של הלפרין עוד ברוסיה. סביר גם ששמעה של הסתדרות העשרות, שבהקמתה היה מעורב שנים לפני כן ברחובות, הגיע לאוזניהם, שכן כמה מהם נחלו ממנה את הרעיון של יצירת כוח מגן עברי. יצחק בן צבי כתב בזיכרונותיו כי הלפרין היה מבשרם של ארגוני השמירה של העלייה השנייה: "המחשבה הזאת [על יסוד בר גיורא והשומר] הייתה מנסרת בחלל האויר וכבר קמו נביאים-מבשרים שקדמונו, כגון מיכאל

24 יערי-פולסקין, לעיל הערה 70 בפרק 1.

25 הלפרין, לעיל הערה 62 בפרק 1.

26 פרנקל, לעיל הערה 12 בפרק 1, עמ' 442-444.

27 יוסף גורני, "הנטיית הרומנטיות של אנשי העלייה השנייה", בתוך יוסף גורני (עורך), אנשי כנאן ועכשיו – הראליזם האוטופי של מעצבי החברה היהודית החדשה בארץ-ישראל, שדה בוקר: מכון בן-גוריון, 2015, עמ' 441-462, 456; גולומב, לעיל הערה 49 בפרק 1.

28 יעקב גולדשטיין, לעיל הערה 49 בפרק 1, עמ' 195; אביגור, בן צבי, א. גלילי, י. גלילי וסלוצקי, לעיל הערה 15, עמ' 193-274.

הלפרין, איש הדמיונות"<sup>29</sup>. בן צבי גם זכר את שמו של הלפרין מימי ראשית התנועה ברוסיה, ואת השפעתו העזה על הנוער היהודי שם. "בדמיונו כי עז עיבד תכניות על יצירת צבא עברי והצעות אחרות מסוג זה, והיה מהחוזים הראשונים לכיבוש השמירה בידי יהודים", כתב בן צבי.<sup>30</sup> גם אלכסנדר זייד ייחס להלפרין את רעיון השומר על שלושת יסודותיו – כיבוש השמירה, המרעה והעבודה.<sup>31</sup> מנדל פורטוגלי<sup>32</sup> ראה בו מקור השראה למקימי הארגון, אך כמו רבים – גם זכר אותו כבעל הזיות.<sup>33</sup> גם ישראל שוחט כתב על הלפרין המטיף לכיבוש הארץ וליצירת השבטים הבדואים-יהודיים.<sup>34</sup> דגלו של ארגון בר גיורא היה זה שיוחס להלפרין בחנוכת נס ציונה ב-1891, וסיסמת הארגון הייתה זו שיוחסה לו בשעתו – "בדם ואש יהודה נפלה, בדם ואש יהודה תקום". אך למרות העובדה שהלפרין נתפס על ידי חלק מהחברים כבעל השפעה גדולה, הוא עצמו לא הצטרף לאף אחד מהארגונים. רחל ינאית בן צבי חשבה שהסיבה לכך הייתה חוסר יכולתם של המייסדים "להשיג את דמיונו".<sup>35</sup> פנחס שניאורסון,<sup>36</sup> שראה בהלפרין את הוגה רעיון השמירה העברית, סבר שהוא לא הצטרף להשומר כי דרכי הארגון היו זרות לו, "אולם רוחו האנרכיסטית, האידיאליזם, המסירות, רוח ההקרבה והעקשנות שהיו יסודות רוחו, הוטבעו בדפוס הארגון".<sup>37</sup> לאחר שנים כתב בן צבי בעניין זה כי הלפרין לא החשיב מעולם דברים "פעוטי ערך", כדבריו, כמו "זיקה ארגונית, משמעת מפלגתית או תשלום מיסי חבר".<sup>38</sup> הפער הזה, בין הקרבה הרעיונית לבין הישארותו של הלפרין מחוץ לארגוני

- 29 יצחק בן צבי, רשמי דרך, ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1972, עמ' 18.
- 30 בן צבי, בתוך קובץ השומר, לעיל, הערה 83 בפרק 1, עמ' 39; יצחק בן צבי, פועלי ציון בעליה השנייה, תל אביב: הוצאת מפלגת פועלי ארץ-ישראל ואיחוד עולמי פועלי-ציון, 1950, עמ' 27-29; יצחק בן צבי, זיכרונות ורשומות, ירושלים: הוצאת יד יצחק בן צבי, תשכ"ו 1966, עמ' 120. המקור, בכתב ידו של בן צבי, בתיק כתבי יצחק בן צבי, תיק מס' פ-14 / 2198, א"מ, עמ' 14.
- 31 זייד, לעיל הערה 75 בפרק 1.
- 32 מנדל פורטוגלי, 1888-1917 היה מאנשי העלייה השנייה, ממייסדי בר גיורא וממנהיגי השומר.
- 33 יגאל מרדכי, עלי אופק, תל אביב: הוצאת מערכות, תשט"ז 1957. מהדורה שנייה מתוקנת ומורחבת, יולי 1981, עמ' 149-150.
- 34 שבתאי טבת, קנאת דוד – חיי דוד בן-גוריון, ירושלים: שוקן, תשל"ז, 1976, עמ' 95-98.
- 35 ינאית בן צבי, לעיל הערה 83 בפרק 1.
- 36 פנחס שניאורסון, 1893-1974, מחלוצי העלייה השנייה ומייסדי ארגוני ההגנה בתקופת היישוב, היה ממגני תל-חי במאורעות 1920 וקיבל את הפיקוד על החצר לאחר פציעתו של טרומפלדור.
- 37 פנחס שניאורסון, בשורה הראשונה, תל אביב: הקיבוץ הארצי, 1978, עמ' 32-33.
- 38 בן צבי, זיכרונות ורשומות, לעיל, הערה 30, עמ' 109-120. המקור נמצא בתיק כתבי יצחק בן צבי, תיק מס' פ-14 / 2198, א"מ, עמ' 14.

השמירה, מאיר את האופן שבו החלה דמותו להתעצב בעיני בני תקופתו. אין ספק שחלקו בין מבשרי השמירה וארגוני השומרים היה ניכר, ושתפיסותיו האנרכיסטיות העניקו השראה למקימיהם. אין גם ספק שבראשית העלייה השנייה הלך שמו לפניו. ועם זאת – הוא לא הצליח לקבל את עולן של מסגרות חברתיות ולהתאים את עצמו לגופים הממוסדים שהחלו לקום אז. רוחו הסוערת לא נתנה לו מנוח והקשתה עליו לטעת שורש במסגרת מחייבת. כוחה הארגוני של תנועת העבודה התבטא בתרגום רעיונות לכלים, גופים ומעשים, אך הלפרין לא ידע לעשות זאת. בשעה שחלם והזה רעיונות מרחיקי לכת, שחלקם כבר החל להתממש בידי אחרים, הייתה עשייתו היומיומית אפורה, חסרת תהילה ונטולת הערכה. כל אלה השכיחו את מקומו בתולדות היישוב כאחד מהוגי רעיון ארגוני ההגנה הראשונים בארץ.

### **"בזקן הזה, מיכאל הלפרין, לא ראינו, אנו תלמידי הגימנסיה, יותר מאשר שומר"<sup>39</sup>**

באותן שנים הועסק הלפרין כשומר בגימנסיה העברית בנווה שלום, שטרם הפכה לאחת משכונותיה של אחוזת בית. בהמשך, כשנוסדו השכונה ולאחריה העיר תל אביב, עבד כשומר בגימנסיה הרצליה. סיפרו עליו שהיה מתהלך בלילות ושר שירי מולדת,<sup>40</sup> והיו שזכרוהו כבעל גוף מוצק ושרירי, נושא אקדח בחגורת עור, שעבר ברחובות תל אביב ושוחח עם בני הנוער.<sup>41</sup> עדות שונה על הפרק הזה בחייו מסר אב"א אחימאיר,<sup>42</sup> שהיה אז תלמיד בגימנסיה ולמד "מחלקה אחת גבוהה" מבנו של הלפרין, אריה לייב:<sup>43</sup> "בזקן הזה, מיכאל הלפרין, לא ראינו, אנו תלמידי הגימנסיה, יותר מאשר שומר".<sup>44</sup> וכך, בשעה שרעיונותיו מרחיקי הלכת על לגיון העם ועל שמירה עברית

39 אב"א אחימאיר, "זיכרונות על מיכאל הלפרין", חרות, 28.2.1964, עמ' 3.

40 קטינקא, לעיל הערה 59 בפרק 1.

41 יעקב קרול, "זיכרונות על מיכאל הלפרין", דרך העובד הציוני, תל אביב: סיון תרצ"ו, אוגוסט 1936, מתוך ארכיון יד טבנקין (להלן א"ט), תיק מיכאל הלפרין, מיכל 1, תיק 6, סימול תיק 15-2-29/1/6. יעקב קרול, 1882-1946, היה מחלוצי העלייה השנייה ולקח חלק בחיי הציבור בפתח תקוה.

42 אב"א אחימאיר, 1897-1962, היה בצעירותו איש הפועל הצעיר. בשנות העשרים המאוחרות של המאה העשרים עבר לתנועה הרביזיוניסטית, ובשנות השלושים הראשונות היה מראשי הזרם המקסימליסטי שלה, מייסד "ברית הבריונים" ועיתונאי, היסטוריון וסופר.

43 משפחתו של הלפרין הצטרפה אליו כמה שנים לאחר עלייתו האחרונה ב-1905, ככל הנראה ב-1908. ראו פירוט על כך בתת הפרק "רומנטיקה, פרגמטיות וההסתייגות מהלפרין".

44 אחימאיר, לעיל הערה 39.



החלו להתממש, גם אם במשורה, חיי היומיום של הלפרין היו אפורים כשומר פשוט בתל אביב. על רקע תפקידו זה היו שלעגו לנטייתו לשוות צביון הָרוֹאֵי לאנקדוטות שונות בחייו, כמו האירוע שבו נפצע ב־1908 מידי גנבים ערבים כשעמד על משמרתו בשער בית הספר.<sup>45</sup> אהרן שוחט<sup>46</sup> שביקר אותו בבית החולים לאחר מכן, זכר שעם כניסתו לחדר התרומם הלפרין במיטתו וקידם את פניו במילים: "שפכתי את דמי בעד ארצנו ... אמנם קיבלתי מכות הגונות עד זוב דם, אולם גם הפגיון שלהם וגם האקדוח והנבוט שלהם נשארו אצלי. שלא יחשבו שאנו היהודים פחדנים בני תמותה".<sup>47</sup>

אנקדוטה זו הייתה כנראה ההשראה לסיפור הגיבן הפצוע בנובלה מכאן ומכאן של יוסף חיים ברנר. ברנר, שאושפז בעצמו בבית החולים שאליו הובא הלפרין הפצוע, הכניס שנתיים אחר כך את דמותו של הלפרין כמי שמתפאר שממנו אין גונבים את הבראונינג, ליצירתו. הגיבן (בן דמותו המשוער של הלפרין) מכריז שם כי "נחוץ קורבן" (ביידיש: מ'דארף א קרבן) בדברו על עצמו, בהתייחסו לנכונותו להקריב את חייו.<sup>48</sup> אפשר, כדברי אניטה שפירא, שברנר הצנוע, שתיעב כל גרנדיוזיות,<sup>49</sup> לעג לתפיסתו של הלפרין את עצמו כקורבן. לא ידוע מה הייתה תגובתו של הלפרין, ואם בכלל קרא את הנובלה שיצאה לאור ב־1911, או אפילו שמע עליה. כך או כך, כשהתפרסם מכאן ומכאן היו שרגזו על ברנר, ואהוד בן עזר סבור שזה מפני שאנשי התקופה נטו לזהות דמויות חיות ביצירות בנות זמנם, וראו בגיבן את בן דמותו של הלפרין.<sup>50</sup> בשנת 1908 התעורר בארץ גל זהיר של שמחה, בעקבות המרד של תנועת התורכים הצעירים בראשות מוסטפה כמאל בשולטן עבד אל חמיד השני. התורכים הצעירים היו ברובם קציני צבא, סטודנטים ומשכילים מסלוניקי שהייתה אז בתחום האימפריה העות'מאנית, ששאפו לכינון מערכת חוקתית מתקדמת. עלייתם לשלטון והורדת עבד אל חמיד מכיסאו עוררה תקוות

45 י. ל., "עזרת סופרים", החרות ירושלים, 22.10.1909, עמ' 3; משרדי, "ירכתון – עולות", הצבי, 5.12.1909, עמ' 1; צבי כשדן, "כרוניקה", הפועל הצעיר, 22.10.1909, עמ' 12.

46 אהרן שוחט, 1880-1937, היה מאנשי העלייה השנייה.

47 אהרן שוחט, "זיכרונות על מיכל הלפרין", ללא תאריך, תיק מיכאל הלפרין, ארכיון בית השומר (להלן אב"ש); אמ"ל, תיק 6-48-104 IV.

48 מנחם פוזנסקי (עורך), כל כתבי יוסף חיים ברנר, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1956, כרך ראשון, מחברת שנייה, "מכאן ומכאן", עמ' 336.

49 אניטה שפירא, ברנר – סיפור חיים, תל אביב: עם עובד, 2008, עמ' 334.

50 אהוד בן עזר, "העלייה השנייה בראי ספרותה", בתוך מרדכי נאור (עורך), העלייה השנייה, 1903-1914 – מקורות, סיכומים, פרשיות נבחרות וחומר עזר, ירושלים: יד יצחק בן צבי, תשמ"ח, עמ' 177.

רבות ברחבי האימפריה.<sup>51</sup> מעדויות בני התקופה עולה כי הלפרין צעד ביפו בראש החוגגים את ה"חוריה" – החוקה שהוכרזה בקושטא אחרי המהפכה ושבישרה את הרחבת זכויותיהם של לא-מוסלמים באימפריה. הסיבה לכך הייתה שהממשל החדש, שהיו בו גם נציגים לא-תורכיים ולא-מוסלמים, נראה בתחילה כמייצג של כל העמים באימפריה. נראה שהלפרין תלה תקוות בחוקה החדשה, וקיווה שהיא תאפשר את הגשמת מטרותיו הלאומיות וחלק מחלומותיו מרחיקי הלכת. לפי המסופר הוא הופיע ליד בית הממשלה ביפו רכוב על סוס לבן, לבוש חולצה לבנה ועליה פס כחול, ומשני צדיו דגל עות'מני ודגל כחול לבן. מזוין בחרב ובאקדח גדול הוא הצהיר שברצונו לתרום ל"חוריה", ואז חלץ את נעליו והציע אותן למכירה.<sup>52</sup> הסיפור הציורי הזה מופיע בלא מעט "עדויות" מהתקופה, כשבחלקן מדובר בסנדלים ובחלקן במגפיים (מצוין שהיו אז חפץ יקר). בגרסאות אחדות סופר שהסכום שגייס הלפרין ממכירת נעליו עלה על סך כל יתר התרומות שנאספו באותו יום, ובאחרות – שהערבי שקנה את הנעליים הפציר בהלפרין שייקחן חזרה, אך הלפרין סירב ויצא משם יחף.<sup>53</sup>

גם בסיפור הזה קשה להפריד את הגרעין העובדתי מהגוזמאות שאנשי התקופה נטו לקשור להלפרין. ב"אוסף התעודות הרעיוניות והפרוגראמטיות" של פועלי ציון יש תיעוד להנפת דגל כחול לבן ביפו בתחילת מהפכת התורכים הצעירים, ביולי 1908, אך הלפרין אינו מוזכר בין המניפים.<sup>54</sup> על כל פנים – בין שהיה זה הוא ובין שלא, ובין אם מכירת נעליו (או סנדליו או מגפיו) אכן התרחשה או שלא – שוב מדובר באירוע שבו הוא זכור כמי שנסחף עם רעיונותיו הגרנדיוזיים, בהתלהבות לא-מידתית. דוגמה נוספת להצעות דרמטיות ומרחיקות לכת שלו יש בסיפור הבא: בשנים 1909-1910, שהיו שנות שפל וחוסר עבודה בארץ, וכאשר בכל אנייה שהפליגה מיפו עזבו את הארץ יהודים ומספר העולים היה קטן, הציע הלפרין להעלות את כל הישוב היהודי על אנייה גדולה, להפליג לפרזי ולהפגין שם לפני משרדי

51 יוסף גולדשטיין, בין ציון לציונות: תולדות התנועה הציונית 1881-1914, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, תשנ"ו-תשנ"ח 1995-1998, יחידה 9, עמ' 100-103.

52 זינגר, לעיל הערה 1, עמ' 216; קרול, לעיל הערה 41.

53 ספוג (שמואל טשרנוביץ'), "לוחם וחולם", הזמן, 28.8.1910, עמ' 2-3; יהודה מור, שדות ראשונים, קיבוץ דליה: הוצאת מערכות, 1994, עמ' 77. מור עלה ארצה כילד ב-1904, והספר הוא סיפור זיכרונותיו; קטינקא, לעיל הערה 59 בפרק 1; א.ל. גרוסמן, מישרים – דברי עיון ומחשבה, תל אביב: הוצאת ועד היובל, תרצ"ד, 1934, עמ' רמד-רמו; שניאורסון, לעיל הערה 37.

54 סלוצקי, לעיל הערה 7, עמ' 7-9.

יק"א ובית משפחת רוטשילד נגד מה שהוגדר על ידו כהתנכרותם לפיתוח הארץ.<sup>55</sup> אין ספק שהצעותיו – בין אם היה נלהב, כמו בעניין ה"חוריה", ובין אם מודאג – היו מרחיקות לכת.

אירוע אחר, המדגיש את קרבתו של הלפרין לתפיסותיהם הסוציאליסטיות של חלוצי העלייה השנייה, הוא עניין בית החרושת שהקים ביפו. לפי המסופר פתח הלפרין (שהמספר מכנה אותו "מטורף אחד" ו"המשוגע") בית חרושת לשמן זית, וברצונו להיטיב עם הפועלים קרא להם לשבות בדרישה ליום עבודה בן שבע שעות, חופשה שנתית, דיור חינם, מועדון חברתי ושיעורי ערב, בית ספר לילדיהם ועוד. סופו של הסיפור היה שכל הדרישות התקבלו על ידי בעלי בית החרושת, אך בסוף השנה נסגר המפעל בגלל גירעון.<sup>56</sup> זו דוגמה לפעילות של הלפרין בתחום החברתי, שהשלימה את העיסוק שלו ברעיונות של כוח צבאי בשנים הללו.

אם כך – גם בהיותו כבן חמישים המשיך הלפרין להגות רעיונות סוציאליים מתקדמים אך תלושים מהמציאות. הוא כבר לא היה עשיר: את ירושת אביו בזבז זה מכבר, ולמחייתו עבד כאמור כשומר בבית ספר, אך הוא לא חדל מהעלאת רעיונות חברתיים יצירתיים לטובת הפועלים. לימים יאמרו עליו, הן משמאל (ברל כצנלסון, טבנקין ואחרים) והן מימין (אב"א אחימאיר, מנחם בגין ואחרים), שהקדים את זמנו ברעיונותיו הלאומיים (לגיון העם, כיבוש עבר הירדן והקמת צי עברי) והסוציאליים (זכויות פועלים, ועוד) כאחד.

### מיכאל בגוב האריות

על רקע השפעתו המוגבלת על הנעשה בארץ, ניתן לראות במה שהתרחש באביב 1911 ביפו ביטוי לצורך העמוק של הלפרין בהרפתקה ובבמה ציבורית. גם בהיותו כבן חמישים הוא לא נרתע מכניסה לכלוב אריות כדי לפרוץ את גדר השגרה האפורה שאליה נקלע. כשנה לפני האירוע כתב הסופר שמואל טשרנוביץ': "אילו היה האיש הנפלא הזה [הלפרין] בימי הגיבור המושיע ברכוכבא, היה נמנה בין מאתיים אלף קצוצי האצבע, אך מה יעשה עתה הלוחם ברוח הגבורה המפעם בקרבו? הוא שומר כלילה על בניין הגימנסיה העברית! ובכל לילה ולילה ישא הלפרין את עיניו אל השמיים ויתן מרחב לחלומותיו ויראה את הארץ נכבשת בכוחו ובגבורתו של העם

55 זינגר, לעיל הערה 1, עמ' 217.

56 אצ"מ, תיק F30/405/1; ספוג, לעיל הערה 53; גרוסמן, לעיל הערה 53.

השב לתחייה"<sup>57</sup>. והנה, לא חלף זמן רב והלפרין היה מעורב במעין שחזור בן זמנו של אגדת בר כוכבא.

באביב 1911 בא ליפו קרקס מצרי נודד ("ביבר" בשפת התקופה), וכדי למשוך קהל הזמין בעליו מתנדבים להיכנס לכלוב האריות. מי שהסכימו להיכנס לסוגר היו הקונסול האיטלקי ביפו, סוחר יווני, פועל ערבי ואיכר גרמני מהמושבה וילהלמה. יהודי לא היה ביניהם, וכשנודע להלפרין שהערבים לועגים בשל כך ליהודים, הצהיר כי הוא ייכנס לכלוב בערב המיועד. מיד עם כניסת החמישה לגוב האריות במועד שנקבע נבהלו שותפיו ונמלטו, והוא נותר לבדו עם האריות, שכפי הנראה היו שבעים וכלל לא התעניינו בו. האנקדוטה הזו הותירה חותם על רבים, כפי שעולה מעדויות אמיתיות ובדויות שיש בידינו. בחלק מהן מצוין כי לאחר שברחו יריביו פצח הלפרין בשירת התקווה מול האריות המשתאים, ובחלקן גם מסופר שהקהל הצטרף לשירה. כמה מה"עדויות" סיפרו שבהיכנסו לכלוב לבש הלפרין חולצה לבנה עם פס כחול, ועליה מגן דוד גדול עם המלה "ציון". ל"עדות" זו נוספה אחרת, המוסרת שגם הקהל לבש חולצות תכלת לבן. לפי חלק מהגרסאות קרא הלפרין בכלוב "דוד מלך ישראל חי וקיים!" ואחר כך "עם ישראל חי וקיים", או שהכריז ביוצאו מהכלוב "עם ישראל הוא ארי בכלוב". אחד מ"העדים" הללו אף מסר שהלפרין ליטף את רעמתו של אחד האריות בצאתו מהכלוב.<sup>58</sup> לימים יעמוד האירוע במרכזו של ספר ילדים שכתב יהואש ביבר, *הגיבור מכלוב האריות*,<sup>59</sup> ובמרוצת השנים יסופר בעוד ספרים, חלקם ספרי ילדים.<sup>60</sup> נראה שהלפרין לא יכול היה לוותר על ההזדמנות שנקרתה

57 ספוג, שם.

58 גרוסמן, לעיל, הערה 53; אברהם קריניצי, *בכח המעשה*, תל אביב: מסדה, 1965, עמ' 25; אברמל'ה דרויאן, "דוד מלך ישראל חי וקיים!" – בכלוב האריות – מבצעו האחרון של הלפרין", ללא תאריך, תיק מיכאל הלפרין, אב"ש; יערי-פולסקין, לעיל, הערה 70, בפרק 1, עמ' 12-13; יצחק יציב, "מיכאל הלפרין", דבר, 7.5.1941, עמ' 2; שוחט, לעיל הערה 47; צבי ארמון, "זיכרונות", אמ"ל, תיק 6-48-104; קטינקא, לעיל הערה 59 בפרק 1; שניאורסון, לעיל הערה 37; שמואל וויגרמאן, "אגדה", הזמן, 25.7.1913, עמ' 2. 59 יהואש ביבר, *הגיבור מכלוב האריות* – סיפור חייו של יחיאל מיכאל הלפרין, תל אביב: עם עובד, 1978.

60 שמואל שפירא, *אשר לאורם הלכתי*, תל אביב: הוצאת ידידי העלייה השנייה, 1965, עמ' 73; יוסף ברסלבי, *בנתיבות לא סלולות*, תל אביב: עם עובד, 1973, עמ' 172; מירית פיק שם-ראור, *תמר הינדי*, תל אביב: הוצאת ביתן, 1987, עמ' 110; עמוס קינן, *שושנת ירחו*, תל אביב: זמורה-ביתן, 1998, עמ' 152; אברהם אביאל, *החופש והבדידות*, תל אביב: הוצאת תמוז, 2000, עמ' 117-118; יוסף יכותלי, *יובל ומעלה* – זיכרונות מ"המכבי", *מהצבא התורכי ומתנועות הספורט העברית בארץ-ישראל*, תל אביב: הוצאת יקוטיאלי, 2006, עמ' 8.

לפניו להשתמש – גם אם תוך סיכון חייו – בסמליות של גוב האריות, שכבר שימשה תנועות לאומיות רבות כולל הציונות.

הקשר של האירוע לבר כוכבא, המורד הגדול נגד רומא, היה ברור לכל. אגדת בר כוכבא, שנוצרה על ידי הציונות, נקלטה ביישוב היהודי בארץ כבר בתחילת המאה העשרים. על פי המסורת נלחם בר כוכבא באריה בזירת הקרב והכניע אותו. לפי מסורת אחרת לא היה קרב ביניהם, משום שהאריה חשש לתקוף את בר כוכבא. ויש גם מסורת המספרת שבר כוכבא רכב על האריה. הסיפור הפך אם כך, כבר באותן שנים, למזוהה ביותר עם בר כוכבא, אפילו יותר ממקומו כמנהיג המרד נגד הרומאים.<sup>61</sup> הוא כבר נזכר לא פעם בעיתונות ובפובליציסטיקה בנות הזמן. הופעתו המחודשת על במת ההיסטוריה והספרות היהודית שיקפה את השינוי שעברה החברה היהודית באירופה ואת הצורך שלה בסמלים ומעשים סימבוליים. תנועות הפועלים בארץ ראו כבר כוכבא את הלוחם היהודי האחרון ואת עצמם כירשיו, עובדי אדמה הלוחמים כאז לחירות היהודים. בטיוליהם בארץ הם תרו אחר אתרים היסטוריים כמו ביתר, גוש חלב ומודיעין,<sup>62</sup> שהלכו ותפסו מקום בנרטיב המתחדש של תולדות היהודים בארץ. רחל ינאית בן צבי סיפרה שבל"ג בעומר תר"ע (שנה לפני אירוע הקרקס) היא הפיצה בארץ חוברת בשם בר-כוכבא, שהכינה על בסיס סיפורים שסיפרה לחניכיה שבכיתה ה': "הם נלהבים מן הדברים, להוטים לשמוע על סיורנו בביתר, משתוקקים לצאת ולחפש מטבעות של שנת ב' לחר [לחירות] ואני סבורה שעלינו להעלות את פרשת בר-כוכבא השב לתחיה לא רק באזני התלמידים. כך ניגשתי לכתובת חוברת על בר-כוכבא".<sup>63</sup>

הקשר האסוציאטיבי שבין הלפרין בגוב האריות למיתוס בר כוכבא היה ברור לו עצמו וגם לבני תקופתו, אלה שאולי צפו באירוע והיו עדים לו, ואלה ששמעו עליו מאחרים. למרות שבר כוכבא הובס, כידוע, על ידי הרומאים, הפכה אותו הציונות, שנוקקה לגיבורים לאומיים, למנצח, בהדגישה את החזון הלאומי שלו ואת אומץ לבו. אותם מאפיינים של בר כוכבא שהיו לאבני בניין של הלאומיות היהודית החדשה, נקשרו עכשיו גם להלפרין. ועם זאת – פרשת הלפרין והאריה דווקא חידדה את הדואליות שבה נתפסה דמותו על

61 חיים וייס, "לפתע הוקם גשר אל מעבר לאלפיים שנה": מארכיאולוגיה מחולנת לארכיאולוגיה דתית – המקרה של בר-כוסבה, יגאל ידן ושלמה גורן, תיאוריה וביקורת מס' 46, קיץ 2016, עמ' 143-167.

62 ינאית בן צבי, לעיל הערה 22, עמ' 147, 204. שם 63

ידי אחרים, בחייו ובהמשך גם במותו. מול הממד ההרואי, הרומנטי והנועז שלו, שהוא ניסה בכל כוחו לטפח, עמדו חיי היומיום האפורים שלו כשומר בית ספר, שנטייתו לסנסציה והפרזה שמה אותו ללעג בקרב חלק גדול מבני זמנו.

### רומנטיקה, פרגמטיות והסתייגות מהלפרין

לצד הרטוריקה המשתאה שצמחה סביב האירוע בקרקס, הלכה והתחדדה בקרב חלק מאנשי העלייה השנייה הסתייגות מפורשת מדמותו ומאישיותו של הלפרין. ניסיונו הכושל להתקשר כעבור שנה, ב־1912, עם יוסף טרומפלדור וחברי קבוצתו, ממחיש זאת היטב. הלפרין החליף מכתבים עם קבוצת טרומפלדור, ששהתה אז בחוות מגדל, ואף תרם לה "מכונת פרימוס" (כירה ניידת),<sup>64</sup> אך מכתבים פנימיים של חברי הקבוצה ניכר שטרומפלדור עמד עד מהרה על טיבו של הלפרין: "הן על עצים ועל אבנים כותב האיש. הוא מתאוה לדעת מה מחיר אווירון, טלגרף אלחוטי לחמישה קילומטרים, פעמון, שקול צלולו יהיה נשמע בשעת סערה במרחק חמישה קילומטרים. הוא מבקש להביא כלבי משטרה, מכונת צילום [מצלמה] שקיימת עתה, גרמופון וכו'. הוא מציע לכבוש את הקונגרס ולפנות אל העם היהודי במניפסט על דבר ביטול הרכוש הפרטי. מאיזה אוצר הוא מעלה את התכניות האלה?"<sup>65</sup> הצעות נוספות של הלפרין, כמו בקשת קרקע להתיישבות חדשה מההסתדרות הציונית או התארגנות כחבורת עולים, היו דווקא ריאליות, אך מאחר ששורבבו לתוך הפנטזיה הגדולה – נדחו כולן על ידי טרומפלדור. התערובת המסובכת הזו של פנטזיה ורעיונות מציאותיים בחלקם לא התאימה לתכניותיו של טרומפלדור ולאופיו, והוא דחה לא רק את רעיונותיו של הלפרין אלא גם את מאמציו להתקשר עם הקבוצה. מן המכתבים עולה כי הוא רצה לפרסם ברבים שאין בין חלומותיו של הלפרין לבין קבוצתו דבר משותף. במקביל, הוא ביקש מחבריו שלא לספר להלפרין (שלו קרא "טייס" בגלל הצעתו לרכישת מטוס לשם הפרחת חומרי תעמולה ציונית ברוסיה) על היחס המזלזל אליו, למען לא ייפגע. טרומפלדור – מאנשי החזון של

64 מכתבו של צבי שץ לטרומפלדור מחוות מגדל במרץ 1912. צבי שץ, על גבול הדממה, תל אביב: עם עובד, 1990, עמ' 20. צבי שץ, 1890-1921, היה סופר עברי יליד רוסיה ומראשוני העלייה השנייה. הוא נרצח ביפו בכ"ד בניסן תרפ"א עם הסופר י"ח ברנר וחבורתו.

65 מכתב מטרומפלדור מסנט פטרבורג, מ־6 בפברואר 1912, לגרישה (שץ), זלמן ודויד. מנחם פוזננסקי (עורך), מחיי יוסף טרומפלדור – קובץ רשימות וקטעי מכתבים, תל אביב: עם עובד, תש"ה, מהדורה שנייה, עמ' 91-94.

הציונות הסוציאליסטית, נתפס גם הוא, כמו חבריו פורצי הדרך, לרעיונות מרחיקי לכת. אך בשעה שאצל טרומפלדור, כמו אצל מנהיגים אחרים של העלייה השנייה, היה מרכז החיים מעשי ופרגמטי, והוא שקבע לבסוף את הכיוון והדרך – מרכז מעשי כזה לא היה להלפרין.

באותה עת ניהל הלפרין משא ומתן מטעם עצמו עם הנדבן יצחק גולדברג מווילנה,<sup>66</sup> בעניין התיישבותם בארץ של חברי קבוצת טרומפלדור מפטרבורג, בעזרת הלוואה מהמשרד הארצישראלי של יק"א. בתגובה שלחו ארבעה מחברי אותה קבוצה במרץ 1912 מכתב ליק"א, בו ציינו כי אם הלפרין מנהל משא ומתן פרטי עם המשרד הארצישראלי זה עניינו שלו, אך אם דיבר בשמם – הם מסתייגים מהדבר מכל וכל.<sup>67</sup> תכתובות אלה מעידות שהלפרין המשיך לשאת ולתת בענייני הארץ גם כשלישותיו לא היה דורש. מצד שני, למרות שנחשב לתלוש מהמציאות, ניסו מכותביו לשמור על כבודו. סביר להניח שטרומפלדור לא היה היחיד שביטא גישה זו, אלא שרק מכתביו וכמה ממכתבי חבריו לקבוצה נשמרו, ואחרים אבדו ככל הידוע לי.

עוד התייחסות מסויגת מהלפרין יש בזיכרונותיו של מרדכי יגאל, איש השומר.<sup>68</sup> בפגישה שלו עם הלפרין, שאותו תיאר כ"זקן" שדבריו "מוזרים", "מינה" אותו האחרון ל"מפקד טירה". לאחר המפגש שאל יגאל את מנדל פורטוגלי, גיסו, על הלפרין, והתשובה הייתה: "יהודי נחמד אך בעל הזיות".<sup>69</sup> מכתבי טרומפלדור וזיכרונותיו של מרדכי יגאל בהקשר להלפרין מלמדים שוב על הפער שהיה בינו לבין חברי "מסדרי ההגשמה"<sup>70</sup> של העלייה השנייה, פער שנבע כנראה מאחת הדילמות המובהקות שעמן התמודדה הציונות בראשית דרכה – פרגמטיות מול רומנטיות.<sup>71</sup> טרומפלדור ייצג את חלקה האקטיביסטי של תנועת העבודה, ששאף למתוח את גבולות האפשר, אך סירב להיכנע לפנטזיה עצמה, המנותקת מהמציאות. הלפרין, לעומתו, נצמד

66 יצחק לייב גולדברג, 1860-1935, מראשי התנועה הציונית ברוסיה, רכש קרקעות בארץ ותרם את חלקן לקרן הקיימת.

67 שולמית לסקוב, טרומפלדור – סיפור חייו, ירושלים: כתר, 1982, עמ' 54-62; פוזנסקי, לעיל הערה 65, עמ' 83-101; פסח ליפובצקי, יוסף טרומפלדור, אישיותו, חייו, פעולותיו, ירושלים: ספרית קו לקו, תש"ז, מהדורה שנייה, עמ' 40-53; מוקי צור, אביב מוקדם, תל אביב: הוצאת עם עובד, תשמ"ה, עמ' 25-26.

68 מרדכי יגאל, 1892-1979, היה חבר השומר. אחותו טובה הייתה אשתו של מנדל פורטוגלי, ממקימי הארגון.

69 יגאל, לעיל הערה 33.

70 כך מכונים אנשי העליות הראשונות וחברי תנועות הנוער שבאו אחריהם, שהגשימו את רעיון ההתיישבות וההגנה – חברי השומר, חברי היישובים החקלאיים והמתיישבים בספר.

71 גורני, לעיל, הערה 27, עמ' 14-15.

לחזון הרומנטי אך לא התחייב לאחיזה הקשה והמייסרת בקרקע. מוטיב זה ישוב ויוזכר בהספדים עליו לאחר מותו.

המחשה נוספת לחשיבתו הרומנטית והנלהבת של הלפרין, על רקע חילוקי הדעות שהתגלעו באותן שנים בין הפועל הצעיר לפועלי ציון בעניין הגנת המתיישבים, יש באירוע שכונה לימים "תקרית זרנוגה": בי"ח בתמוז תרע"ג, 23 ביולי 1913, נכנסה קבוצת ערבים לכרם ענבים של איכר עברי, בין ראשון לציון לנס ציונה, והחלה לבצור אשכולות. אחד מהשומרים זיהה אותם, והם חטפו את נשקו. במהלך ההתנגשות נהרג השומר שמואל פרידמן.<sup>72</sup> בין הסופדים לו בהלווייתו ברחובות היה גם הלפרין, שנשבע בקול רועם לנקום את הדם השפוך.<sup>73</sup> בעיתון הפועל הצעיר, שצייד בשימוש בכוח רק לצרכי הגנה, נכתב כך על האירוע: "עלינו להיזהר מלהוציא את בנינו להורג בעד אשכול ענבים. לא זהו הגיבור".<sup>74</sup> מעבר לכך, התקרית ברחובות הייתה ציון דרך חשוב בעימות הגובר בין האיכרים לשומרים במושבה. לא זו בלבד שהתקרית לא ליכדה אותם, אלא שהיא הרחיבה את הפער בין שתי הקבוצות. כך קרה שהלווייתו של פרידמן, שבה נאם הלפרין, הפכה להפגנת מחאה. תושבי רחובות האשימו את ארגון השומר בהנהגה לקויה ו"פסלו את תכסיסיו".<sup>75</sup> עימותים בין איכרים לשומרים התרחשו בעוד מושבות כבר קודם לכן, והאיכרים חששו שהשומרים יגרמו לפרובוקציות ויפתחו מעגל של הרג שיסבך אותם ויגרום להוצאות על פיצויים, קנסות ושוחד לשם השכנת שלום. לאחר התקרית ברחובות הציב ועד המושבה אולטימטום להשומר, והשומרים עזבו את המקום. גם בחדרה ובמושבות הגליל חיפשו תחליף לאנשי השומר, אך סיום ההתקשרות עמם וגירושם בטענה שהנזק שבשמירה העברית גדול מהתועלת שבה, היו אירוע תקדימי.<sup>76</sup> הלפרין היה אז כבן חמישים ושלוש, מבוגר בעשרות שנים מהשומרים. הוא לא נמנה עם חברי השומר ולא ידוע שהועסק כשומר ברחובות באותה עת. נראה

72 משה סמילנסקי, זכרונות, תל אביב: הוצאת דביר, תש"ה, עמ' 171-215.  
73 א. מ. קולר, "מאורע זרנוגה", בתוך חבס ושוחט, לעיל הערה 80 בפרק 1, עמ' 289. אמ"ל, תיק 2-102-104 IV. אברהם משה קולר היה סופר איש העלייה השנייה. בין ספריו גם "כתבים", שיצא לאור ב-1959.  
74 יוסף אהרנוביץ', "לענייני השעה", הפועל הצעיר, 1.8.1913, עמ' 4.  
75 צדדי, "מכתב מרחובות" הפועל הצעיר, 15.10.1913, עמ' 18-20.  
76 גור אלרואי, "משרתי המושבה או רודנים גסי רוח?", קתדרה, 79, תשרי תש"ע, עמ' 77-104; Yuval Ben-Bassat & Gur Alroey, 'The Zionist-Arab incident of 1913: a chronicle and several methodological remarks, *Middle Eastern Studies*, Volume 52, 2016 – Issue 5, June 2016, pp. 1-17; יונתן פרנקל, לעיל, הערה 12 בפרק 1, עמ' 472.



שהתלהמותו בהלוויה, הרעמת הקול והנפת ידיו בשבועת נקמה לא היו לרוחם של בני המושבה, וייתכן אפילו שהיו בין הגורמים לגירוש אנשי השומר ממנה.

אחרי כמה שנים של חיי בדידות בארץ הצטרפו להלפרין אשתו ושלושת ילדיו. זה קרה ב-1908, ולהגעתם קדמו הפצרות חוזרות ונשנות שלו אליהם לעלות ארצה. תחילה התגוררו בני המשפחה ביפו ואחר כך בנווה שלום. אחרי כמה חודשים הם מצאו דירה גדולה על גבול נווה צדק ומנשייה, בצפון מערב יפו, ועברו אליה. ילדיהם למדו בגימנסיה הרצליה, שבה שימש אביהם כשומר. לאחר כמה שנים שבה האם לרוסיה עם בתם, מיתה, שהייתה שחקנית תיאטרון מנעוריה וקיוותה להתקבל לסטודיו לדרמה במוסקבה. שני הבנים נשארו בארץ עם אביהם. אחרי כשנה חזרו האם והבת לארץ, ושולמית הצטרפה לחוג הדרמה שייסד השחקן מנחם גנסיין בתל אביב.<sup>77</sup>

### שְׂקִיעָה נוֹגָה – הַלְפְרִין הוֹפֵךְ לַנְטֵל

ב-28 ביוני 1914 פרצה מלחמת העולם הראשונה, "המלחמה הגדולה" בשפת בני הזמן. בתחילתה תמך חלק מאנשי היישוב בגיוס יהודים לצבא התורכי, עמדה שתאמה את תפיסתה הפוליטית של מפלגת פועלי ציון, שלפיה תשתלב הציונות באימפריה העות'מאנית אחרי המהפכה. על רקע הצטרפות האימפריה למעצמות המרכז, רצו המתגייסים לשכנע את תורכיה כי מטרת הציונות עולות בקנה אחד עם האינטרסים הפוליטיים שלה. בין התומכים ברעיון היו גם דוד בן גוריון ויצחק בן צבי, וכמה מאות מבני היישוב הצטרפו למיליציה עירונית שהוקמה בתל אביב וביפו. בגליל יזם השומר הקמת מיליציה דומה, וגם אליה הצטרפו כמה עשרות יהודים.<sup>78</sup>

מעדויות בני הזמן עולה כי הלפרין תמך בהתלהבות בהצטרפות למיליציות הללו, והאמין שהנאמנות לעות'מאנים תועיל ליישוב היהודי בארץ.<sup>79</sup> אולי היה בכך ניסיון נוסף לבטא את רוח הקרב שלו, שלא ידעה מנוח ולא חדלה מלחפש לעצמה אפיקי פעולה. אולי קיווה גם למקור פרנסה חדש, שכן עם פרוץ המלחמה השתבשה העברת הדואר בין המדינות והבנקים בארץ נסגרו, כך שהקצבה החודשית שקיבל מרוסיה נפסקה.

77 הלפרן, "אנו עולים ארצה", לעיל הערה 63 בפרק 1, עמ' 437; הלפרן, **אבי מיכאל הלפרן**, לעיל הערה 62 בפרק 1, עמ' 358.

78 יעקב מרקוביץקי, **בכף הקלע של הנאמנויות – בני היישוב בצבא התורכי 1908-1918**, תל אביב: הוצאת המרכז לתולדות כוח המגן ויד טבנקין, תשנ"ה, 1995, עמ' 41-50.

79 קטינקא, לעיל הערה 59 בפרק 1; שניאורסון, לעיל הערה 37; קרול, לעיל הערה 41; גרוסמן, לעיל הערה 53.

המלחמה הביאה סבל רב לאזור כולו וליישוב היהודי בפרט. בעלי הנתוניות הזרות נאלצו לעזוב את הארץ דרך מצרים, ורבים מהגולים נשארו שם מחוסר ברירה. לאחר כשלוש שנים, בפסח תרע"ז, כשהצבא התורכי החל לסגת צפונה, נצטוו תושבי תל אביב ויפו היהודים לעזוב את בתיהם ולפנות את העיר. ב-3 באפריל 1917 נראה הלפרין על אחת העגלות העוזבות את תל אביב, ומסופר שהוא לא איבד תקווה וקרא בקול: "להתראות שוב, אחים!"<sup>80</sup> הוא עבר למושבה פתח תקווה והצטרף לקבוצת הפועלים של *אחוזה*,<sup>81</sup> ארגון שנוסד בארצות הברית ב-1912 ביוזמתו של נחמן סירקין, במטרה להקים בארץ יישוב חקלאי קואופרטיבי. חברי הקבוצה באו ברובם מתנועת פועלי ציון, וחלק מהם עלה לארץ בשנים 1913-1914 והתיישב בפתח תקווה.<sup>82</sup> י"ח ברנר, שתיעד בעט חד את חייהם הקשים של גולי תל אביב, לעג גם הפעם להלפרין, וכינה אותו "שומר הירקות בקבוצת אחווה" שחבריה אינם נוהגים בו באחוזה: "השאלה שבערה הייתה האם מביא הזקן לקבוצה תועלת? הטובה שמירתו? הנחוץ הוא? אבל מה עושים בו? מפטרים בזמן כזה?"<sup>83</sup> הדברים נכתבו אמנם אחרי מותו של הלפרין, אך הם מעידים לא רק על היחס הדואלי, במקרה הטוב, כלפיו, אלא על כך שהלפרין המזדקן הפך לנטל על סביבתו.

כאמור, בתחילת המלחמה היה הלפרין בין הקוראים להתנדבות לצבא התורכי, "כדי להילחם בעריצות מלכות רוסיה". בין הנענים לקריאה היה גם בנו, אריה, בוגר גימנסיה הרצליה בתל אביב, שכמו כמה מחבריו התגייס בשנה השנייה למלחמה ונשלח לקורס קצינים בקושטא. הצוערים בקורס סבלו מתנאים קשים, אך אריה לא התאונן כי לא רצה לצער את אביו ואת אנשי היישוב. בתום הקורס, בסוף 1916, הוא הוצב בשיח מוניס, ועם התקרבות כוח המשלוח הבריטי לעזה נשלח למערכה. אמו וידידיו הפצירו בו שיעזוב את החזית, אך הוא לא נענה. אריה, שהצטיין במערכה הראשונה של הקרב על עזה ב-26 במרץ 1917, קודם לדרגת סגן, זכה לכינוי אריאן אפנדי ומונה למפקד פלוגה. בקרב עזה השני, ב-17 באפריל 1917, הוא נהרג על גבעת עלי מונטאר. מקום קבורתו לא נודע עד היום.<sup>84</sup> בשבתו בפתח תקווה עם קבוצת הפועלים של *אחוזה* קיבל הלפרין את

80 יודילוביץ', לעיל הערה 31 בפרק 1, עמ' 401.

81 ביבר, לעיל הערה 59, עמ' 101.

82 פרנקל, לעיל הערה 12 בפרק 1, עמ' 493.

83 יוסף חיים ברנר, "ציונים" ד, כל כתבי, תל אביב: הוצאת שטיבל, תרפ"ח, כרך שביעי, עמ' 49-50.

84 מרקוביץקי, לעיל הערה 78.

הידיעה על מות בנו. מסופר שקם ואמר: "בני נפל בקרב ולא ברח כמו שברחו רבים אחרים. הוא נפל על אדמת ארץ-ישראל".<sup>85</sup> לאחר מכן עזב הלפרין את הקבוצה ועבר לגליל. תקופה קצרה ישב בחוות כנרת, וכששמע שנפתחה בטבריה לשכת גיוס לגדוד העברי ביקש להתנדב, אך הבריטים סירבו לגייסו בגלל גילו המתקדם.<sup>86</sup> שרה ושני ילדיהם, שולמית וירמיהו, עברו אחרי הגירוש מתל אביב לכפר הנוער שפיה שליד זיכרון יעקב. שרה עבדה בבית החולים שפתח למגורשים ד"ר הלל יפה בזיכרון יעקב, וירמיהו עבד כשומר כרמים אצל איכרי המושבה.<sup>87</sup>

הלפרין עצמו המשיך בנדודיו והגיע ל"כפר בר גיורא" של אנשי השומר מעל חצר תל-חי. בכ"ב אלול תרע"ז, 9 בספטמבר 1917, כתב ישראל גלעדי, מנהיג הקבוצה שהיה ידוע בדיוקנותו וברישומיו המפורטים, בפנקסו: "אכל הלפרין 18 יום על חשבוננו הפרטי. לפני זה על חשבוננו".<sup>88</sup> מסתבר שקבוצת גלעדי, שזמן קצר קודם לכן התיישבה בנקודה הסמוכה לחצר תל-חי, שלחה חבר ועגלה לסייע בהסעת הפליטים צפונה, ובשובו עבר החבר בחוות כנרת והביא עמו את הלפרין.<sup>89</sup> אלכסנדר זייד כתב בזיכרונותיו כי ישראל גלעדי הזמין את הלפרין ל"כפר השומרים" כדי שיהיה לילדי הכפר "סבא" שישפיע עליהם ויחנכם ברוחו. זייד הוסיף כי קשה לו לכתוב על הפרשה שבגינה נוקפו לבו: "לקחנו אלינו את הלפרין שלנו. בארץ שרר אז משבר גדול, רעבנו. זמן ידוע סדרנו עברו אוכל. הוא סירב לקבל את האוכל ורעב".<sup>90</sup>

הלפרין – ממייסדי הסתדרות העשרות, מהוגי רעיון הכוח העברי בימי העלייה הראשונה ומי שהיה ממעוררי רעיון השמירה העברית, מצא באחרית ימיו מפלט בכפר שהקימו מיישמי הרעיון, כמודל של סבא לילדיהם. זקן, רעב ובודד, הוא התנחם אולי בעובדה שחלק מרעיונותיו החל להתגשם, אך

85 יוסף צ'רני, "משני צדי המתרס – קצינים יהודים בצבא הבריטי ובצבא התורכי בחזית ארץ-ישראל במלחמת העולם הראשונה", בתוך עזרא פימנטל (עורך) קרבות מישור החוף ושפלת יהודה במלחמת העולם הראשונה בארץ-ישראל: הכנס השנתי השביעי למורשת מלחמת העולם, ירושלים: הוצאת ספרים אריאל, 2009, עמ' 87-101, הכותב מתבסס על עזבונו של יעקב יערי-פולסקין, אמ"ז, פ 77/2.

86 ביבר, לעיל הערה 59, עמ' 145.

87 שם.

88 אמ"ל, תיק IV-104.

89 נקדימון רוגל, היוצאים אל ארץ צפון, ירושלים: הוצאת יד יצחק בן צבי, תשמ"ז 1986, עמ' 55-56.

90 "זיכרונות אלכסנדר זייד", תיק אלכסנדר זייד, ללא תאריך, ארכיון קיבוץ כפר גלעדי (להלן אכ"ג); "מדברי אלכסנדר זייד", ללא תאריך, שם; אלכסנדר זייד, "יא' באדר – יום תל-חי תר"פ-תרצ"ה", הפועל הצעיר, יא' באדר תרצ"ה; זיכרונותיו של אלכסנדר זייד על מיכאל הלפרין, אמ"ל, תיק IV-104-48-8.



הלפרין ב"כפר השומרים" (כפר "בר־ג'ורא"). צילום: אברהם סוסקין.  
ארכיון מכון לבון לחקר תנועת העבודה ע"ש פנחס לבון,  
מדור מוזיאלי, תל אביב.

ודאי שלא יכול היה להתעלם מכישלונו האישי לממש באופן משמעותי יותר את כל מה שעסק בו לאורך שנים.

הלפרין עבר ליישוב הקטן בחמארה שלייד "כפר השומרים" (היום קיבוץ מעין ברוך), והועסק שם כשומר ורועה פרות. לאחר מכן עבר למטולה,<sup>91</sup> שם התגורר זמן קצר עם השומרים הרווקים, "שהיו קצת מלגלים עליו".<sup>92</sup> ממטולה עבר לצפת, משם הוא זכור כמי שהיה "כולו לבן, רצוף ומדוכא", וביקש קצבת מחייה חודשית מ"וועד ההגירה".<sup>93</sup> בשנת חייו האחרונה הוא עבד ככל הנראה כמה שבועות במושבה מחניים, ונרשם בפנקס סידור העבודה של הקבוצה.<sup>94</sup>

91 דוד שמחוני, "זכרונות", אי"ט, תיק דוד שמחוני, מיכל 1, תיק 6, סימול תיק 15-2-29/1/6; יעקב הרוזן, "זיכרונות", כ"ג באפריל, 1941, אמ"ה, תיק 777 - 2/7.

92 מור, לעיל הערה 53.

93 לייבוויץ, לעיל הערה 1 בפרק 1, עמ' 192. "ועד ההגירה", בראשות מאיר דיזנגוף ומנחם יצחק קליונר, הוקם כדי לטפל במגורשי תל אביב ויפז שפוזרו במושבות הגליל ובערי צפון הארץ.

94 שמעון שטיין, מחניים 1930-1918 - קבוצה ומושב קצריימים, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, תשמ"ג, עמ' 67. באותה עת הייתה המושבה מחניים מרכזו לציבור הפועלים בגליל.

בערוב ימיו עבד הלפרין כשומר בבית החולים היהודי בצפת, וכשחלה אושפז במקום. יש יותר מעדות אחת על סיבת מחלתו, הנעה בין התקררות, שפעת, צהבת, קדחת ושחפת.<sup>95</sup> האחיות שטיפלו בו ידעו כי הוא הלפרין, "איש החלומות" הידוע.<sup>96</sup> ביום שישי, י"א בכסלו תר"פ, 2 בדצמבר 1919, נפטר הלפרין בבית החולים בצפת, והוא בן 59.<sup>97</sup> מיד לאחר מותו כתבה בת שבע יעקבזון, תלמידת בית הספר לאחיות של בית החולים, לחברותיה בירושלים: "סוף כל אדם למות אבל התאמנה את הרושם שעשה עלינו מותו של הלפרין הזקן, אותו הלפרין הפנטסטי החולם".<sup>98</sup> שעות ספורות לאחר מותו, לפני כניסת השבת, הובא מיכאל הלפרין מבית החולים בצפת על עגלת סולמות למחניים, ונקבר בלא כל הלוויה בחורשת בורוכוב שבמושבה.<sup>99</sup>

אחרי מותו של הלפרין נסעה בתו שולמית לפריס, ולמדה שם באקדמיה לאמנות. היא הכירה מהנדס צרפתי בשם מוריס הוואר, ששירת כקצין ב"חיל התעופה" הצרפתי. מאחר שהיה קתולי, הם נישאו בנישואים אזרחיים. לבנם קראו רנה ליאון, על שם האח המנוח אריה. כעבור כמה שנים הצטרפה אליהם האם, שרה, שנפטרה בפריס בתחילת מלחמת העולם השנייה. הבן הצעיר ירמיהו, שהיה חובל בספינה העברית הראשונה "החלוץ", נשא לאשה את רחל לבית ברקוביץ' ונולדה להם בת שנקראה גלי – הגל שלי. היא

- 
- בראש השנה תרע"ט, 7-8 בספטמבר 1918, התכנסה שם מועצת פועלי ציון, ושם הוצא הביטאון הראשון של פועלי הגליל, "בינינו". סלוצקי, לעיל הערה 7, תעודה י"ט: החלטות מועצת פועלי ציון בראש השנה תרע"ט במחניים, 7-8 בספטמבר 1918, עמ' 53.
- 95 אמ"ז, תיק פ77 – 3/7; הארץ, 5 דצמבר 1919; מ. ברן, "ימיו האחרונים", דבר, 7.5.1941, עמ' 2; יוסף כרוסט, "מיכאל הלפרין – האיש שנולד לפני זמנו – למלאת מאה שנים להולדתו", חרות, 1.1.1960, עמ' 3. יש גם סיפור שלפיו הורעל הלפרין בטעות על ידי אחות במחלקה שבה שכב. לפיו עדותה של האחות, היא הניחה את תרופתו של הלפרין בפנינת ארון התרופות, ואחרי משמרת הבוקר קיבלה חופשה עד לפנות ערב. בשובה היה עליה לחלק שוב את התרופות, ומאחר שבפנינת הארון עמד בקבוק הדומה בגדלו ובצבעו לזה של הלפרין, היא מזגה ממנו כפית בלי לקרוא את הכתוב עליו, והשקתה את הלפרין. הוא החל להתעוות מכאבים, ואז גילתה שהשקתה אותו בטעות בטינקטורה יודית. התברר שאחת מהנערות העוזרות סידרה בזמן מנוחתה של האחות את ארון התרופות, ושינתה את מקומן. רופא בית החולים עשה להלפרין שטיפת מעיים והצילו מהרעלה. לפי הסיפור, הלפרין האמין בתום לבה של האחות, וביקש מהנהלת בית החולים להשאירה במחלקה. מירב גרץ-רונו, מאה שנה לבית החולים בצפת, זיכרון יעקב: הוצאה לאור איתי בחור, 2010, עמ' 39-42.
- 96 חנה כצנלסון-נשר, אח ואחות – זיכרונות, תל אביב: עם עובד, 1978, עמ' 92; מכתב מס' 254 בעיזבונה של לאה שטנובסקי, ארכיון בית החולים זיו בצפת.
- 97 טלגרמה מיוחדת מצפת מ-4 בדצמבר 1919, הארץ, 5 דצמבר 1919.
- 98 מכתבה של בת שבע יעקבזון, לעיל הערה 96.
- 99 שטיין, לעיל הערה 94.

נפטרה בגיל שלוש ולזוג לא היו עוד ילדים. שולמית נפטרה ב־1956. בנה, רנה ליאון, למד בבית הספר הגבוה לדרמה בפריס, וכתב תסריט לסרט שזכה ב־1961 בפרס הקולנוע הצרפתי. רנה ליאון לא הקים משפחה, והיה הנצר האחרון למשפחתו של מיכאל הלפרין.<sup>100</sup>

---

100 יוסף נדבה, "האביר שנשכח", האמה, ב' (8), (תשכ"ד), עמ' 631-635; הלפרן, אבי מיכאל הלפרן, לעיל הערה 62 בפרק 1, עמ' 386-390.

## פרק שלישי

# אחרי מות, ניסיון ראשון ליצירת דמותו האגדתית של הלפרין, ושכחתה בשנות העשרים

### אחרי מות

**מ**יכאל הלפרין, שבמשך רוב ימיו חייו ריתק אליו מבקרים ואוהבים, וששמעו כאיש חייל יצא למרחוק, נפטר בבדידות. לאחר מותו פסלו מוקיריו וידידיו את האפשרות לקבור אותו בכפר גלעדי, בגלל הדחייה שחש בערוב ימיו מצד אנשי השומר שישבו שם. ביום מותו הוחלט, ככל הנראה, להביאו לקבורה בקבוצת כנרת, ולשם התכוונה לנסוע העגלה שבה הובלה גופתו. אך בחצי הדרך, סמוך לחאן ג'וב-יוסף (ליד קיבוץ עמיעד של ימינו), עצר את העגלה שוטר אנגלי. כשהתברר שנדרש רישיון מיוחד לקבור בנפת טבריה אדם שאישור הפטירה שלו הוצא בנפת צפת, פנו מובילי הגופה, שלא היה בידם אישור כזה, לכיוון ראש פינה. מאחר שידעו כי הלפרין חשב את המושבה הזו ל"בועזית"<sup>1</sup>, הם הניחו שהוא לא היה רוצה להיקבר בה. בזכות הקרבה של ראש פינה למושבה מחניים הם החליטו לפנות למחניים, והגיעו לשם ביום שישי לפנות ערב. במחניים עוד לא היה בית עלמין, ולכן התנהל בשער היישוב ויכוח ער על אפשרות קבורתו של הלפרין במקום. בהמשך כונסה אספה מיוחדת של חברי מחניים לדון בעניין, אך בעוד הם שקועים בדיון היה מי שעשה מעשה: חבר הקבוצה בן-ציון טל, לימים אביו

1 "בועזים" היה כינויים של האיכרים של העלייה הראשונה בפי העלייה השנייה. הרקע לכינוי היה מאבקה העלייה השנייה לעבודה ולשמירה עבריות, בעוד שה"בועזים" העסיקו ערבים בזכות ניסיונם העודף ועלות העסקתם הנמוכה.

של האלוף ישראל טל, לקח טוריה וחפר על דעת עצמו בור בפאתי המושבה, במקום שבו ניטעה באותם ימים "חורשת בורוכוב". שם, בקבר בודד מחוץ ליישוב, נקבר מיכאל הלפרין ללא כל טקס.<sup>2</sup>

שבוע לאחר מותו של הלפרין, ב-10 בדצמבר, ספד לו מרדכי בן הלל הכהן בעיתון הארץ, וכתב כי שמו ייזכר ביישוב "כאחד מן האנשים אשר צררו את חייהם בצרור רעיון ומשאת נפש אינם נשכחים".<sup>3</sup> שבוע מאוחר יותר, ב-19 בדצמבר, העלה קדיש יהודה סילמן באותו עיתון על נס את חזונו של הלפרין וכמה מרעיונותיו, שהיו מרחיקי לכת לתקופתם: הלגיון העברי – "מי זוכר כי הלפרין היה ממציא הראשון", הצי העברי – "באולם 'שערי ציון' ביפו נשא עליו נאומים נלהבים", והדגל העברי ש"אותו נשא לראשונה". עם זאת, סילמן גם כתב שלא כל רעיונותיו של הלפרין צלחו, כי "החזון וההזיה היו אצלו העיקר", ומשום ש"רחוק היה אז החלום ועל כן רק לעג היה מנת חלקו והתנגדות לרעיונותיו".<sup>4</sup> דברים אלה רמזו להסתייגות הגלויות מהלפרין וממורשתו, שהחלו לעלות סמוך למותו במקביל לשזירת האגדות עליו.

בדצמבר 1919, החודש שבו נקבר מיכאל הלפרין במה שהסתמן אז כגבול הצפוני של ארץ-ישראל, התדרדר המצב הביטחוני באזור. ערביי עמק החולה והלבנון, שמרדו בשלטון הצרפתי ורצו לסלקו, החלו לתקוף את תל-חי, חמארה, כפר גלעדי ומטולה. צפונית למחניים התפתחה הזירה שהצמיחה לבסוף את הגיבור המיתולוגי המרכזי של הציונות, יוסף טרומפלדור, שעלה לאזור בסוף אותו חודש.

פרשת תל-חי, שאירעה זמן קצר מאוחר יותר, חידדה את הצורך של התנועה הציונית במיתוס של גבורה אחרי שנות השפל של מלחמת העולם. אך מיכאל הלפרין לא ענה על הצורך הזה: הוא לא הטביע חותם מספיק בזיכרון הציבורי הפומבי או בזיכרונם של קבוצות ומגזרים מסוימים ביישוב. מותו לא הפך אותו למודל, ויום מותו לא צוין באורח פומבי בשנים שלאחר מותו. המגמה של הצגתו כגיבור אגדי כבר בחייו הופיעה בשלב זה בנאומים ובהספדים ספורים, ונראה שניתן לראות בהם את תחילתה של מסורת זיכרון האיש ומורשתו. השימוש במונחים כמו "חזון" ו"חלום" בהקשר אליו ביטא

2 ראיונות עם יוני גרעוני ואורי פרת, חברי קיבוץ מחניים, מחניים, מאי 2015.

3 מרדכי בן הלל הכהן, "זיכרון ליחיאל מיכאל הלפרין", הארץ, 10 בדצמבר 1919. מרדכי בן הלל הכהן, 1856-1936, היה איש ציבור ופעיל ציוני, איש עסקים, עיתונאי וסופר עברי בארץ, ממייסדי תל אביב.

4 ק.ס. (קדיש יהודה סילמן), "מיכל בן אליהו הלפרין", הארץ, 19.12.1919.



הכרה ברכיבים מסוימים של אישיותו, שזוהו כחומרי בניין אפשריים ליצירת דמות מיתולוגית. כמו במקרים אחרים של מסורת מומצאת, גם כאן הייתה ראשית ניסיון ליצור אגדה היסטורית חדשה, שתבסס מערכת חברתית, פוליטית ותרבותית שונה מזו של החברה היהודית הגלותית.

שבועיים אחרי פטירתו של הלפרין ספד לו יעקב רבינוביץ' בעיתון הפועל הצעיר. שבע מהמילים שבהן השתמש רבינוביץ' נגזרו מהשורש ט.ר.ף, שתיים מהשורש ש.ג.ע. ושלוש מהשורש ח.ל.ם. רבינוביץ' שיתף את הקוראים בהתרשמות שלו ושל חבריו בפוגשם את האיש לראשונה: "כלפי הלפרין היו לנו רגשות שונים ... התהלך לו יהודי 'מטורף' [כך במקור] כל ימי חייו, ודיבר וצעק ולחש ועשה מעשים מוזרים, וחלם על מעשים עוד יותר מוזרים ... יראנו מפני הטירוף, יראנו פן נחפוץ באמת מה שהמציאות אינה מאפשרת ומה שהנפש מחייבת".<sup>5</sup> ניכרים בהספד יחס דואלי לצד אירוניה דקה, והערכה להלפרין האידיאליסט לצד הסתייגות ממנו. אולם הסייפא של ההספד הוא החשוב: הנפש הרומנטית הלאומית חפצה להשיג במהירות את מטרתה, אך המציאות הקשה והמגבילה העמידה אותה במבחן לא-פשוט. א"ד גורדון, "המבוגר" הנוסף שפעל לצד הלפרין בין חלוצי העלייה השנייה אך סימל אתוס שונה בתכלית, פירש באופן חיובי את דבריו של רבינוביץ' וכתב כי הלפרין "הוא משוגע ... אבל לא כמו בן הפשוט ממש, כי אם כמו בן יותר מעולה, ובאיזו צורה יפה באה במנוח לידי גילוי אותה המידה בעלת חיצוניות כל כך מוזרה ובעלת תוכן כל כך יפה".<sup>6</sup> י"ח ברנר, בשונה מגורדון, בחר לתאר את הלפרין בעליבותו, בדברים שכתב לזכרו. המילה "ילד" מופיעה בטקסט שלו שמונה פעמים, והמילים "שגעון" ו"קפריזה" – חמש פעמים: "אחרי מות, נידח ועובר ובטל נשתחרר הוא מכעור החיים. בזיכרון בני היישוב ודאי יחיה עוד זמן מה בהדרת פניו, בתוכחת קולו, בתכניותיו, בגבורותיו. אבל הוא לא היה גיבור. הוא היה ילד קפריסי. ... שלום לעפרך מיכאל הלפרן! עכשיו גם אתה כבר שותק. שוכב אתה שם בעפרך בחורשה ושותק. טוב כך. יפה השתיקה".<sup>7</sup> בכך עמד ברנר על המרחק שבין יומרותיו של הלפרין ליכולתו לממשן, ולא חסך ממנו לעג גם אחרי מותו.

היחס להלפרין המת, כפי שבוטא בהספדים הבודדים שפורסמו בעיתונות

5 יעקב רבינוביץ', "על מיכאל הלפרין", הפועל הצעיר, 18.12.19, עמ' 15; יעקב רבינוביץ', מסלולי ספרות, כרך ב', ירושלים: הוצאת אגודת הסופרים, 1971, עמ' 481-482. יעקב רבינוביץ', 1875-1948, היה משורר, סופר ומחזאי, שכתב בקביעות מהפועל הצעיר.

6 א.ד. גורדון, "רשימות אחרונות", בתוך מבחר כתבים, ירושלים: הספרייה הציונית, תשמ"ג, עמ' 416.

7 ברנר, לעיל הערה 83 בפרק 2.

התקופה, לא היה שונה מהיחס שלו זכה בחייו. מחד גיסא, מותו עורר תגובות והבהיר שמכיריו ומוקיריו לא התעלמו ממנו, אך מאידך גיסא התאפיין היחס אליו באמביוולנטיות המוכרת. מורשתו, שכללה גם יסודות מוסכמים כמו מטרות מדיניות ועמדה סוציאליסטית, נבלעה לאחר מותו בשימוש היתר שלו ברומנטיקה במהלך חייו, באי היציבות שלו, בנדודיו הבלתי פוסקים ובהיעדר המעשיות שבו. על רקע כל אלה בלט אז ניסיון יוצא דופן אחד להכניס את הלפרין לפנתיאון הגבורה הלאומי.

### **"חולמים ולוחמים" – ניסיון ראשון להציב את דמותו של הלפרין בין גיבורי האומה**

מלחמת העולם הראשונה הייתה קו פרשת מים בתולדות ארץ-ישראל. בעקבותיה, אחרי למעלה מ-400 שנה, התחלפו שליטי הארץ ונעורה תקווה לתנופת גידול ביישוב היהודי. הצהרת בלפור יצרה מסגרת מדינית שאפשרה לתנועה הציונית לחלום על הרחבת מאחזה בארץ, והכיבוש הבריטי שנה לאחר מכן קירב את הגשמת החלום. בשנים הללו הפכה התנועה הציונית למוכרת ובעלת מעמד מסוים בעולם, מאחר שהמעבר משלטון עות'מאני לשלטון המנדט הבריטי הפך את הארץ למרכזית מעט יותר וניתנת יותר לשינוי ופיתוח. היישוב היהודי חש כפרפר שבקע מהגולם,<sup>8</sup> ודווקא על אותו קו תפר מבטיח נפטר הלפרין.

בתקופה זו החל היישוב לגבש לא רק מוסדות חדשים ומדיניות שתתאים לתקופה החדשה, אלא גם את תודעתו הקולקטיבית, ובכללה גם את עיצוב הזיכרון המכונן תודעה כזו. שאלות כמו מה נכון ומה ראוי לזכור, ואלו דמויות ואירועים ראויים להבלטה וישרתו את היישוב המנסה לגדול לגרעין של בית לאומי – התחדדו באותה עת. גבורה, תעוזה וכוח לא היו מרכיב דומיננטי של התודעה הקולקטיבית באותה עת, כי שנותיו הראשונות של השלטון הבריטי התאפיינו בשגרה מנומנמת של קולוניה נידחת, ובארץ שררה יציבות יחסית. ראשית שנות העשרים נכנסה להיסטוריה שלה כ"יום קטנות". איש לא ידע אם ההתיישבות היהודית בה תצליח, והעלייה לארץ (והירידה ממנה) והבעיות הכלכליות עמדו בראש מעייניה של הנהגת היישוב. במצב עניינים זה, שאלות של שימוש בכוח לא עלו על הפרק.<sup>9</sup> בה בעת,

8 אניטה שפירא, חרב היונה: הציונות והכוח 1881-1948, תל אביב: עם עובד, 1992, עמ' 122-124; יעקב שביט, "חברה לאומית ותרבות לאומית עברית – שתי פרספקטיבות",

הציונות, ט', תשמ"ד, עמ' 115-116.

9 שפירא, חרב היונה, לעיל הערה 8, עמ' 181-184.

השנים 1920-1921 היו עדות לשתי התפרצויות המוניות נגד היהודים: במאורעות נבי מוסא באפריל 1920 פרץ המון ערבי פרוע לסמטאות העיר העתיקה בירושלים ותקף יהודים שנקרו בדרכו. ב-1 במאי 1921 החל אירוע חמור ביפו, שנמשך כמה ימים. כ-15 יהודים נרצחו בבית העולים ביפו, עוברי אורח נפגעו בדרכם, והסופר י"ח ברנר עם חמישה מחבריו נרצחו ליד ביתם בפאתי יפו. היו גם ניסיונות תקיפה של ערבים בפתח תקווה ובכפר סבא, ורכוש יהודי נשדד. אניטה שפירא מציינת כי אירועים אלה עמדו ברקע פיתוח האתוס ההגנתי שמילא תפקיד מרכזי בגיבוש התודעה והדימוי של התנועה הציונית, והיה בסיס מוסרי לפעולות להגשמת הציונות.<sup>10</sup>

על רקע זה, וכחלק מתהליך לא-מוצהר של בניית זיכרון קולקטיבי יישובי, נעשה בדצמבר 1921, שנתיים לאחר מותו של הלפרין, ניסיון ראשון לצרפו לפנתיאון הגבורה הלאומי. באותו חודש יצא לאור ספרו רחב היריעה של העיתונאי והסופר יעקב יערי-פולסקין<sup>11</sup> *חולמים ולוחמים*, שצייר את דמויותיהם של אישים מהעליות הראשונה והשנייה כסמל לדורות הבאים. מתוך תחושה שמתחילה תקופה חדשה בתולדות היישוב, ושזו העת לסכם את הפרק הקודם, בחר יערי-פולסקין לתאר את פועלם של יחידי הסגולה שייצגו את העקרונות והערכים שהיו התשתית ליצירת היישוב. *חולמים ולוחמים* עתיד היה לשמש מקור ביוגרפי לספרים רבים על ראשית היישוב, כבסיס לתיאורי האישים המופיעים בו. ויערי-פולסקין בחר בהלפרין כדמות הפותחת את הספר (במהדורתו הראשונה). בחירה זו סימלה לא רק את הניסיון הראשון לצרף אותו לקבוצה הנבחרת של בוני היישוב, אלא גם את הפיכתו של הסופר לאחד מסוכני הזיכרון של הלפרין בשנים הבאות.

יעקב יערי-פולסקין עלה ארצה ב-1905, בהיותו בן 19. ב-1909 עבר לגליל וב-1911 היגר לארצות הברית, משם חזר לארץ ב-1914 ושהה בה חודשים ספורים בלבד. בתחילת מלחמת העולם הראשונה הוא גורש בגלל נתינותו הזרה, עקר שוב לארצות הברית ועבד כפועל חקלאי בדקוטה עד 1920. בתקופה זו כתב רשימות שהתבססו על זיכרונותיו מחיי חברים במושבות יהודה והגליל, ורשימות על דמויות שונות מהיישוב. הרשימות הללו כונסו לספר *חולמים ולוחמים*. ב-1920 שב יערי-פולסקין לארץ,<sup>12</sup> והחל את דרכו העיתונאית ככתב בעיתון היומי *דואר היום*, שהיה בהמשך, לפרק זמן מסוים, ביטאונה החצי רשמי של התנועה הרביזיוניסטית. לאחר שדואר

10 ש.ס.

11 יעקב יערי-פולסקין, 1886-1944, היה עיתונאי, סופר וחוקר תולדות ארץ-ישראל.

12 יערי-פולסקין, לעיל הערה 70, בפרק 1 עמ' 5-6 בהקדמה.

היום נסגר ב-1936 הצטרף יערי-פולסקין לעיתון היומי המשקיף, שהיה שופרה הרשמי של המפלגה הרביזיוניסטית.<sup>13</sup>

יערי-פולסקין לקח את החלקים המבריקים, הרומנטיים ההרואיים מדמותו של הלפרין, ותלש אותם מן העומק והמורכבות של המציאות. בפרק עליו יש פרטים רבים שאינם עולים בקנה אחד עם הידוע לנו, או כאלה שאין להם ביסוס באף מקור נוסף. הם מדגימים את הדרך שבה עיצב יערי-פולסקין את דמותו של הלפרין על בסיס שאיפתו ליצור רומנטיזציה של רעיונותיו ופעולותיו (אלה שהתרחשו ואלה שלא). בחינת הפרטים שבספר מעלה תהיות וספקות לא רק באשר לדיוקם או מהימנותם, אלא אפילו לעצם התרחשותם במציאות. כך, למשל, כתב יערי-פולסקין שבמשך עשר השנים שאחרי אירוע הקרקס ביפו הוא שמע מהלפרין בהודמנויות שונות על תכניותיו, שאותן כינה "דמיוניות", ועל הדרכים שבהן הוא מתכוון להציל את העם היהודי מכיליון, ואף האזין למחזות שכתב. אך, למעט כמה חודשים, ברוב שנות העשור האמור התגורר יערי-פולסקין בארצות הברית, ולא יכול היה להיפגש עם הלפרין. הוא מספר גם על רעיונות של הלפרין לפוצץ את המקומות הקדושים לנצרות או להעביר מן העולם את קבר ישו "כדי שהעיר ירושלים לא תהיה מקום מושך לכל העולם הנוצרי, והדבר לא יהיה למכשול לתנועה הציונית", סיפור שלא נזכר עד אז באף אחד מזיכרונות בני התקופה על הלפרין. לדברי יערי-פולסקין כתב הלפרין כחודש לפני מותו, בשוכבו על ערש דווי בבית החולים בצפת, פואמה גדולה שבה שפך את מרי שיחו על שונאי ישראל ומחה נגד אלוהים. הדבר אינו נזכר בזיכרונות האחיות שטיפלו בו או בכל מקור אחר, והיצירה האמורה לא נמצאה. יערי-פולסקין מספר כי לבקשת הלפרין שכנע בעמל רב את ברנר לשמוע את הלפרין קורא מחזה שלו. לדבריו – בתום המערכה הראשונה נאנח ברנר עמוקות, בלי לומר מילה, והלפרין לא הוסיף עוד לקרוא בפניו. ואולם, כאמור, יערי-פולסקין לא היה אז בארץ, וברנר לא הזכיר אירוע כזה באף אחד מכתביו. לא ידוע גם על אף פגישה נוספת שלו עם הלפרין מלבד המפגש האקראי בבית החולים ביפו ב-1908. חולמים ולוחמים מספר גם על בני משפחתו של הלפרין; לדבריו כינה הלפרין, ש"אהב את הארץ אהבה קיצונית ומיוחדת",

13 תדהר, לעיל הערה 55 בפרק 1, עמ' 478; עוזי אלידע, "דאר היום – מעיתון מסחרי מצליח לעיתון מפלגתי", קשר, 24, נובמבר 1998, עמ' 68-75; עוזי אלידע, "דאר היום הרוויזיוניסטי – פרק סוער בתולדות העיתונות", קשר, 17, מאי 1995, עמ' 73-86; עוזי אלידע, "בין סנסציה לפוליטיקה: העיתון דואר היום ומאורעות 1929", קשר, 34, אביב 2006, עמ' 105-114.

את מי שעזבו אותה בשם "פושעים לאומיים". כשאשתו וילדיו, שבאו אליו מווילנה, ביקשו לחזור לרוסיה, הוא לא רצה ללוותם אל האנייה ואף סירב להיפרד מהם. גם לסיפור זה אין זכר בשום מקור אחר, כולל בספרו של הבן ירמיהו אבי מיכאל הלפרן, או במאמרו האוטוביוגרפי *אנו עולים ארצה*. יערי־פולסקין היה הראשון להתייחס להלפרין אחרי מותו כאל גיבור ציוני, והוא זה שנתן לו מקום בכיר בין מייסדי היישוב, באמצעות מיקומו בפתח הספר שכתב. *חולמים ולוחמים* היה מקור ללא מעט מן הדברים שנכתבו על הלפרין, וחלק מהעדים לכאורה לפעולותיו המגוונות התבססו עליו. כך גם חלק מהזיכרונות של מי ששמעו או ראו אותו. אין ספק שהספר תרם מאד להפיכתו של הלפרין לדמות אגדית, אך כמקור היסטורי יש להיזהר בשימוש בו.

העמדות השונות ביחס להלפרין באו לביטוי בתגובות לספר הזה, לתוכנו ולסגנונו. בחוגי הפועל הצעיר הוא עורר הסתייגות, ששיקפה את תפיסות הזרם המתון בתנועת העבודה ביחס להלפרין, כפי שהיה עוד בחייו. חלק מההתנגדות נסב על הדרך שבה בנה יערי־פולסקין את ספרו בכלל, ובתוכו את דמותו של הלפרין. כך, לדוגמה, כתב יצחק לופבן על "מודיפיקציה משונה עפ"י הנוסח של 'חולמים ולוחמים', המעמידה בשורה אחת את האפיזודים, את הדברים שיש להם תוספת של ברק רומנטי, של תפאורה בלטרסטיטית, לא תמיד נאמנה ולא תמיד בלתי־אמצעית"<sup>14</sup>. משפט זה לא עסק ישירות בהלפרין, אבל ניתן למצוא בו מפתח להבנת העמדה של הפועל הצעיר כלפיו: התנועה הכירה בחשיבותה של הרומנטיקה בתהליך התגבשות הלאומיות, אבל אנשיה הבינו שיש למנוע את הפיכתה למרכז הדברים. מבחינתם, בלב הציונות עמדו הבנת מורכבותה של המציאות, הצורך להתפשר ולהתקדם אט אט, והמעשה היומיומי המורכב והאפור – יום הקטנות שיביא בעתיד לגדולות.

בחירת המילים במאמרו של לופבן מסייעת לנו להבין את האופן שבו השתלב היחס להלפרין בוויכוח האמור על לאומיות־רומנטית מול פרגמטיות בין שתי מפלגות הפועלים. נראה שהיחס המיתי להלפרין היה באותם ימים נחלתם של החוגים האקטיביסטיים של תנועת העבודה בלבד, ולא של אנשי הפועל הצעיר. גם מההספדים עליו ניכר שבהפועל הצעיר התלהבו פחות מהרעיונות והדמיון הפורה, בעוד שפועלי ציון

14 יצחק לופבן, "מסלה", הפועל הצעיר, 12.10.1922, עמ' 35. יצחק לופבן היה עורך הפועל הצעיר.

האקטיביסטים<sup>15</sup> ראו במעשיו, אף אם היו שנויים במחלוקת, סיבה להנציחו ולהופכו לסמל.

סגנון הכתיבה של חולמים ולוחמים עורר גם הוא ביקורת מהפועל הצעיר, שהסתייגה מהצורך במוטיב לאומי של גבורה והזהירה מפני "רומנטיקה זולה". הדברים נכתבו בשני מאמרי ביקורת חריפים על הספר שפורסמו מיד לאחר צאתו לאור. הראשון נחתם בהמלצה "לא להכניסו לארון הספרים העברי"<sup>16</sup> ובשני, שבוע לאחר מכן, נכתב שהוא לא רק לא-מוצלח, אלא גם מזיק מבחינה מוסרית, כי "איננו רוצים שבנינו יתחנכו על מושגי גבורה בלבד".<sup>17</sup> גם דברים אלה לא התייחסו ישירות להלפרין, אך גם בהם ניתן להיעזר להבנת העמדה של הפועל הצעיר כלפי הערכים שביטאה מורשתו. ולמרות זאת – חולמים ולוחמים התווה את הקשר בין המיתוס של הלפרין לתפיסות רומנטיות ואף מעשיות בתקופת היישוב והמדינה, והציב אותו על רצף שהחל מהפועל הצעיר, נמשך בפועלי ציון ונחתם לבסוף בתנועה הרביזיוניסטית. הספר מוקם ברצף הזה בשלב ביניים מטאפורי בין פועלי ציון לרביזיוניסטים. ניתן לראות בתיאורו של הלפרין שם ניסיון ראשון לנסח את מה שלימים יתברר כנרטיב "ימני" או "רביזיוניסטי" של דמותו, ואת הדרך שבה יבקש הימין לפתח אותה. בשנים הבאות, לאחר קום התנועה הרביזיוניסטית, אומצו יסודות מהדמות המסוימת הזו של הלפרין על ידה. כפי שנראה – מול התפיסה הימנית הזו התייצבו חוגים אקטיביסטיים בתנועת העבודה, שבשונה מהפועל הצעיר אמצו אף הם את הלפרין לחיקם. אולם בשלב הזה, בשנים שלאחר הופעת הספר, השתררה שתיקה ביחס להלפרין ודמותו שקעה לתהום הנשייה.

15 יש לציין כי ב-1919 הוקמה מפלגת "אחדות העבודה" על ידי איחוד בין פועלי ציון ל"בלתי מפלגתיים". פועלי ציון היו אז רק זרם רעיוני, שלא פעל עדיין כמפלגה עצמאית.

16 יוסף אהרונוביץ', 'שונות – גם זו ספרות', הפועל הצעיר, 12.1.1922, עמ' 13.

17 יוסף אהרונוביץ', 'שונות – גם זו ספרות', הפועל הצעיר, 20.1.1922, עמ' 13.

## פרק רביעי

# חידוש העיסוק בדמותו של הלפרין במרחב הפוליטי והתרבותי בתקופת היישוב

### התעוררות העיסוק בדמותו של הלפרין

**ב** 1- במאי 1929 ציין היישוב היהודי בארץ מלאת חצי יובל לעלייה השנייה. נקודות ציון "עגולות" כאלה הן לא אחת "תחנות זמן" שדרכן מתארגנים הזיכרון הקולקטיבי, המיתוסים והאגדות, בדרך המתאימה לאותה תקופה.

תנועת העבודה, שנמצאה בתהליך של צבירת תמיכה ועוצמה, חשה עצמה מגובשת דיה לבנות את מקומה שלה ואת מקומה של העלייה השנייה, אמה הורתה, בזיכרון הציבורי. למעשה, באותן שנים הומצאו "העלייה השנייה" כגוש נפרד והחלוקה של ההיסטוריה הציונית לגלי עלייה. כדי להציג את העלייה השנייה כראשיתה של המהפכה הציונית היא הובנתה באותן שנים כתנועת מרידה בגלות, לא רק באמצעות האידיאולוגיה שלה אלא בעצם הווייתה – כיבוש העבודה, הקנאה לעברית, ההתיישבות וההגנה. העלייה השנייה ביטאה את שלילת הגלות – לא רק את זו הממשית שמחוץ לגבולות הארץ אלא גם את ביטוייה החברתיים והרוחניים בארץ.<sup>1</sup> הלפרין זכה למעמד ייחודי במסגרת זו, כפי שעולה מהטקסטים של מתעדי העלייה הזו באותה עת. אמנם כרונולוגית הוא לא היה איש עלייה שנייה "קלאסי" אלא יותר

1 יוסף גורני, "יחסה של מפלגת פועלי ציון בארץ-ישראל לגולה בתקופת העלייה השנייה", *הציונות*, ב', 1971, עמ' 74.

איש העלייה הראשונה, אך פרשת חייו ונדודיו החוזרים בין רוסיה לארץ אפשרו לכותבים לראותו כבן שתי העליות.

מקובל על חוקרי התקופה כי העיסוק בעלייה השנייה והבנייתה כתקופה המכוננת של היישוב נעשו לא מעט על ידי דחיקתה והשכחתה של העלייה הראשונה. אנשי העלייה השנייה המעיטו בערכה של העלייה הראשונה וטשטשו את דמותה, כחלק ממאבק בין דורות ובין קבוצות. ההתעלמות נועדה להחליש את דמותם של הוותיקים כדי לבסס את כוחם של החדשים. הסיבה לה הייתה ככל הנראה האכזבה שהסבו איכרי המושבות לבאים אחריהם: הם ניהלו אורח חיים "בורגני", והעדיפו עבודה ערבית זולה על פני העסקה של העולים חסרי הניסיון ובעלי התודעה המעמדית. אנשי העלייה השנייה, הנתונים במלחמת קיום קשה, ראו באיכרים הללו בוגדים ברעיון הלאומי, אך אם הייתה בעלייה הראשונה דמות שהם יכולים היו לאמץ – היה זה הלפרין, שעקרונותיו ואורח חייו התאימו לעולים הצעירים. אירועי חצי היובל לעלייה השנייה היו מועד מתאים לדובריה להציג את הלפרין כאחד ממניחי היסודות ליישוב. ברל כצנלסון, מי שהוכר כדובר המייצג ביותר של ההתיישבות העובדת באותם ימים<sup>2</sup> ומי שהחל את ההנצחה הרחבה של העלייה השנייה, נשא ב-1928, סדרת הרצאות בפני חברי "הבחרות הסוציאליסטית"<sup>3</sup>. בהרצאה השנייה הוא העניק להלפרין מעמד של "מבשר" העלייה השנייה: לאחר שתיאר את העלייה הראשונה כמניחת היסודות להתיישבות בארץ, מנה את הלפרין בין בוני המושבה נס ציונה<sup>4</sup> והציגו כ"דגם" חיובי של אנשי העלייה הראשונה וכמודל מוקדם של חלוציות ציונית סוציאליסטית. בהמשך לכך אומץ הלפרין לחיק העלייה השנייה על תקן של "מבשר", והיה זה גם משום שתנועת העבודה הייתה זקוקה ל"אב" נועז ומלא אנרגיה לאומית בארץ, וגם כדי שדמות מרכזית מהעלייה הראשונה תזוהה עם המפעל הציוני הסוציאליסטי.

התייחסותו של כצנלסון להלפרין לא הייתה חד-פעמית. בגיליון מיוחד של העיתון דבר, שיצא בערב ה-1 במאי 1929 והוקדש לחצי היובל לעלייה השנייה, שיבח כצנלסון, שהיה אז עורכו הראשי, את חלומותיו הלאומיים, המדיניים והצבאיים של הלפרין: "אם נפנה לחיים המדיניים, שוב נראה

2 אניטה שפירא ונעמי אביר (עורכות), העלייה השנייה: הרצאות ברל כצנלסון בפני הבחרות הסוציאליסטית, תל אביב: עם עובד, 1990, עמ' 8-13.

3 "הבחרות הסוציאליסטית" הייתה המשמרת הצעירה של אחדות העבודה (ומ-1930 של מפא"י), והיא נוסדה ב-1926 כעתודה פוליטית של צעירים בני 17 עד 23. ראו: אניטה שפירא, ברל, תל אביב: עם עובד, 1980, חלק ב', עמ' 376.

4 שפירא ואביר, לעיל הערה 2, עמ' 34.



שהחלומות שבתקופה קודמת רק בודדים ונועזים כמיכאל הלפרין חלמו עליהם – החלו להיווצר בימי העלייה השנייה. ממפעל ההגנה והשמירה ועד ההתנדבות לגדוד"<sup>5</sup>.

ההתעניינות המחודשת בהלפרין לא הייתה רק נחלת תנועת העבודה, ומגמה דומה החלה גם בימין הפוליטי בארץ. את התופעה הזו יש לראות כחלק מהמקרה המרכזי יותר של המאבק על השתייכותם הפוליטית של תל-חי ושל טרומפלדור. וכמו שבמקרה של תל-חי וטרומפלדור תרם עצם המאבק למקומה של הפרשה בזיכרון הקולקטיבי, כך היה גם במקרה של הלפרין.

פרשת תל-חי הייתה נקודת מפתח בהתפתחות המיתוס הציוני, והאירה את הצרכים הנפשיים של היישוב היהודי והתנועה הציונית בכלל באותה עת. האירוע עצמו שיך לרצף המאורעות שהתרחשו במוצאי מלחמת העולם, בזכות האפשרות שנתן השלטון הבריטי לביטוי שאיפות לאומיות של יהודים וערבים בארץ. עובדתית, אירועי תל-חי לא היו סיפור להתהדר בו, אך מיתוס אינו מורכב רק מעובדות שהתרחשו במציאות אלא מאגדות, מסרים וסמלים שנבנו סביבו. בעבור היישוב היהודי לא הייתה הפרשה "סתם" עוד סיפור גבורה, אלא סיפור מהסוג הנכון, המשלב אומץ לב ולחימה ומשמש ניגוד לפסיביות הכפויה של יהודי הגולה. מיתוס הגבורה של תל-חי אומץ כסמל על ידי השמאל, ובהמשך גם על ידי הימין, כשכל צד מדגיש יסודות אחרים בו.<sup>6</sup> למעשה, אחד מהגורמים שביססו אותו היה המאבק בין השמאל לימין על עיצובו, כששניהם אווזים בו.

פרשת הלפרין הייתה אמנם שולית מאירוע תל-חי, אך גם היא חזרה לתודעה היישובית בזכות המאבק הפוליטי בין שתי התנועות המובילות ביישוב ובתנועה הציונית – העבודה והרביזיוניסטים. כמו באירוע תל-חי, גם דמותו של הלפרין – אידיאליסט והוגה נועז – נקראה על ידי שתי התנועות לבסס את הלגיטימציה של כל אחת מהן. עם זאת, חשוב להדגיש כי בעוד שטרומפלדור היה "גיבור טבעי", גם כיוון שנפל בקרב וגם כי חייו היו מלאי עשייה והשפעה, הלפרין לא היה כזה: הוא לא נפל בקרב אלא נפטר ממחלה, ומסכת חייו לא הייתה של עשייה והשפעה אלא הרבה יותר של הזיה והפנטזיה. ההשפעה שלו על בני תקופתו הייתה מוגבלת ומצומצמת.

5 ברל כצלנסון, "נס העלייה השנייה", דבר, 30.4.1929, עמ' 3.

6 שפירא, חרב היונה, לעיל הערה 8 בפרק 3, עמ' 422.

דיונים על דמותה של החברה היהודית המתהווה בארץ התקיימו מאז ראשית העלייה הראשונה, אך במחצית השנייה של שנות העשרים התחדדו הבדלי הגישות החברתיים והאידיאולוגיים ועלו לדיון ציבורי רחב. זה קרה על רקע ההתחזקות של תנועת העבודה לצד צמיחת הימין ה"אזרחי", שהקים ב-1925 את המפלגה הרביזיוניסטית וחולל מפנה במפה הפוליטית של היישוב. שני הזרמים היו בשלבי התגבשות והתפתחות כשז'בוטינסקי גיבש ופרסם את תורתו נגד האידיאולוגיה הפועלית בעוד שזו ניסתה, לדבריו, למזג בין סוציאליזם לציונות ובין תיקון עולם לתיקון ציוני לאומי, הוא טען להכפפת הכל לעיקרון הלאומי.<sup>7</sup> הוא קיווה שהציבור הגדול של אנשי המעמד הבינוני מהעלייה הרביעית יהווה מאגר טבעי לתומכים במפלגה שהקים.<sup>8</sup> החרפה נוספת במאבק הפנימי הזה חלה ב-1929, על רקע מאורעות אותו קיץ: התפרצותה של לאומיות ערבית אלימה, יחד עם מסקנות ועדת שאו וה"ספר הלבן" של פספילד מ-1930, שביטאו נסיגה של בריטניה ממחויבותה להקמת בית יהודי לאומי – הולידו תחושה שהמדיניות הציונית נקלעה למשבר.

הופעתו המחודשת של הלפרין על במת ההיסטוריה הייתה, אם כך, לא רק שלב בבניית זיכרון העלייה השנייה הסוציאליסטית, אלא גם חלק מהתפתחות רחבה יותר בתולדות הציונות והיישוב היהודי. סוף שנות העשרים ותחילת שנות השלושים התאפיינו במאבק מילולי בוטה בין תנועת העבודה לתנועה הרביזיוניסטית בעניין המדיניות הציונית. במסגרת המאבק על ההגמוניה הפוליטית, על תודעת היישוב ועל הזיכרון הקולקטיבי, הפך לא רק המיתוס המרכזי של תל-חי לסלע מחלוקת בין ימין לשמאל, אלא גם דמותו של הגיבור הציוני המשני, מיכאל הלפרין.

### פלוגות בית"ר והלפרין

תנועת בית"ר הוקמה בריגה בשלהי 1923, שנתיים לפני הקמת המפלגה הרביזיוניסטית שאימצה אותה אחר כך אל חיקה. בארץ נוסדה התנועה ב-1927, ולמפקדה נבחר מנחם ארבר, שהועדף על פני ירמיהו הלפרין

7 אניטה שפירא, "היסטוריה מדינית של היישוב 1918-1939", בתוך משה ליסק (עורך), תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה, ירושלים: האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, תש"ן-תשס"ט, 1989-2009, עמ' 68.

8 אביבה חלמיש, מבית לאומי למדינה בדרך: היישוב היהודי בארץ-ישראל בין מלחמות העולם, רמת אביב, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, תשס"ד-תשע"ב, 2004-2012, כרך ב', יחידה 5, עמ' 33-44.

שעתיד היה למלא תפקידים חשובים אחרים בתנועה.<sup>9</sup> האם העובדה שבנו של הלפרין היה לימים אחד מראשוני בית"ר והתנועה הרביזיוניסטית תרמה לאימוצו על ידי הימין כדמות הראויה לזיכרון לאומי? יתכן, אך לא נמצאה לכך עדות במקורות שנסקרו במחקר זה. סביר יותר להניח שהרביזיוניסטים נזקקו לדמויות מעוררות השראה, וחיפשו חיבור לדמויות מתאימות מהדורות הקודמים, כמשקל נגד למיתוסים הנבנים של השומר והעלייה השנייה, וזה מה שהוביל לאימוץ דמותו של הלפרין על ידם. לדעתו של יעקב שביט ירשה התנועה הרביזיוניסטית את הרומנטיקה הלאומית, שעברה מחיבת ציון אל פועלי ציון לפני מלחמת העולם הראשונה והתקוממה נגד ההשקפה המסורתית של הדרגתיות בהגשמת הציונות.<sup>10</sup> גישה רומנטית כזו אפיינה גם את הלפרין, שהגה רעיונות מדיניים נועזים ולא-מעשיים לתקופתו וחיפש קיצורי דרך לצד הפעולה היומיומית של בניין הארץ. אך כמו שיומרתו שלו לחולל מהפכה מהירה התנגשה באילוצי המציאות, כך גם יומרת הרביזיוניזם לחולל מהפך מדיני מהיר נפלה לקרקע המציאות. ואולם – ז'בוטינסקי ותלמידיו האמינו שעצם הרצון הלאומי והנחישות יביאו לשינוי המציאות, והממד הזה שמצאו אצל הלפרין הפך אותו לסמל ראוי לתנועתם.<sup>11</sup>

הרביזיוניסטים ראו בהלפרין איש העלייה הראשונה, שאינה מזוהה עם תנועת העבודה. דוגמה דומה היא האימוץ שלהם את מחתרת ניל"י, שנדחתה על ידי אנשי העלייה השנייה. גם כאן, ולמרות שניל"י הייתה בשר מבשרם של איכרי זיכרון יעקב, המקורבים לחוגים הרביזיוניסטים וה"אזרחיים", ההתייחסות למחתרת, העלייה לקבר שרה אהרונסון והטקסים במושבה החלו רק באמצע שנות השלושים, כשעלה הצורך באימוץ אנשי מופת לתנועה.<sup>12</sup> הלפרין, שנבדל מחבריו החלוצים בכך שהתרחק מהרוטינה של "עוד דונם ועוד עז" שאפיינה את "הציונות המעשית", ושבלט באישיותו

9 יעקב שביט, מרוב למדינה – התנועה הרביזיוניסטית, התכנית ההתיישבותית והרעיון החברתי, תל אביב: הוצאת הדר, 1983, עמ' 108.

10 שם, עמ' 52.

11 יש לציין כי המאבק בין תנועת העבודה לתנועה הרביזיוניסטית התבטא גם בעניין השליטה בשוק העבודה, כשהסתדרות העובדים ניסתה ליצור בו מונופול. יחיעם ויץ, "התנועה הרביזיוניסטית ותנועת העבודה – שאלת קווי המתאר", עיונים בתקומת ישראל, 3, תשנ"ג, עמ' 349-365; יעקב גולדשטיין, יעקב שביט, ללא פשרות: "הסכסוך בין-גוריון-ז'בוטינסקי" וכישלוננו 1934-1935, תל אביב: יריב-הדר, 1979; מנחם שריד, לשלטון בחרתנו – המאבק על ההגמוניה בישוב ובציונות, הרצליה: הוצאת אורן, 2005.

12 העלייה לקבר מופיעה לראשונה בפקודת נציבות בית"ר מ-17 בספטמבר 1934. ראו: אסתר שטיין-אשכנזי, בית"ר בארץ-ישראל 1925-1947, ירושלים: הוצאת הספרייה הציונית, תשנ"ח, עמ' 36.

הלא-מתפשרת, התאים מאד לנרטיב הרביזיוניסטי המתפתח. ומי שקישר בין מורשתו לבין התנועה היו פלוגות בית"ר, שהחלו לקום אז בארץ, בין השאר כדי ליצור נקודות התיישבות משל עצמן.

לחברי פלוגות העבודה של בית"ר בראש פנה ובמושבות הגליל היה תפקיד מפתח בהחזרתו של הלפרין לתודעה. הזרם הייחודי הזה של התנועה הרביזיוניסטית, שפעל כתנועה חלוצית ועסק בהתיישבות, בכיבוש העבודה ובמידה מסוימת אפילו בשוויון חברתי, יצר נוכחות בית"רית בגליל. וכיוון שהגליל היה "אתר" ציוני, היה לפלוגות תפקיד ביצירת אירועים כמו העלייה לרגל לתל-חי, שנלווה לה כנס של הפלוגות בראש פנה. בעתיד תצמיח פלוגת ראש פנה אגדה רביזיוניסטית חדשה, זו של שלמה בן יוסף,<sup>13</sup> אולם בשנות השלושים הראשונות פעלו הפלוגות הגליליות למיצובו של הלפרין כגיבור תנועת. כגוף ששילב ברביזיוניזם מידה של שיתופיות ואף סוציאליזם "רך" (מה שעורר עליו ביקורת רבה), התאימו מרכיבים רבים בדמותו של הלפרין לתפיסת הפלוגות. נוספו לכך העובדה שהפלוגה החשובה שבהן ישבה בראש פנה, בשכנות לקבר במחניים, והעובדה שזיכרון קולקטיבי זקוק, בין היתר, לאתר קיים.<sup>14</sup> אלה הביאו לכך שהזיקה של קבוצות בית"ר להלפרין הייתה שלמה ונאמנה.

על רקע זה יש לראות את נקודת הציון הראשונה במאבקה של התנועה הרביזיוניסטית על הקשר לדמותו של הלפרין, והיא ה"כרוז לשוב העברי" שהוציאה באותם ימים פלוגת העבודה של בית"ר בראש פנה. כותבי הכרוז לא קימצו בשמות תואר בתארם את הקבר הלא-מכובד של הלפרין: גל אבנים – לא גִלְעָד, לא סתם גל אבנים – אלא "גל אבנים קטן... ליד מושבה עברית חרבה ועזובה מיושביה, הנמצאת בפנה בגליל". לא סתם פינה, אלא "נידחת". הלפרין עצמו, ששמו הופיע בכרוז בהגדלה ובהדגשה, תואר כ"איש המהפכה" ולא סתם מהפכה, ולא סתם מהפכה חברתית, אלא "המהפכה העברית ... שאמר להביא ברוח עמנו ובדרכי חייו". בהמשך מצוין שבית"ר

13 אמיר גולדשטיין, לעיל הערה 6 במבוא; אמיר גולדשטיין, "שלמה בן יוסף ומימוש אגדת הגרודם הרביזיוניסטית", ציון, ע"ב, 2006, עמ' 63-90.

14 אניטה שפירא, "היסטוריוגרפיה וזיכרון: מקרה לטרון תש"ח", בתוך הנ"ל (עורכת), יהודים חדשים, לעיל הערה 2 במבוא, עמ' 46. Kansteiner Wulf, 'Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory Studies', *History and Theory*, Vol. 41, No. 2. May 2002, pp. 179-197; Henty L. Roediger, Franklin M. Zaromb, & Andrew C. Butler, 'The Role of Retrieval in Shaping Collective Memory', in: Pascal Boyer & James V. Wertsch (ed), *Memory in Mind and Culture*, 2009, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 118-170

רואה בהלפרין חוליה בשרשרת של מורשת שיש לחנך לאורה: "זהו נושא לפרק גדול בתולדות העם השב לארצו. לא במספר מליצות תינתן ההערכה לאישיותו של מחיה הגבורה הישראלית. רבות חייבים אנו לספר וללמד את הדור הצעיר שלנו על המהפכה, שאמר להביא ברוח עמנו ובדרכי חייו". התואר "מחיה הגבורה הישראלית" העמיד את הלפרין כחוליה מקשרת בין ימי הבית השני לעידן הציוני ולימי בית"ר.

"גל האבנים [ה]קטן" מתואר כ"בודד ואיש לא ייפקדנו", בעוד שקברו של הלפרין ראוי לדעת כותבי הכרוז להיות "אנדרטה ומצבת זיכרון". ולא רק הקבר עזוב ונשכח, טוען הכרוז, אלא גם עצם דמותו ומורשתו של האיש: "לא מרובים הם אנשי הישוב העברי הזוכרים ויודעים על חייו ומפעלי גבורתו של הלפרין. ומעטים אף מאלה הם בני הנוער, שיודעים אותו... בימינו אלה, בתקופת הירידה הנוראה ברוח העם, כשהאידיאליים, שבעדם הקריבו חלוצי הישוב את חייהם הולכים ונשכחים, נשכחים גם גיבורי האידיאליים האלה". בכרוז נרמזת האשמה לא־מפורשת כלפי תנועת העבודה, אשר לא רק שלא הנציחה את הלפרין כראוי ולא הקימה לו קבר מכובד, אלא אף מנסה לנכס לה את דמותו. הנצחתו החסרה מכונה "חטא" ו"חרפה", והכרוז נחתם בקריאה לעסקני היישוב, לוועדי המושבות, לקהילות, למוסדות ו"לכל מי שיקר לו הזכר של מיכאל הלפרין": "ברור כי מפעל זה הוא כלל יהודי, לאומי. מן ההכרח הוא, שיתארגן ועד ציבורי, אשר ידאג להעברת המפעל"<sup>15</sup>. הכרוז מעיד שכבר בשנות השלושים הייתה תחושה שדמותו של הלפרין נשכחה, והוא מצטרף להאשמת תנועת העבודה על ידי הימין בשכחה וטשטוש דמותם של גיבורים לאומיים (כמו שרה אהרונסון למשל)<sup>16</sup>.

ביום שישי, 27 בדצמבר 1935, במלאת חמש שנים לעליית חלוצי בית"ר הראשונים לראש פנה, יצאה תהלוכה מהמושבה אל קברו של הלפרין במחניים, מרחק הליכה של כארבעה ק"מ. חברי הגדוד ניצבו בעמידת דום סביב הקבר העזוב, והדגל שהניפו הורד. יצחק ילין<sup>17</sup> דיבר על אישיותו של הלפרין, סיפר על כמה ממאורעות חייו וציין אותו כדגל וסמל לתנועת בית"ר<sup>18</sup>. היה זה ככל הידוע אירוע חד־פעמי, אך אפשר ללמוד ממנו על

15 "כרוז לישוב העברי", אמ"ל, תיק IV432-18.

16 שטיין־אשכנזי, לעיל הערה 12, עמ' 38.

17 יצחק אליעזר ילין, 1911-1980, היה פעיל התנועה הרביזיוניסטית ונציגה בקונגרסים הציוניים, חבר תנועת הנוער בית"ר והארגונים הצה"ר והצ"ח, מתעד, קולנוען, וחבר מועצת עיריית רמת גן. בשנות השבעים כיהן כנציג הימין ב"ועדה להנצחת זכרו של מיכל הלפרין".

18 גלילי, "חגיגות חמש שנים לבית"ר בגליל", דאר היום, 6.1.1936.

תפקידה החשוב של פלוגת בית"ר בראש פנה בתחזוקת המיתוסים הגליליים ובקשירתם לתנועה הרביזיוניסטית, מתל-חי ועד קבר הלפרין במחניים. הפלוגות נוסדו והתפתחו במחצית הראשונה של שנות השלושים, בתקופה שבה נואש ז'בוטינסקי מהאפשרות לפעול בתוך ההסתדרות הציונית, כגרסה רביזיוניסטית לארגון החלוץ של תנועת העבודה.<sup>19</sup> לראש פנה עלתה ב-1930 פלוגה של שלושים חברים, שחיה שם כקבוצת פועלים שכירים ושמרה על אופי סמי-צבאי, כולל מסדרים בשבתות.<sup>20</sup> חלק מחבריה התגורר במחניים, שהייתה עזובה באותה עת, "על יד קברו של החולם הגדול מיכאל הלפרין".<sup>21</sup> ככל הידוע לי היה ככוונתם להקים יישוב במחניים, אם כי הסברה הרווחת היא שמגוריהם שם היו אילוץ זמני, בגלל מחסור בבתים פנויים בראש פנה.<sup>22</sup> כנראה הנתה אז מחניים מהילתו של מיכאל הלפרין, ולא הייתה רק נקודת יישוב שיש לחזק (כמו משמר הירדן, שגם בה ישבו בית"רים).<sup>23</sup> נראה שגם אם לבית"רים שבחרו להתגורר במחניים הייתה סיבה מעשית לכך, בתודעתם נקשרו החיים שם לאתר קברו של הלפרין, שהפך באותן שנים, גם בעזרתם, לגיבור תנועתם. ולמרות זאת, חברי הפלוגה לא הצליחו להקים מצבה על קברו של הלפרין, בגלל חולשתם הארגונית באותן שנים. מי שבנה, כעשור מאוחר יותר, את המצבה במחניים הייתה תנועת העבודה, המאורגנת יותר ובעלת האמצעים לביצוע פרויקט כזה.

גם זאב ז'בוטינסקי תרם את חלקו לצירוף דמותו של הלפרין לנרטיב הימני, כשפרסם בעיתון הירדן מאמר לרגל קניית הספינה הראשונה של המחלקה הימית בבית"ר. אחד מחלומותיו של הלפרין, בניית צי עברי, הוגשם בחלקו בידי בנו ירמיהו, שיזם את הקמת המחלקה הימית באפריל 1931 והיה אחראי על רכישת הספינה, שקיבלה את השם "שרה א".<sup>24</sup> במאמרו התייחס ז'בוטינסקי גם למיכאל הלפרין, ותיאר אותו כמחונן בחכמה "הנקראת לפעמים השיגעון הקדוש". הופעתו של אדם כהלפרין "בשעת התהוותה של התנועה [הציונית]" תוארה על ידו כמכרעת לגורל התנועה, שהתלבטה

19 אסתר שטיין-אשכנזי, "פלוגות העבודה של בית"ר 1931-1935", קתדרה, כרך 51, אפריל 1989, עמ' 148.

20 שביט, לעיל הערה 9, עמ' 270-272.

21 י' גוריון, "כך נוצר כוח המחץ", חרות, 17.10.1962, עמ' 5. גוריון היה חבר האצ"ל. פרסם ספרים ומאמרים בנושא עולי הגרדום ונאבק במשך שנים ארוכות בשרי הדואר בממשלות ישראל בדרישה להוציא בול לציון עליית שלמה בן יוסף לגרדום.

22 ניב, לעיל הערה 72 בפרק 1, עמ' 227.

23 ח' בן ירוחם, ספר בית"ר – קורות ומקורות, ירושלים: הוועד להוצאת ספר בית"ר, תשל"ז 1976, חלק ראשון, עמ' 311-312.

24 ירמיהו הלפרן, תחיית הימאות העברית, תל אביב: הדר, תשכ"א, עמ' 119-221.

"אם להיות או לחדול", והוא סיכם כי הציונות ניצלה בזכות אנשים כהלפרין "שהופיעו בימי שחריתה"<sup>25</sup>. המאמר היה המשך התהליך של אימוץ דמותו של הלפרין בשתי התנועות בשנות השלושים, וחלק מהמאבק הסמוי ביניהן על הבעלות עליה, מאבק שהתנהל לפי שעה מעל דפי עיתונות היישוב.

## ניסיונות לניכוס דמותו של מיכאל הלפרין לפנתיאון תנועת העבודה

אם בשנת 1929 התעורר העיסוק בדמותו של הלפרין בתנועת העבודה, השלב הבא שלו היה ב-1933. שני הסברים יש לכך: התחזקות הרביזיוניסטים והתעניינותם הגוברת בהלפרין, וחיוזוק האתוס הביטחוני אחרי אירועי תרפ"ט ומאורעות סתיו 1933, שבעקבותיהם הגבירה גם תנועת העבודה את מאמציה לנכס את הלפרין לעצמה. אף שבתנועה היו מודעים ליחס האמביוולנטי כלפי הלפרין בחוגים שונים של השמאל הציוני, בכל זאת חשו מנהיגיה שדמותו ראויה להזכרה. מדובר היה באדם שהמריץ רבים מהם לעלייה והיה מקור, גם אם לא מושלם, להשראה. אלכסנדר זייד ביטא עמדה זו כשהחליטה הקרן הקיימת לישראל לטעת בפאתי קריית טבעון יער הנצחה לשמואל חיים לנדוי:<sup>26</sup> "בקשר עם מפעל זיכרון זה [נטיעת היער] עלה על ליבי זכר חברנו מיכאל הלפרין, שחי ופעל בתוכנו שנים רבות. אפשר שלפועלים החדשים וביחוד לבני הנוער שלהם, אין השם הזה ידוע כלל. אבל בני העלייה השנייה עוד שומרים בהוקרה את זכר האיש הזה"<sup>27</sup>. בדבריו ביטא זייד את הרגשתם של מקדמי האתוס הביטחוני, שביקשו במקביל לעצב את הזיכרון התנועתי ולחזק את המרכיבים הכוחניים שלו. זייד לא היסס להשוות את היחס להלפרין עם היחס לא"ד גורדון: "שני זקנים-צעירים התהלכו בימים ההם במשפחת העובדים – גורדון והלפרין. לראשון הציבו חבריו מצבות זיכרון בצורות שונות, אך השני נשכח לגמרי". כלומר, כשחוגים מתונים של הפועל הצעיר הפכו את גורדון לדמות מרכזית בפנתיאון תנועת העבודה, קרא זייד לצרף אליו עוד גורם שמייצג רומנטיקה של כוח וגבורה. ניתן להניח שלאור התחזקות הרביזיוניזם ואחיותו בסמלי גבורה, שאף מחנה הפועלים לחזק את מיתוס הכוח החלוצי "שלו", ולעגנו גם בדמותו של הלפרין. כך כתב זייד: "לו נכתב ספר [על הלפרין], מובטחני שהנוער שלנו היה מבצע את מפעל

25 זאב ז'בוטינסקי, "נדודיה של 'שרה א'", הירדן, 6.5.1938; אצ"מ, תיק F30/405/2.

26 שמואל חיים לנדוי, 1892-1928, הוגה דעות ומראשי תנועת הפועל המזרחי.

27 אלכסנדר זייד, "לאדם נשכח", דבר, 19.1.1934, עמ' 3.

הזיכרון שעליו דיברתי ... לרבים מאיתנו [הוא] היה מורה וסמל בחייו, היי היהודי החדש בארץ-ישראל"<sup>28</sup>.

ניסיונות ניכוסו של הלפרין על ידי הימין הולידו כמה פעולות של תנועת העבודה להנצחתו. הראשונה הייתה הקמתה ב-1934 של "גבעת מיכאל", אתר התיישבות זמני מצפון לנס ציונה. בינואר 1929 הוקצתה הגבעה, שכללה כ-50 דונם של הקרן הקיימת לישראל, למסגרת של הכשרה להתיישבות. בהמשך, בשנות השלושים והארבעים, הוכשרו בה גרעיני התיישבות וקיבוצים לפני עלייתם ליישובי הקבע.<sup>29</sup> הפעולה השנייה הייתה תחילתו של תהליך כינוס הזיכרונות על הלפרין בארכיון תנועת העבודה. מדובר היה בפעולה מוסדית: בנובמבר 1934 יצאה הנהלת ארכיון ומוזיאון העבודה בקריאה "לכל פועל ותיק, שהיה חי במחיצתו [של הלפרין], שעבד ושמר יחד אתו", לאסוף כל חומר על הלפרין שכונה "בעל הנפש העממית הכבירה, הלוחם הנועז על חרות העם והעובד העברי בארץ".<sup>30</sup> לא מצאתי תיעוד של דיונים או החלטות בנושא בארכיון, אך מהכרוז וממודעות נוספות שפורסמו נראה שאנשי הארכיון הדגישו והעצימו, כדרכם של מעצבי זיכרון, מרכיבים בסיפור חייו של הלפרין, ובה בעת הצניעו ביקורת על הרפתקנותו ועל חוסר מעשיותו. שנת 1934 הייתה (שוב) נקודת זמן "עגולה" – מלאת חמש-עשרה שנים למותו של הלפרין – וגם היא שימשה "תחנת זמן" לפיתוח "אגדת הלפרין" בדרך שתתאים למטרות הזרמים הפוליטיים השונים. בקול הקורא של ארכיון ומוזיאון העבודה תואר הלפרין הן כלוחם לאומי לחירות העם והן כלוחם חברתי למען העובד העברי. איסוף החומרים עליו הוגדר כ"חובת חברים לציבור הפועלים", ולא רק של "מי שיקר לו הזכר של הלפרין", כבכרוז בית"ר. בניגוד לאותו כרוז לא טען הקול הקורא שהדבר טרם נעשה, ולא כלל מילים קשות, אלא אולי חרטה על אובדן חלק מכתביו של הלפרין במרוצת הזמן. לא הייתה בו גם קריאה להקמת ועד ציבורי, או לפעולה רועשת ומופגנת אחרת, כמו בכרוז הרביזיוניסטי החוץ-שלטוני, אלא בקשה שקטה לאיסוף זיכרונות ותעודות והעברתם לארכיון.

הקול הקורא זכה להיענות, ובתוך פרק זמן קצר נאספו כמה עשרות סיפורי זיכרונות. חלקם בכתב יד צפוף ובהיקף של עשרות עמודים, ורובם בעברית,

28 שם.

29 ללא שם כותב, "שמות חדשים ליישובים עבריים", דאר היום, 24.7.1934, עמ' 1.

30 הנהלת ארכיון ומוזיאון העבודה, "15 שנה למות מיכל הלפרין", דבר, 19.11.1934, עמ' 3; קריאה נוספת יצאה יומיים לאחר מכן: הנהלת הארכיון והמוזיאון של תנועת העבודה, "למלאת 15 שנה למותו של מיכל הלפרין", דבר, 21.11.1934, עמ' 4.



בדפי שורות ובכתב יד ברור, מה שמעיד כי חשוב היה לכותבים שדבריהם יובנו. המסמך הראשון היה של אחד מסוכני הזיכרון החשובים של הלפרין – אלכסנדר זייד. מכתבו, הכתוב בצפיפות על פני שבעה-עשר עמודים,<sup>31</sup> היה כלי מרכזי להשלמת פרטים על חייו, מעשיו ורעיונותיו של הלפרין, ולבניית דמותו בעתיד. זייד, שהיה כזכור ממקימי בר גיורא השומר ואחד מהאקטיביסטיים שבבני העלייה השנייה, הדגיש בזיכרונותיו את הצד הביטחוני של הלפרין. בזיכרונות נוספים שנאספו אז, והשמורים היום בארכיון מכון לבון,<sup>32</sup> יש עדויות, סיפורים וזיכרונות (אמיתיים או מדומים) מאירועים שונים בחייו של הלפרין, כמו כניסתו לגוב האריות ביפו, אירוע זרנוגה ליד רחובות, אסיפות פועלי ציון בווילנה, ועוד. המכנה המשותף לכל אלה הוא היחס אליו כאל דמות אגדית ומלהיבה, שהותירה רושם ניכר על כל רואיה והניעה אותם לעלייה לארץ ולאיימוץ רעיון הכוח העברי. מקרהו של הלפרין הוא ייחודי במובן זה שדמותו נבנתה מזיכרונות וסיפורים שנאספו זמן רב יחסית אחרי מותו. באופן טבעי היו אוספי הזיכרונות חברים ומוקירים, סוכני זיכרון בני הדור שאחריו, שסיפורו היה בפיהם סיפור על נביא נערץ. מובן שהדברים שנאספו אינם כרוניקה ביוגרפית אלא דברי מעריצים, אינטרסנטיים לעיתים, וזיכרונות סלקטיביים ומגמתיים שחלקם מבטא הערצה עיוורת אליו.

איסוף הזיכרונות על הלפרין השתלב באותם ימים בתהליך של בניית תודעתה ההיסטורית של תנועת העבודה, שנקשרה לפעולה רחבה יותר של ותיקי השומר באותה עת – פעולה של סיכום, כינוס והנכחת הארגון בתודעה היישובית. תעודות, זיכרונות וסיפורים נאספו מוותיקי הארגון, כדי לפרסם קובץ מזיכרונותיהם ב־1934, במלאות 25 שנים ליסודו. הכנת הקובץ החלה ב־1930 ואיסוף החומר ועריכתו נשלמו בסוף 1932. כמה מעורכי הקובץ שאפו להציג את הנרטיב של תנועת העבודה גם מזווית אקטיביסטית, כדי לחזק אותה בזיכרון הקולקטיבי. אחת מהם הייתה רחל ינאית בן צבי, שעסקה רבות בהתפתחות התרבות החדשה ביישוב, ובין השאר עמדה על חשיבותה של יצירתם של סמלים.<sup>33</sup> במשך שנים היא פרסמה סדרה של מאמרים בנושא בעיתון *האחדות*.<sup>34</sup>

31 זייד, לעיל הערה 75 בפרק 1.

32 ארכיון מכון לבון, או בשמו המלא המכון לחקר תנועת העבודה על שם פנחס לבון, החליף את ארכיון ומוזיאון העבודה.

33 זהר שביט, "בנייתה של תרבות עברית בארץ-ישראל", בתוך משה ליסק (עורך), *תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה*, ירושלים: האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, תש"ן-תשס"ט, 1989-2009, עמ' 654.

34 רחל ינאית, *האחדות*, גיליונות ט"ו-כ"ד תרע"א.

הוצאתו לאור של קובץ הזיכרונות הופקדה בידי הסתדרות העובדים, אך הפרויקט הוקפא מחוסר תקציב ובסופו של דבר נמסר לארכיון ומוזיאון העבודה. *קובץ השומר* יצא לבסוף רק בראשית 1937, והופעתו זכתה לתהודה נרחבת. בתוך זמן קצר אזלו 3,000 העותקים שנדפסו, והארכיון מיהר להדפיס מהדורה נוספת באותו היקף.<sup>35</sup> הצלחתן של שתי המהדורות הראשונות ביטאה את הלך הרוח ששרר ביישוב בשלהי שנות השלושים, ימי המרד הערבי. העימות עם האוכלוסייה הערבית היה קשה וחרף, וסיפורים על ראשית ההגנה העצמית סיפקו צורך נפשי ביישוב.<sup>36</sup> *קובץ השומר* היה מאז ועד היום מקור ראשוני ותיעודי רב ערך להכרת העלייה השנייה ולהבנתה.

תוך כתיבת הזיכרונות על הארגון שסיים את תפקידו ההיסטורי עלתה שוב דמותו של הלפרין, והקובץ הפך לסוכן נוסף להבניית דמותו וזכרו. הוא מוזכר בו פעמים רבות וזוכה לשבחים מפליגים מאישים שהיו לאגדות בעצמם באותה עת – אלכסנדר זייד, יצחק בן צבי ורחל ינאית בן צבי, מרדכי יגאל ועוד. דמותו שם היא דמות אגדתית של מבשר ומעורר: "זם כל מפעל נועז ... בעל הדמיון הנלהב, מתכנן התכניות הנועזות, החולם הראשון על השמירה העברית",<sup>37</sup> "חולם והוזה"<sup>38</sup> "הראשון שהעז לחלום", ועוד<sup>39</sup> עם זאת, העורכים לא התעלמו ממכלול אישיותו, וציינו כי בניגוד לאנשי השומר הוא לא היה איש מעשה: "במציאות למעשה – היה ללא הגשמה שלימה".<sup>40</sup> במקום להתעלם מהביקורת שנמתחה עליו בחייו, הודגשו המהפכנות הסוחפת שלו והעובדה שלא היסס להעלות בקול רעיונות נועזים שלבצעם לא ידע, כמו לגיון העם והעלייה ההמונית לארץ: "בינינו, בין החברים, שימש כוח מאחד ומקרב, מחלומותיו ורעיונותיו ניזונו. אך הוא בעצמו לא ידע סיפוק בנפשו".<sup>41</sup>

ניתוח הדברים שנכתבו על הלפרין בקובץ השומר מגלה דמיון כמעט מלא למה שכתבו עליו הרביזיוניסטים. אך בעוד שבימין התעלמו לחלוטין מהביקורת עליו בחייו ואחרי מותו – חסידיו בתנועת העבודה וותיקי השומר

35 *קובץ השומר*, לעיל הערה 83 בפרק 1, הקדמה ללא ציון מספר עמוד.  
 36 אלרואי, לעיל הערה 76 בפרק 2; ' ריינהרץ, ש' ריינהרץ, מ' גולני (עורכים) לעיל הערה 5 בפרק 2.  
 37 ינאית, לעיל הערה 83 בפרק 1 (המקור בתיק מס' פ-2 / 2062 א"מ, עמ' 1-2).  
 38 זאב לוינזון (בתוך) *קובץ השומר*, לעיל הערה 83 בפרק 1, עמ' 358.  
 39 זייד, לעיל הערה 75 בפרק 1.  
 40 ינאית, לעיל הערה 83 בפרק 1.  
 41 שם.

הזכירו אותה בצורה רכה ואוהדת. בשני המחנות נחשב הלפרין לגיבור מודרני, אך בעיקרו של דבר – ההבדלים בהתייחסותם אליו לא היו במיתוסים שנבנו סביב דמותו, אלא במינון שלהם.

### הקמת מצבה על הקבר במחניים

שלב נוסף בביסוס מקומו של הלפרין בתודעה היישובית היה ב-1939. לקראת שנת העשרים לפטירתו, ובמקביל לתהליך הכינוס של החומר התיעודי עליו, שהיה בעיצומו, הובנה גם החשיבות הרבה של יצירת אתר הנצחה שישלים את מיקומו בזיכרון הציבורי,<sup>42</sup> והוחלט להקים לו מצבה. מי שתרים מאד להעלאת הנושא לסדר היום היה דוד בדר, איש רב פעלים בתחום שימור זכרם של "נשכחים".<sup>43</sup> בדר הבין כי הנצחה תדחה את השכחה, והקים לצורך זה גוף שנקרא "ועדת ציון", שלו השיג תקציבים ותרומות.<sup>44</sup> העובדה שקברו של הלפרין במחניים עומד ללא מצבה הכאיבה לברד: "מיכאל הלפרין, האם נשכח? כן, נשכח. היה לא היה. כאילו לא היה בין חולמי עתידנו. אומרים אי בזה ישנה חורשת הלפרין, והיא עזובה לגמרי, אומרים כי אפילו מצבת זיכרון לא הוקמה על קברו. האם לא מן היושר הוא, שאנו, אותו ציבור שהלפרין קדם לו והיה קרוב לו בלב ובנפש עד יומו האחרון, שאותו ציבור יקים לו מזכרת כראוי לו?"<sup>45</sup> ביישוב סופר על מקרים שבהם ביקשו אישים ועובדי אורח להניח זר על קברו של הלפרין, אך מקום קבורתו המדויק לא היה ידוע ומלבד גל עפר לא היה כל סימן למקום שבו נחו עצמותיו.<sup>46</sup> מאמר בדבר קרא להקים "גם מצבה ממש, של אבן", על הקבר, "שלא יימחו עקבותיו לחלוטין".<sup>47</sup> בד בבד יצאה הנהלת ארכיון העבודה בקריאה נוספת ל"כל החברים אשר חיו ופעלו במחיצתו", להשלמת כינוס החומר: ["החברים] נדרשים למלא חובתם ולהמציא כל חומר הקשור באישיותו". הקריאה הסתיימה בבקשת עזרה להקמת מצבה רוחנית ראויה להלפרין.<sup>48</sup>

וכך, במסגרת המהלך של מיצוב הלפרין כגיבור תנועת העבודה, הוקמה

- 
- 42 עזריהו, **מיצוב הזיכרון**, לעיל הערה 5 במבוא, עמ' 37.  
43 דוד בדר (1875-1950), עלה לארץ בעלייה השנייה, היה פועל במושבות יהודה, חייל בגדוד העברי ופעיל בהסתדרות העובדים משנות השלושים.  
44 עזריהו, **מיצוב הזיכרון**, לעיל הערה 5 במבוא, עמ' 27, 51, 53, 56.  
45 דוד בדר, **ציונים עלי דרך**, תל אביב: הוצאת הפועל הצעיר, תשי"ב, עמ' 163.  
46 יעקב הרוזן, "זיכרונות", כ"ג באפריל, 1941, אמ"ז, תיק פ77 – 2/7.  
47 כ.ח., "גם מצבה של אבן", **דבר**, 30.10.1939, עמ' 4.  
48 הנהלת ארכיון ומוזיאון תנועת העבודה, "עשרים שנה לפטירת מיכאל הלפרין ז"ל", **הארץ**, 7.11.1939.

ביוזמת ארכיון העבודה מצבה על קברו בחורשת בורוכוב במחניים, שמיקומו זוהה באמצעות עדויות של ותיקים. הדבר נקשר לעליית קיבוץ מחניים על הקרקע באותה שנה (1939), והשתלב בפרויקט ההתיישבות הרחב שהחל בעמק החולה – "מצודות אוסישקין". בית"ר, שהצהירה על רצונה להקים מצבה, לא הייתה מסוגלת לעשות זאת או בכלל ליישב את הגליל: הפלוגה שישבה במחניים נאלצה לעזוב את המקום בשל בעיות כספיות. למעשה, בפרויקט מצודות אוסישקין השתתפו כל התנועות ההתיישבותיות זולת בית"ר, שלא נטתה להתיישבות, אך גם הודרה על ידי המוסדות ולא נחשבה לגוף מיישב. יכולתה המעשית של תנועת העבודה וכוחה הארגוני והפוליטי, שהוכחו במבצע הקמת ה"מצודות" כיישובי "חומה ומגדל", גויסו גם להנצחת גיבור נוסף של התנועה, מיכאל הלפרין, ולהקמת המצבה על קברו.

כשנתיים לאחר מכן, ב־' באייר תש"א, 7 במאי 1941, התקיים טקס גילוי המצבה העשויה אבן גלילית, שעליה נחקקו המילים "יחיאל מיכאל הלפרין, אחד מחולמי ולוחמי הגאולים".<sup>49</sup> איננו יודעים מדוע נבחר דווקא תאריך זה, שאינו יום השנה למותו של הלפרין. ייתכן שלא רצו שייפול בחודש ניסן, שבו על פי המסורת אין מספידים.<sup>50</sup> הטקס היה רב משתתפים ונאם בו הסופר ואיש מערכת דבר יצחק יציב, שקבע את שייכותו של הלפרין לתנועת העבודה באמצעות שיוכו לעלייה השנייה: "[הוא היה] אדם מוזר אף בין הטיפוסים המוזרים בקרב אנשי העלייה השנייה". יציב הזכיר את רעיונותיו ויוזמותיו של הלפרין בתחום המדיני-לאומי וגם החברתי,<sup>51</sup> כשעצם שיוכו לעלייה השנייה היה אמירה ברורה על השתייכותו לתנועת העבודה.

הימים היו ימי מלחמת העולם השנייה, ובריטניה נמצאה במצב קשה ביותר: הצבא הגרמני הגיע למזרח התיכון ולבלקן, והפלישה הגרמנית לרומניה ובולגריה פתחה אפשרות שהגרמנים יבואו לעזרת האיטלקים ביוון ובאלבניה, ואולי ינסו לחדור לטורקיה ולאיים על מזרח הים התיכון. באפריל פינו הבריטים את יוון, והתבוסה השפיעה על מעמדם באזור. באותו חודש פרצה בעיראק מהפכה אנטי בריטית ופרו-גרמנית, אך במאי נכבשה בגדד

49 ברכה חבס, "עם הקמת המצבה", דבר, 7.5.1941, עמ' 2.

50 עזריהו, מיצוב הזיכרון, לעיל הערה 5 במבוא, עמ' 38.

51 יצחק יציב, "מיכאל הלפרין", בתוך יצחק יציב (עורך), בין עין לנפש, תל אביב: הוצאת דבר, תשי"ג, עמ' 190-191 – דברים שנשא ביום ל' באייר תש"א, 7 במאי 1941. יצחק יציב (שפיגלמן), 1890-1947, היה סופר עברי, עורך ועיתונאי. ערך את שבועונה של מפלגת אחדות העבודה "קונטרס", מ-1923 עד 1929. באותה השנה הצטרף למערכת דבר ועבד שם עד ימיו האחרונים, במשך כעשרים שנה.



קברו של מיכאל הלפרין בבית הקברות בקיבוץ מחניים.  
צילום: זיו בהרל, מאי 2015.

מחדש על ידי הבריטים ובהמשך נכבשה גם סוריה של וישי. ביישוב גברו החששות מהתקרבות המלחמה לאזור. למרות זאת בחר העיתון דבר להקדיש את רוב עמודו השני ביום גילוי המצבה לאירוע במחניים, והדבר מלמד על מרכזיות דמותו של הלפרין ובעיקר על החשיבות שיוחסה לעיצוב הזיכרון הקולקטיבי. למאמרים השונים על הלפרין שהתפרסמו בדבר באותו יום היו קווים דומים: הבולט שבהם הוא החיבור בין התחדשות הישוב במחניים

להקמת מצבת הקבר במקום. השני הוא מיצובו של הלפרין כאחת מהתחנות היפות של חלום החלוציות העברית, בצד אזכור ההסתייגויות מחלומותיו ש"לא נקלטו" ומרעיונותיו ש"לא נופו, מה מהן תבן, מה מהן בר". השלישי הוא השאלה "איך קרה הדבר כי הונחו שרידיו במידה כזו. כי לא נמצאה היד אשר תציב זכר לו?". במאמרים הודגשו הבושה "שמילאה את הלב מעלבון ורשלנות שאין הצדקה לה" על היעדר מצבה עד לאותו יום, ותשבחות לחברים – "מאלה העוסקים ב'קטנות'" – שבשקדנות ונאמנות עסקו בדבר "על אף כל העובר עלינו".<sup>52</sup> כן חוזרת הקריאה, עתה לאחר התחדשות הישוב במחניים והקמת המצבה להלפרין: "מהדין שתוקם לו גם מצבה אחרת קיימת יותר: העלאת הדמות של האיש ופרשת חייו על ספר בכתב אמת".

אך כשם שפרשת חייו של מיכאל הלפרין לא תמה במותו, כך גם פרשת קברו לא תמה עם בניית המצבה: סמוך להקמתה עלה רעיון להעביר את הקבר ממחניים ל"קברות השומרים" שנבנו אז בכפר גלעדי. ההצעה הייתה של חברי כפר גלעדי ואנשי השומר לשעבר יהודה קופלביץ' וזלמן אלון.<sup>53</sup> בנו של הלפרין, ירמיהו, נתן לה את ברכתו.<sup>54</sup> הקמת קברי השומרים הייתה עוד ניסיון, הפעם פיזי, ליצור פנתיאון לתנועת העבודה, והעברת קברו של הלפרין אליו נועדה להבהיר את שייכותו למורשת התנועה. קשה להבין מדוע התעורר הרעיון הזה זמן כה קצר אחרי הקמת המצבה, אך סביר שדווקא ההנכחה הניכרת של דמותו גרמה לכך. מכל מקום, היוזמה לא התממשה, אך שאלת מיקום קברו של הלפרין עתידה להתעורר שוב בשנים הבאות.

על רצף פעולות ההנצחה והשיוך נמצא גם צירופו של הלפרין לתערוכת תצלומי תנועת העבודה, שנאספו והוצגו לציבור. בתערוכת העלייה השנייה שהתקיימה ב-1945 בארכיון העבודה הופיע תצלומו לצד אלה של יוסף אהרונוביץ', י"ח ברנר, א"ד גורדון, יוסף בוסל, אלכסנדר זייד, יוסף טרומפלדור וברל כצנלסון.<sup>55</sup> גם פסל שלו הוכן והוצב ב-1947 בכפר גלעדי, במבנה שהפך לימים ל"בית השומר". היה זה פסל ראש עשוי גבס וברונזה, מעשה ידיה של

52 חבס, לעיל הערה 49; ברוך, לעיל הערה 95 בפרק 2; צבי קרול, "עם הקמת המצבה", דבר, 7.5.1941, עמ' 2; יציב, לעיל הערה 58 בפרק 2.

53 יהודה קופלביץ' אלמוג, 1895-1972, היה איש תנועת החלוץ ברוסיה, עוזרו הקרוב של טרומפלדור, מראשי גדוד העבודה ומפעילי הקיבוץ המאוחד. זלמן אסושקין אלון, 1887-1970, היה חבר פועלי ציון, מראשוני החברים באגודת השומר וחבר כפר גלעדי.

54 ירמיהו הלפרין, מכתב לזלמן אלון, 6.5.1942, תיק נחלת השומר בבית הקברות כפר-גלעדי – תליחי, אב"ש.

55 ברכה חבס, "בעיניים היסטוריות", דבר, 20.2.1945, עמ' 2.

הפסלת בתיה לישנסקי,<sup>56</sup> אחותה של רחל ינאית בן צבי. מיקומו בכפר גלעדי היה חשוב כי הוא חיזק את המגמה להגדיר את הלפרין כמבשר בר גיורא השומר וכמי ששייך למחנה העבודה. לישנסקי, פסלת ידועה, הייתה חברה בגדוד העבודה ובקיבוץ עין חרוד, והשתייכה לתנועת העבודה. היא כבר יצרה פסלים, דיוקנאות ואנדרטאות לא-מעטים עד לאותה שנה, ביניהם אנדרטת העבודה וההגנה ביער חולדה (1937), ופסלי ראשיהם של א"ד גורדון, ברל כצנלסון, י"ח ברנר, דוד בלוך ואלכסנדר זיסקינד רבינוביץ – אז"ר.

ביטוי נוסף לשילובו של הלפרין בתולדות תנועת העבודה ניתן לראות בהכללתו בשני ספרי היסטוריה תנועתיים שיצאו לאור ב-1947: מהדורה חדשה של קובץ השומר, ובעיקר ספר העלייה השנייה, שהיה המשך של כתיבת ההיסטוריה הציונית. כמו קובץ השומר, גם ספר העלייה השנייה נרכש על ידי רבים בציבור, וגם הוא עוסק לא רק בתולדות השומר, העלייה השנייה או "החלוצים", אלא בתולדות היישוב בכללותו. גם הוא מציג את הלפרין כ"מבשר" ו"הוגה רעיון השמירה", והלפרין מוזכר בו בלא פחות מאחד-עשר סיפורים ועדויות. ברוב המקרים הוא מופיע אמנם באופן אגבי המעיד על מקומו בתודעת המספרים, אך לא עצם העדויות הוא העניין, אלא עצם מקומו בהן והאופן שבו הוא מנוכס לתנועה. דמותו מודגשת על רקע חלום העלייה לארץ, החזון על כוח עברי והשילוב הרומנטי של שניהם: "דבריו היו מעולפים רומנטיקה אכסוטיית. אבל הוא דיבר גם על דרכי יישומה, הלכה למעשה".<sup>57</sup> המעשיות שיוחסה לו כאן, בניגוד לתפיסה הרווחת לגביה, הייתה רמז ברור לתכונות תנועת העבודה, ובנוסף: "הוא ראה עצמו חבר בקומונה".<sup>58</sup>

## המשך תהליך החיבור של הלפרין למחנה הרביזיוניסטים

בתחילת שנות הארבעים הגביר מחנה הימין את הניסיונות לאימוץ דמותו של הלפרין. במאמר ארוך של יעקב יערי-פולסקין בעיתון המשקיף הוזכרו שוב האגדות שנשורו סביבו והודגש שהוא לא היה איש מפלגה, "כי הריהו אב המפלגות ה'מניות' וה'שמאלניות'".<sup>59</sup> זו נקודה משמעותית, כי היה בה ניסיון

56 אריאלה אפשטיין, בתיה לישנסקי, תל אביב: משרד הביטחון, 1988; בתיה לישנסקי, אלבום בתיה לישנסקי, תל אביב: מסדה, תשכ"א, 1960.

57 מ' צ'רקסקי, בתוך חבס ושוחט, לעיל הערה 80 בפרק 1. אמ"ל, תיק 6-48-104.IV.

58 זלמן ליפשיץ, "בחוות מגדל", בתוך חבס ושוחט, לעיל הערה 80 בפרק 1, עמ' 386; אורי, לעיל הערה 90 בפרק 1.

59 יעקב יערי-פולסקין ומיכאל ניצן, "מיכאל הלפרין – דון-קישוט ארץ-ישראלי", המשקיף, 11.4.1941, עמ' 5.

להציג את הלפרין בין הגורמים שמהם צמחו שני הזרמים. במאמר הוזכר גם ש"אין לו כיום תלמידים, ואין תנועת נוער 'הלפריניה'", רמז לתנועת "גורדוניה" על שם א"ד גורדון ולתנועת נוער נוספת – ה"ויתקיניה", על שם יוסף ויתקין.<sup>60</sup> מעניין שהניסיון להציג את הלפרין כמקביל בחשיבותו לגורדון, שעלה בעבר בתנועת העבודה, בא עתה גם מהצד השני. ההבדל הוא בכך שבעוד שבתנועת העבודה ההשוואה הזו נעשתה כדי לקרוא להנצחתו ולשימור מורשתו, במקרה של הימין השווה יערי-פולסקין בין גורדון להלפרין כדי להוכיח את אי השייכות של הלפרין למחנה הפועלים. שהרי לו היה שייך אליו, היו הפועלים מקימים לזכרו תנועת נוער – "הלפריניה" – בדומה ל"גורדוניה". אך, לדברי יערי-פולסקין, מחנה הפועלים לא הנציח את הלפרין משום שהוא לא התאים לשמש מודל חינוכי לנוער הפועלי.

עוד ביטוי לניכוס רביזיוניסטי נוסף של הלפרין יש ברשימת "חגי הפסח המפוארים" בתולדות הישוב העברי בארץ, שהתפרסמה במשקיף.<sup>61</sup> ברשימה נזכר "המרד" נגד הפקידות בראשון לציון ב-1887, שבו היה הלפרין מעורב, והוא זוכה שם לכינוי "מלחמת החרות הראשונה". למרות שב"מרד" שהוא היו לא רק דרישה לעצמאות המתיישבים אלא גם דרישה סוציאלית לזכויות הפועלים – המשקיף טשטש את זיקתו הסוציאליסטית של הלפרין והדגיש את המרכיבים הרומנטיים של אישיותו. הייתה זו דוגמה נוספת לכך שלצורך ניכוס דמותו הדגיש הימין את הפן הרומנטי שלו, והמעייט מהפן החברתי שלו ומדאגתו לזכויות הפועלים.

טענה נוספת של דוברי הימין הייתה שהלפרין לא היה איש העלייה השנייה ולא מבשר השומר, אלא אינדיבידואליסט פורץ דרך שלא הלך בתלם ההתיישבותי החלוצי. באותם ימים פרסם אב"א אחימאיר הרביזיוניסט מאמר במשקיף, שהיה חלק חשוב ממהלך שיוכו של הלפרין ל"צד הנכון". תחילה הבהיר אחימאיר כי הלפרין לא היה איש העלייה הראשונה: "הוא אינו בועז".<sup>62</sup> כדי להראות שלא היה מבשר השומר או ההגנה ניתק אחימאיר את הלפרין מהאקטיביזם הציוני-סוציאליסטי: "הלפרין לא מצא את מקומו בקרב 'השומר' כי הוא חלם על תנועת עם ולא על מחתרת מלאכותית של מיוחסים". הטענה לאליטיזם והתנשאות מצד חברי השומר נשמעה כבר

60 יוסף ויתקין (1876-1912) היה איש חינוך, חבר הפועל הצעיר ודמות מפתח בעלייה השנייה.

61 יעקב יערי פולסקין, "הפסח בקורות הישוב – מפרקי תולדות הישוב העברי", המשקיף, עלון מיוחד לערב פסח תש"א, 11.4.1941, אמ"ל, תיק 5-IV105.

62 על ה"בועזים" ראו הערה 1 בפרק 3 לעיל.



מפי דוברים רביזיוניסטים בעבר, ואחימאיר השתמש בה לחיזוק שייכותו של הלפרין למחנם, מאחר שלא התאים להשומר ונדחה מהארגון. כדי לבדל עוד יותר את הלפרין מתנועת העבודה חיבר אחימאיר את דמותו לזו של טרומפלדור: "גם טרומפלדור לא היה אף פעם חבר 'השומר' ... ובכן, גדולי האידיאליסטים מתקופת 'השומר', חולמי הצבאיות בישראל, מיכל הלפרין ויוסף טרומפלדור, היו זרים ל'השומר'".<sup>63</sup> למעשה אמר אחימאיר, על פי תפיסת הימין המובעת במאמר, שהלפרין היה מאלה שביקשו מהלך רחב והמוני כמו הרביזיוניסטים, ולא הסתפקו במהלך אליטיסטי של חלוצים נבחרים כמו בתנועת העבודה.

חיבורו של הלפרין לטרומפלדור בידי אחימאיר הוא חידוש שראוי לבחינה מעמיקה: לטרומפלדור כבר היה אז מעמד מיוחד בתולדות ההתיישבות הציונית בארץ, והוא נחשב לאחד מהגיבורים הלאומיים החשובים שלה. לרוב הזרמים המרכזיים בציונות הייתה זיקה לאישיותו והגותו, וכמעט כולם העניקו לפועלו פרשנות ומשמעות משלהם. להבדיל מדמויות אחרות, שהשראתן הצטמצמה למעגל תנועתי ורעיוני מסוים, רוחו של טרומפלדור שרתה על התנועה הציונית כולה, והוא היה סמל ודוגמה לחיקוי לנוער הפועלי והרביזיוניסטי כאחד. תנועת החלוץ, שהוא היה ממייסדיה, נקראה על שמו; קיבוץ תל יוסף הוקם ונקרא על שמו, וכך גם גדוד העבודה שקם בתקופת העלייה השלישית. תנועת בית"ר נקראה על שמו, ובחוזרים הראשונים של הנהגתה היא קרויה ביט"ר (לאחר מכן החליט ז'בוטינסקי להסב את השם לביתר, מעוז המורדים בימי הבית השני).<sup>64</sup> מרכזיותו של טרומפלדור במחשבה ובמעשה הבית"ריים הוכרה כבר בימיה הראשונים של התנועה, והעלייה לקברו בתל-חי הפכה למסורת בית"רית מראשית שנות השלושים.<sup>65</sup> וכפי שהימין טען להבדל מהותי בין המנטליות הצבאית של טרומפלדור לזו של תנועת העבודה, כך הוציא אחימאיר גם את הלפרין מההקשר הסוציאליסטי והתעלם מהשפעתו על השמירה העברית. כל זאת כדי שהוא יוכל להיחשב לחלק משלשלת הגבורה של הימין. החיבור לטרומפלדור היה ניסיון של אחימאיר "להעלות את הלפרין מדרגה", ולהכריע את הוויכוח סביב זכרו.

63 אב"א סיקרא, "כיצד נכתבת היסטוריה...", המשקיף, 18.9.1942.

64 להרחבה ראו: יעקב גולדשטיין ויעקב שביט, "יוסף טרומפלדור כדמות מופת והוויכוח על 'שייכותו התנועתית'", כיוונים, 12, 1981, עמ' 9-21; אסתר שטיין-אשכנזי, בית"ר בארץ-ישראל 1925-1947, לעיל הערה 12, עמ' 20; Yael Zerubavel, *Recovered roots*, לעיל הערה 5 במבוא.

65 שטיין-אשכנזי, שם, עמ' 26.

באוקטובר 1944 הלך יעקב יערי-פולסקין לעולמו. במאמר שכתב אחימאיר לזכרו הוא הזכיר את ספרו המוכר ביותר *חולמים ולוחמים*: "[יערי-פולסקין] קנה לו שם בספרו 'חולמים ולוחמים', אבל בספרו הבאיש את ריחו בעיני השליטים ביישוב, בעיני הסוציאליסטים. הם השתדלו להשריש בנפש הקוראים, שהציונות, העלייה, מתחילה מהם. ומה שקרה עד 'השומר', עד שביתת כנרת וסג'רה – אין זה עניין הראוי לתשומת לב".<sup>66</sup> אחימאיר הזכיר את דברי יערי-פולסקין "שהמקריבים את נפשם בעבור המולדת היו עשרות שנים לפני עליית 'הומל' ו'פולטבה'",<sup>67</sup> דברים שחרצו את דינו "על ידי השמאל השליט". הוא הזכיר כי בין אלה שיערי-פולסקין החיה את זכרם היה גם הלפרין, "אחד מטובי האידיאליסטים",<sup>68</sup> ובכך השיב (באחור של כעשרים שנים) למבקרו של הספר מצד הפועל הצעיר שביקרו את תוכנו, את סגנונו ואת אופן ההצגה של הלפרין בו. יערי-פולסקין כתב ספרים נוספים, ו*בחולמים ולוחמים* הוזכרו עשרות דמויות, אך אחימאיר בחר דווקא בהלפרין כדי לבסס את ביקורתו על תנועת העבודה שקיפחה ודחתה אותו, עד שברור שהוא שייך למחנה הרביזיוניסטי. למעשה שרטט כאן אחימאיר תמונה חלופית של שלשלת הדורות הציונית, שאינה מתחילה מהעלייה השנייה אלא לפנייה. הלפרין היה דמות חשובה לצורך זה.

### דמותו של הלפרין מאומצת גם על ידי התרבות הפופולרית

מקומו של הלפרין בזיכרון הלאומי החל להיות ניכר גם מחוץ לשתי התנועות הפוליטיות, ומגמת שילובו במסורת הציבורית החדשה שצמחה בארץ התחזקה. הופעתו בתרבות הפופולרית, לא רק מטעם מוסדות או תנועות, סימלה ערכים לאומיים של העזה והקרבה. דוגמה לכך ניתן למצוא במחזה *מרד הבי"ויים*, שנדפס ב-1934 בספר *חגים ומועדים* שהוציאה הקרן הקיימת לישראל – אחד מהגופים המאורגנים והמרכזיים ביישוב שנתפס כמייצג הקונצנזוס הלאומי. המחזה, ששם מחברו לא צוין, הציג מפגש דמוי בין הלפרין, העטוף בגלימה בדואית, לברון רוטשילד. הלפרין מזמין את הברון לראשון לציון ומספר לו על הקרקעות שקנה. הם משוחחים על ה"שיגעון" של שניהם לארץ, שהלפרין קורא לו "השגעון הנפלא והנשגב

66 אב"א אריכא, "מה טובו – יעקב יערי-פולסקין ז"ל", *המשקיף*, 17.10.1944, עמ' 2.  
 67 בעיר הומל התארגנה לראשונה קבוצת הגנה יהודית, שאנשיה היו אחר כך מראשוני העלייה השנייה. פולטבה הייתה עיר הולדתו של יצחק בן צבי.  
 68 אב"א אחימאיר, *עין הקורא – סופרים וספרים, עיתונאים ועיתונים*, תל אביב: הוועד להוצאת כתבי אחימאיר, תשס"ג, עמ' 159-161.

שאינו אלא נחלת נביאים וקדושים – שגעון של הרוח". הוא מצטט כביכול מדברי הרמב"ם – "לולא המשתגעים לא היה העולם קיים", כשהכוונה למעשה לאמרה אחרת של הרמב"ם – "אמר האומר: 'לולי המשתגעים נשאר העולם חרב'". המפגש ביניהם במחזה שופע רעיונות מרחיקי לכת. הלפרין מדבר על עלייה של מיליון יהודים לארץ ועל הערים ההיסטוריות שבהן יתיישבו – גוש חלב, מסדה, ביתר ומודיעין – כולן מחברות בין הזיכרון ההיסטורי הציוני לארץ-ישראל של הבית השני. הוא מספר לברון מה עשה עד כה – ייסוד בית החרושת לסבון ביפו והקמת נס ציונה. בקטע זה הוא מכונה "בעל חלומות", "בעל דמיונות" ו"דון קישוט".<sup>69</sup> כאן מקום להזכיר שבמציאות, האירוע היחיד שבו היה קשר מסוים בין הברון להלפרין היה בימי ה"מרד" בראשון לציון, אז כינה אותו הברון "ראש מנהיגי המתיישבים" וציווה על פקידיו לסלקו מהמושבה. מכאן שהמחזאי ביצע מעין "תיקון" רטרואקטיבי של היחסים ביניהם, במסגרת החירות האומנותית שנטל לעצמו. בנוסף לקרן הקיימת לישראל חיפשו גם גורמים אזרחיים שמחוץ לשתי התנועות חיבור להלפרין. וכך – באותה שנה, 1934, קראה עיריית תל אביב את אחד מרחובותיה על שמו. אחד מתושבי העיר כתב לעיתון הארץ: "יישר כוחה [של העירייה] על כך", ומהמכתב ניתן ללמוד שכותבו זכר את הלפרין או שהפנים את זכרו כבעל חלומות חסר הישגיים משמעותיים: "נדמה לי כי זוהי הפעם הראשונה שנותנים אצלנו כבוד לאדם שהעם רוצה ביקרו לא בשכר מפעלים ידועים, אלא בזכות פנטזיה נלהבת בלבד".<sup>70</sup> היחס להלפרין ככזה מוכיח את התחזקות התפיסה שהציונות לא הייתה יכולה להתגשם ללא הממד הרוחני והחולם שבה.

עוד סימן לאימוצו של הלפרין בציבור אפשר למצוא בשילוב דמותו ברומן המפתח של ש"י עגנון שפורסם ב-1945 – *תמול שלשום*. הרומן עוסק בחיי היישוב בארץ בתקופת העלייה השנייה, ומופיעות בו בשמן דמויות היסטוריות כמו י"ח ברנר, א"ד גורדון, עקיבא יוסף שלזינגר,<sup>71</sup> יוסף אהרונביץ, קדיש יהודה סילמן ועגנון עצמו (בכינוי חמדת). הלפרין מוצג ברומן כדמות אגדית ונערצת, שמראהו כפי שזכרו אותו חבריו ומעריציו: "לבוש גלימה חדשה של משי לבנוני ... צווארו זקוף, עיניו התכולות

69 ליבר בן זאב, "חולמים", דבר, 16.12.1934, עמ' 8.

70 ש' גורלניק, "רחוב על שמו של הלפרין", הארץ, 26 בספטמבר 1934.

71 עקיבא יוסף שלזינגר, 1837-1922, היה רב הונגרי שעלה לירושלים, לחם באורתודוקסים ודגל בהתיישבות ברחבי הארץ.

התיזו ניצוצות של פלדה חמה..."<sup>72</sup> נזכרים ברומן כמה מסיפורי גבורתו, כמו הפגיון שחטף מערבים שהתנפלו עליו כששמר בגימנסיה בתל אביב, הקמת נס ציונה, והסיפור "כיצד לימד את פועליו כיצד עושים שביתה, זו השביתה הראשונה שבארץ-ישראל"<sup>73</sup>. דמותו ברומן מציגה ממד נוסף ויצרי שלו, ופן חדש, אינדיבידואליסטי, שהיה בו. באחד מפרקי הספר משתתף הלפרין בהילולה במלוננו של לוי יצחק ביפו. משתתפי האירוע מתמסרים לרגשותיהם, והלפרין מתואר כמי שמתאוה בכל לבו להצטרף להילולה. שמחתו, והריקודים שבהם הוא משתתף, מלאים להט מעין חסידי, אך חמדת (עגנון) סבור שהם חסרים את השורש של שמחת החסידים. באחד מהמחולות משתלב גוון של מיניות והלפרין, השולף פגיון (אותו פגיון שחטף מתוקפיו בתל אביב), מייצג את הנביבות של השמחה-לכאורה.

תמול שלשום עוסק בעלייה השנייה לא רק במובן של שיקוף מציאות התקופה על סמך תיעוד וחקירה, אלא גם בציור דיוקנאות של בני הזמן. לדעת דן מירון מדובר ברומן היסטורי המאיר את גיבורי התקופה באור אידיאולוגי מורכב.<sup>74</sup> כתיבה ספרותית הייתה מאז ומתמיד אחד מהכלים היעילים להחדרת דמויות של גיבורים לתרבות מסוימת, ולהעברת עלילותיהם לדורות הבאים. תמול שלשום הוא יצירה מסוג זה, המתבוננת בימי ראשית היישוב בעיניים פקוחות, בראייה ביקורתית ואף סטירית. גם הלפרין נוכח בה, ללא קשר לפולמוס המפלגתי בעניין זהותו ושייכותו, והוא מואדר אך גם מואר באור מורכב וביקורתי.

אם כן, בשנים שאחרי פטירתו לא היה ברור אם הלפרין נדון להיזכר או להישכח. ואולם, ככל שחלף הזמן הלך מקומו ונקבע בזיכרון, תחילה בטקסטים מפלגתיים, בעיתונות ובנאומים חגיגיים, ואחר כך במרחב הציבורי וגם בשדה האומנותי. דמותו הפכה בתקופת היישוב למיתוס, לא מרכזי אמנם, אך כזה ששתי התנועות הפוליטיות המובילות אימצו ופירשו בדרך. ה"מאבק" ביניהן על דמותו ומורשתו התבטא אז בדפי העיתונות וגם העיסוק במקום קבורתו לא חרג משם, אך בהמשך הוא יהיה אחד מסלעי המחלוקת שבין התנועות הללו וממשיכיהן במסגרת המדינה.

72 שמואל יוסף עגנון, תמול שלשום, תל אביב, הוצאת שוקן, תש"ו, ספר שלישי, עמ' 401.

73 שם, עמ' 402.

74 דן מירון, "בין שתי נשמות: האנלוגיה הפאואיסטית ב'תמול שלשום' לשי' עגנון", בתוך דוד אסף, ישראל ברטל, אבנר הולצמן, חוה טורניאנסקי, שמואל פיינר, יהודה פרידלנדר (עורכים), מווילנה לירושלים, ירושלים: הוצאת מאגנס, תשס"ב, עמ' 571-596.

## פרק חמישי

# נוסטלגיה וימים של זהב – מקומו של הלפרין בזיכרון בשנות המדינה

### מ-1948 ועד אבי מיכאל הלפרן

**ב**שלהי תקופת המנדט וערב הקמת המדינה התרחשו בארץ אירועים מסעירים, שצורפו למיתולוגיה הציונית והעשירו אותה מאד. ולמרות זאת – המיתוס הצנוע מימי ראשית הציונות, זה של מיכאל הלפרין, לא נעלם. אמנם יום השנה למותו כבר לא צוין בידי שום גורם, ממלכתי או אחר, וקברו במחניים לא היה עוד למקום עלייה לרגל ונותר נידת, אך בו בזמן דמותו לא נשכחה. פרק זה יבחן את מעמדו של מיתוס הלפרין לאחר הקמת המדינה.

בשנים הראשונות שאחרי מלחמת העצמאות ביקשה כל אחת מהתנועות המרכזיות ביישוב להציג נרטיב מסכם משלה להתפתחות הכוח והגבורה הלאומיים עד להקמת המדינה. שני הזרמים ראו בהלפרין חוליה ראשונית וחשובה בשרשרת הגבורה והביטחון העברית, והעיסוק בו נמשך בעיקר באמצעות הכללתו בספרי היסטוריה תנועתיים שיצאו אז לאור. באופן כזה יש לראות את אזכורו בספר דברי הימים למלחמת השחרור מאת יעקב עמרמי ומנחם מלצקי, שניהם מלוחמי האצ"ל ומפקדיו, שיצא ב-1951, ובספר תולדות ההגנה, שהכרך הראשון שלו יצא לאור ב-1954.

דברי הימים למלחמת השחרור הוצג הלפרין כראשון לחוזי הכוח העברי, שבית"ר נולדה ממנו: "רעיון הכוח העברי הצבאי האקטיבי, אשר הוצת ניצוצות ניצוצות על ידי מיכאל הלפרין, על ידי ניל", על ידי טרומפלדור,

על ידי ז'בוטינסקי בגדודים, קיבל את גיבושו הראשון בתנועת בית"ר". גם המשיכה לנשק והמיליטריזם, שאין להתנצל עליו, כבסיס לכבוד עברי לאומי, נזכרים אצל עמרמי ומלצקי בהקשר להלפרין, שהציע להאיץ את ההיסטוריה ולא הסתפק בציונות של "עוד דונם ועוד מניה ושקל". הספר הדגיש את הממד של אמונה ותעוזה בהתפתחות הכוח הלאומי, והציג את מתנגדיו כהססנים ופרגמטיים מדי. בהתאם לכך נכתב כי הלפרין "...לא לשווא נחשב ל'מטורף', ל'פנטזיונר' בעיני ה'ריאליסטיים' ... ששיבת ציון [שלהם] התנהלה בקצב 'השילוח', נמדדה במדת הדונמים, ונשקלה בשקלים ובמניות של 'הבאנק'".<sup>1</sup>

באותן שנים נפתח במכון ז'בוטינסקי "מוזיאון הגבורה", שהנגיש למבקרים בו דמויות מהעבר – ראשון שבהן הלפרין, ואחריו אהרן ושרה אהרונסון, קבוצת ניל", טרומפלדור וז'בוטינסקי. הלפרין תואר שם כראש ארגון השומר,<sup>2</sup> והצבתו בפתח המוזיאון המחישה את אימוצו בידי תנועת החרות הרביזיוניסטית ומקומו המוביל כמיתוס מכונן וכמקור הראיה.

גם בספר תולדות ההגנה זכה הלפרין למקום של כבוד כחלק מהתפתחות הכוח והגבורה הלאומיים בידי ההתיישבות העובדת. הספר היה המפעל ההיסטוריוגרפי הבולט ביותר של תנועת העבודה בשנות ראשית המדינה, והוא הגיע בתוך זמן קצר לכל ספריה ציבורית ולספריות ביתיות רבות בארץ. ראש הממשלה, בן גוריון, עודד את כתיבת הספר והעמיד בראש צוות ההפקה שלו את פרופ' בן ציון דינור, מבכירי ההיסטוריונים בארץ, שר החינוך ואיש מפא"י. המטרה, כפי שהגדיר דינור, הייתה "לספר סיפור נאמן, מבוסס על תעודות מוסמכות ועדויות בדוקות את כל פרשת תולדותיה של התגוננות ישראל בארצו".<sup>3</sup> הלפרין זכה לפרק בן ארבעה עמודים ולכינוי "המבשר", ותואר כבעל מקום מרכזי בעלייה הראשונה: "הוא היה איש שכולו דמיון, התלהבות והזיה. מושך היה את שומעיו בקסם פיו ומלהיבם". בספר הושם הדגש על הפן החברתי שלו ופחות על צדו הרומנטי החרגי: "היה עובר מעיר לעיר ומלהיב את הנוער למהפכה ציונית, כשהוא כורך את השאיפה ברעיונות הסוציאליזם".<sup>4</sup>

היחס השונה להלפרין וההבדלים באופן הצגתו בשני הספרים ביטאו את

1 יעקב עמרמי ומנחם מלצקי, דברי הימים למלחמת השחרור, תל אביב: שלה, 1951, עמ' 11-15. השלח היה ירחון עברי שנוסד על ידי אחד העם ב-1896 באודסה. הוא יצא לאור בברלין עד 1920, עת עברה המערכת לירושלים, שבה יצא עד 1926.

2 י' פעמוני, "מכון ז'בוטינסקי", חרות, 16.9.1955, עמ' 9.

3 אביגור, בן צבי, גלילי, סלוצקי, לעיל הערה 15 בפרק 2, כרך א', חלק 1, עמ' ג'.

4 שם, עמ' 194-197.

ההבדל הגדול שביחסן של שתי התנועות למתח ההיסטורי המובנה בלאומיות היהודית, בין הצבת מטרות מרחיקות לכת להכרה באילוץ המציאות ובמגבלות הכוח. אך בשני הספרים, ובנרטיבים של שני המחנות, הלפרין נחשב לאחת מהחוליות הראשונות בשרשרת התפתחותה של הלאומיות העברית בארץ.

בשנות החמישים גברו המחלוקות האידיאולוגיות בתוך תנועת העבודה בין מפ"ם למפא"י, על רקע היחס לברית המועצות, משפטי פראג והפילוג בתנועה הקיבוצית. בפוליטיקה הישראלית הכללית להיט את הרוחות בשנים אלה "משבר השילומים", שפרץ לאחר שממשלת ישראל החליטה לשאת ולתת עם ממשלת גרמניה המערבית על תשלום פיצויים למדינה ולשורדי השואה. הסערות הללו חיזקו את הביקורת על הממסד הפוליטי, וגרמו לתחושת שחיקה באידיאליזם הציוני.<sup>5</sup> כדי להתריע נגד שחיקה זו גויס גם הלפרין, כשבן גוריון, בנאומו בחגיגות השבעים ליסוד נס ציונה, הזכיר את הערכים שהוא יצג, הנשכחים עתה מלב הציבור: "מיכאל הלפרין יסד מושבה והוא נטמן באדמה המיניאטורית והסמלית הזו [במחניים], עזוב ולא ירוחם ... מת מיתה עלובה... ובנס ציונה מצויה גבעת הקרויה על שמו, ובמחניים, בחורשה, הקבר, וזה הכול. רומנטיקה יהודית-ציונית בפירוק ובחיסול...".<sup>6</sup> העיתון מעריב, שפרסם ידיעה על כך, החרה אחרי בן גוריון וקבע כי העובדה שהלפרין לא זכה להכרה ולהנצחה מלמדת על מצב האידיאולוגיה הציונית באותן שנים: "ראש הממשלה בבואו לחוג את חגה של נס ציונה, העלה את זכרו [של הלפרין]. כן, מעלים מפרק לפרק את זכרו ... כי נכנסנו משום מה, מדעת ושלא מדעת, להעלאת דמויות. דמינו למנערים אבק מגווילים ומפארים אותם בהשיבנו עליהם מעט מהאהבה והרבה מן הכאב". המאמר הזה, והעובדה שראש הממשלה בחר להעלות את דמותו של הלפרין באחת מהמושבות הראשונות, מלמדים על הרצון לשמור אותו כסמל ציוני, גם אם לא מדרגה ראשונה.

ב-1960 מלאו מאה שנים להולדתו של הלפרין. בתנועת העבודה עבר התאריך הזה ללא כל ציון, וגם בשנים הבאות לא הייתה בתנועה כל התייחסות אליו. אך בשעה שהוא כמעט שב לשכחה, וכשהזיכרון הלאומי נמלא בגיבורים אחרים, נמשך בימין העיסוק בהבניית דמותו ובהשתייכותו. בתנועת החרות ראו בציון מאה השנים להולדתו הזדמנות מתאימה

5 עוז אלמוג, פרידה משרוליק – שינוי ערכים באליטה הישראלית, חיפה: הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה, 2004, חלק א', עמ' 71-77.

6 אורי קיסרי, "מיכאל הלפרין... שמעת עליו?" מעריב, 19.6.1953, עמ' 3.

לחיזוק זכרו. להלפרין לא היה, כידוע, תאריך לידה מדויק, מלבד השנה (1860), ולכן הציב אותו העיתון *חרות* כבר בתחילת 1960 מול הנרטיב הלאומי-ממלכתי השולט. אמנם, גם בתנועת החירות הוא לא היה דמות מרכזית, אך למרות זאת הוקצה לו מקום בתמונה החליפית שהעמיד הימין מול זו של תנועת העבודה ההגמונית.

באותו מאמר עלה לראשונה רעיון חדש בעניין הנצחתו של הלפרין – הוצאת בול לזכרו.<sup>7</sup> הנצחה כבול היא דרך מיוחדת להעניק לאדם חיי נצח, בדומה להנצחה בשלטי רחוב.<sup>8</sup> שתיהן משלבות את העבר בחיי היומיום באופן לא מורגש כמעט. בולים הם מדיום תקשורתי מובהק, המעביר באמצעים חזותיים מסר קצר מהמדינה לתושביה. הם הרבה יותר מקבלה או אישור למשלוח דבר דואר, אלא "נשאים" של ערכים שהמדינה מבקשת לקדם. הדרישה להוצאת בול לזכרו של הלפרין השתלבה ביוזמה שהעלה באותן שנים יצחק גוריון<sup>9</sup> להפקת בולים לזכר עולי הגרדום,<sup>10</sup> כחלק מהניסיון של חרות להשפיע על הזיכרון הממלכתי.

במאמר נוסף ונרחב שהקדיש העיתון *חרות* להלפרין באותה הזדמנות הוזכר מבחר מהסיפורים והכתרים שנקשרו לו. הוא כונה שם "מתקן סדרי עולם", והזיקה בינו לבין התנועה הרביזיוניסטית הובלטה באמצעות האמירה שלא היה מסוגל "לקטנות", לא נוצר ללכת בתלם הציוני של דונם ועוד דונם, כי חלם על מדינה יהודית משני עברי הירדן.<sup>11</sup> היה זה רעיון שכבר הוזכר בקשר להלפרין אחרי מותו, בספר *חולמים ולוחמים של יערי-פולסקין*.

### אבי מיכאל הלפרין

באותן שנים, תחילת שנות השישים, התווסף ליערי-פולסקין (שנפטר ב-1944) עוד סוכן זיכרון חשוב להלפרין, שבא מלב התנועה הרביזיוניסטית, והוא בנו ירמיהו (ירמה). בתשכ"א, 1961, כשנה לפני מותו של ירמיהו, יצא לאור הראשון משני ספריו – *תחיית הימאות העברית*, המספר את תולדותיה מתקופת התנ"ך ועד ימינו. בספר ציין ירמיהו כי אביו העלה את רעיון הימאות העברית כבר בימי הבייל"ויים: "הוא הגה תכנית להקמת צי עברי

7 ללא שם כותב, "בול לזכרו של החולם הגדול", *חרות*, 5.1.1960.

8 באומל תידור, לעיל הערה 5 במבוא, עמ' 274.

9 יצחק גוריון, 1895-1971, היה חבר *כאחדות העבודה* ובהמשך *בכרית הבריזונים*. איש התנועה הרביזיוניסטית, אחראי על המחלקה המשפטית באצ"ל, סופר ועיתונאי.

10 אמיר גולדשטיין, לעיל הערה 6 במבוא, עמ' 244.

11 יוסף כרוסט, "מיכאל הלפרין – האיש שנוול לפני זמנו – למלאת מאה שנים להולדתו", *חרות*, 1.1.1960, עמ' 3.



להעברת יהדות הגולה למולדת".<sup>12</sup> ירמיהו קשר את אביו ל"שנות התעוזה הגדולה של המעשים, שהניחו את היסוד לתקומת המדינה העברית ועתידה", יחד עם הצהרת בלפור, מחתרת ניל"י והגדודים העבריים, תל-חי ואסירי עכו, ז'בוטינסקי, תרומפלדור (כך במקור) ומשפחת אהרונסון. תקופתם של כל אלה כונתה על ידו "ימי הרומנטיקה של הציונות הממלכתית" ועליהם עצמם הוא כתב "חולמים ולוחמים קראו להם",<sup>13</sup> ברמז ברור לספרו של יערי-פולסקין. החיבור ליערי-פולסקין כמקור היסטורי מימי הבראשית היה דרוש לימין מול הכתיבה הביוגרפית והאוטוביוגרפית הרבה של תנועת העבודה.

באותה עת, ב-1962, יסד "מסדר ז'בוטינסקי" את כתב העת האמה שערך דוד נייב, היסטוריון האצ"ל. בגיליון השלישי שלו פרסם ירמיהו הלפרין מאמר ארוך, שבו ציין שוב את אביו ורעיונותיו, וסיפר ש"הציריים שציריהו והפסלים שפסלוהו התקשו להביע את דמותו, כיוון שלא ידעו כיצד לתאר את הופעתו הגלדיאטורית עם כוחו הרוחני הגדול, והיו שהשוו את דמותו לשמשון הגיבור, ליהודה המכבי ולבר כוכבא".<sup>14</sup> זמן קצר לאחר מכן, באוגוסט 1962, נפטר ירמיהו הלפרין. באוגוסט 1963, במלאת שנה למותו, פרסם העיתון חרות כמה מאמרים לזכרו. בכולם הוזכר כמובן אביו, מיכאל. באחד מהם, שכתב מנחם בגין, תואר האב כ"חלוץ בלי קרנות והחולם בלי מעצורים ... שרצה בחידוש ימי המכבים".<sup>15</sup> במאמר נוסף הוזכר ספרו השני של ירמיהו, המוקדש כולו לאביו: "נקווה שנזכה בקרוב לקרוא בספרו של ירמיהו המוקדש לאביו הנפלא והמוזר".<sup>16</sup>

שנתיים לאחר מותו של ירמיהו הלפרין יצא לאור הספר אבי מיכאל הלפרן. בחינתן של כמה פרשיות המתוארות בו לאור תעודות ועדויות, מעוררת ספק באשר למהימנותו ולעצם היותו מקור אמין לתולדות חייו של מיכאל הלפרין. ירמיהו לא נזקק לראיות ולא התייחס למקורות, וכתוצאה מכך הספר הוא אוסף של אקסיומות לא-בדוקות וסיפורים שלא התרחשו. מספר הטעויות העובדתיות בו רב, הכרונולוגיה שלו שגויה, הכללותיו אינן עומדות במבחן המציאות והדוגמאות שהוא מביא אינן משקפות את המצב ההיסטורי. בסיס הסיפור מעוגן אמנם במציאות, אך יש בו הרבה

12 'י' הלפרן, "תחיית הימאות העברית", לעיל הערה 24 בפרק 4, עמ' 40-41.

13 שם, עמ' 42.

14 ירמיהו הלפרן, "אנו עולים ארצה", לעיל הערה 63 בפרק 1, עמ' 430.

15 מנחם בגין, "חלוץ הקצונה העברית", חרות, 16.8.1963, עמ' 3. המקור בארכיון מרכז מורשת מנחם בגין, תיק AR - 0253 בכתב ידו של בגין.

16 ברוך וינשטיין, "הצעיר מסמולנסקי", חרות, 16 באוגוסט 1963, עמ' 3.

יפויים והפרזות. בין הדוגמאות לכך אפשר לציין סיפורים על פגישות של הלפרין עם ליליינבלום ופינסקר,<sup>17</sup> שאינם נזכרות בכתביהם; פגישות לכאורה עם ק"ז ויסוצקי במוסקבה בקשר להקמת בנק לתעשייה ולחקלאות בארץ,<sup>18</sup> שאינן נזכרות בזיכרונותיו של ויסוצקי למרות שהוא הרבה לדון בהקמת תעשייה ומלאכה בארץ;<sup>19</sup> פגישות לכאורה עם א"מ לונץ בירושלים,<sup>20</sup> שאינן נזכרות באף אחד מספריו של לונץ; פגישה עם הברון רוטשילד בראשון לציון, שבמהלכה חזר הלפרין על המשפט "כדם ואש יהודה נפלה וכדם ואש יהודה תקום",<sup>21</sup> ושברור שלא התקיימה כי הלפרין עזב את הארץ חודשיים לפני שהברון ביקר במושבה; סיפור שלפיו יסד הלפרין ברוסיה אגודה בשם "בני עקיבא",<sup>22</sup> שהעיתונים היהודים ברוסיה לא דיווחו עליה "כי עשו יד אחת להשתקת פעילותו";<sup>23</sup> סיפור שלפיו הוא ייסד את בר גזרא, אך "משום מה" לא השתתף בישיבה הראשונה של הארגון ו"אפשר [שנעדר ממנה] משום שנסע לחפש לגיוס הפלשים ללגיון העם" (נסיעה שכמובן לא התקיימה);<sup>24</sup> סיפור שלפיו הוא נפגש במהלך מלחמת העולם עם גנרלים גרמנים באחת ממושבות הגליל;<sup>25</sup> סיפור שלפיו המציא את ריקוד ההורה;<sup>26</sup> וגם תיאור מסיבת יום ההולדת החמישים שלו ב-1910, בהשתתפות "מנהיגי הישוב היהודי" (פרט שאינו מופיע באף מקור נוסף), שבה "רבים נזכרו במעשה הגבורה שעה שנכנס לזירת האריות בקרקס ביפו ושר את ההמנון".<sup>27</sup> ואולם האירוע בקרקס התקיים שנה מאוחר יותר, ב-1911. בספר מצוין יום מותו של הלפרין ב-9 בדצמבר 1919, "שנתיים בדיוק לאחר כיבוש ירושלים בידי האנגלים",<sup>28</sup> בעוד שהוא נפטר ב-2 בדצמבר. עוד מצוין שם כי אמו ואחותו של ירמיהו חזרו ארצה באנייה "רוסלן" (שכונתה "המייפלואאר הציונית" בגלל הדמויות הבולטות הרבות שהיו על סיפונה),<sup>29</sup> ושאביו היה מאושר

- 
- 17 הלפרין, לעיל הערה 62 בפרק 1, עמ' 110.  
 18 שם, עמ' 112.  
 19 ויסוצקי, לעיל הערה 23 בפרק 1.  
 20 הלפרין, לעיל הערה 62 בפרק 1, עמ' 135.  
 21 הלפרין, שם, עמ' 178-183.  
 22 שם, עמ' 240.  
 23 שם, עמ' 242.  
 24 שם, עמ' 281-285.  
 25 שם, עמ' 279.  
 26 שם, עמ' 300. הריקוד הובא לארץ ככל הידוע על ידי ברוך אגדתי ממחוז הולדתו ברומניה.  
 27 שם, עמ' 301-302.  
 28 שם, עמ' 387.  
 29 גור אלרואי, "רוסלאן" – האמנם הסנונית הראשונה המבשרת את בוא העלייה השלישית? קתדרה, 107, ניסן תשמ"ג, עמ' 63-80.

בשובן,<sup>30</sup> אף שלמעשה ה"רוסלן" עגנה בנמל יפו ב-19 בדצמבר 1919, כלומר שבועיים אחרי פטירתו של הלפרין.

אבי מיכאל הלפרן לא היה רק הנצחה ותיעוד של בן את אביו. מעבר לניסיון לבנות באמצעותו מיתוס, הוא ניסה לחזק עוד יותר את מקומו של הלפרין בזיכרון הימין. הוא הוצג בספר כאבי הרומנטיקה הציונית השגיבה, שממשיכתה והמיישמת שלה היא התנועה הרביזיוניסטית. היה מי שהצביע על ההפרזות שבספר ועל חוסר אמינותו. במעריב התייחסו לכמה מהבדורות שבו: "ומשום כך בולטים ואף צורמים האנכרוניזמים המרובים נטולי היסוד והתלויים באוויר וחסרי כל אחיזה במציאות".<sup>31</sup> ולמרות זאת – ניסיונו של ירמיהו הלפרין לחזק את מעמד אביו בזיכרון הישראלי, גם אם בדרך של הפרזה, נתפס כטבעי, ולכן היו רוב הביקורות על הספר חיוביות. במגזין ביקורת ספרים<sup>32</sup> חָלְקוּ שבחים לכותב: "הספר מצטיין באובייקטיביותו ומטרה אחת לעיני המחבר: הנצחת הדמות, תוך שמירה קפדנית על האמת ההיסטורית!"<sup>33</sup> מעניין שגם העיתון דבר הפועלת, ביטאונם של מועצת הפועלות בהסתדרות הכללית ושל תנועת הפועלים בכלל הצטרף לדברים, ואף שאל: "למקרא הדברים המופלאים, מתעוררת בך תמיהה: מדוע ולמה כה קלושים וחיוורים עקבות מפעליו של מיכאל הלפרין במפת הארץ ובתולדות ההתיישבות והתקומה? מה היו הסיבות ליחס זה של המוסדות והנהגת התנועה, שלא הציבו לו זכר ראוי?"<sup>34</sup> בעניין ההשכחה נכתב על הספר *חרות* כי "מחנה הפועלים שנועד לפי חזונו להיות מחנה מגויס לכל משימה, מחנה שאין לו אינטרסים זולת המלחמה המתמדת לגיבושה של אומה ולעיצובה של מדינה, הפך לקהל שכירי יום והחזון של תחיית המדינה סר ממנו".<sup>35</sup> שתי הביקורות הללו, הן זו שבעיתון *חרות* והן זו שבדבר הפועלת, העידו על

30 הלפרן, לעיל הערה 62 בפרק 1, עמ' 352.

31 ג' קרסל, "גזע סוער – רומן היסטורי על מיכאל הלפרן", מעריב, 14.2.1964, עמ' 23. קרסל סיפק כמה דוגמאות לסיפורים הבדויים שבספר, כדוגמת השיחות עם ליליינבלום ופינסקר (שלא התקיימו) שבהן, לדבריו, חזר הלפרין על הסיסמה "בדם ואש יהודה נפלה, בדם ואש יהודה תקום", שכפי שמציין קרסל לקוחה משירו של יעקב כהן הבריזניס, שנכתב כמה עשרות שנים מאוחר יותר. עוד דוגמה שם היא בעניין מלון חיים ברוך ביפו, שבו לכאורה השתכן הלפרין, ושלא היה קיים בימי עלייתו הראשונה לארץ.

32 ראוי לציין שעותק מגיליון זה של המגזין קיים, ככל שמצא מחקר זה, רק בארכיון מכון ז'בוטינסקי, בתיק "ירמיהו הלפרין", וזוהי הביקורת היחידה על הספר שנמצאת בתיק הזה.

33 ביקורת ספרים, גיליון ד', אייר תשכ"ד, עמ' 359, אמ"ז, פ"ז – 3/7.

34 ברוריה בן צבי, "שמי קריאה", דבר הפועלת, 1965, כרך 31, עמ' 9-10 (עמ' 363 בעותק הכרוך).

35 משה גיורא, "השוקת של מיכאל", חרות, 10.7.1964, עמ' 5.

התקרבות ופיוס מסוימים בין הנרטיבים של הימין ושל השמאל, ובישרו על תהליכים שיתחזקו בהמשך.

## ימים של זהב – אימוץ דמותו של מיכאל הלפרין לחיק התרבות הישראלית החדשה

שנות השישים בישראל התאפיינו במעבר מהעידן הראשון של להט הקמת המדינה לעידן השני, שבו רווח הלך רוח ביקורתי יותר. יחיעם ויץ סימן כמה אירועי מפתח מסוף שנות החמישים וראשית שנות השישים המבטאים זאת – אירועי ואדי סאליב, פרשת לבון, משפט אייכמן והמעבר מדור תש"ח לדור המדינה.<sup>36</sup> בתחום האמנות, ובתיאטרון בפרט, החל אז להיעלם הפאתוס הלאומי, ובמקומו התפתחה מחזאות חדשה. בתקופת היישוב וראשית המדינה, שבהן תמכה הגישה הכללית עם דרכה של המדינה, ראו הקהל והמנהיגים בתיאטרון כלי לביטוי החזון הציוני והזהות היהודית-ישראלית.<sup>37</sup> התרבות הישראלית החדשה, לעומת זאת, התמודדה עם "לבטי ההתבגרות" של המדינה באופן דואלי ששילב מגמות שונות. מצד אחד בגישה פתוחה וספקנית, ומצד שני בעיצוב נוסטלגי של העבר הציוני. מה שהחל לאפיין את השלב הזה היה הטמעת דימויים ממורשת דור המייסדים בתודעת אזרחי המדינה. העיסוק האמנותי בהלפרין בשנות השישים היה חלק מההתבוננות הזו של החברה בעברה.

ביטוי להבניה המחודשת של דמותו של הלפרין היה ב-1965, במחזה שעסק בו והחייה אותו על בימת התיאטרון. הבימאי והמחזאי שלמה שבא<sup>38</sup> פרסם, לקראת עליית המחזה ימים של זהב שעסק בהלפרין, כתבה נרחבת על חייו ועשה זאת בדרך שונה ועשירה מזו של ירמיהו, בנו. שבא גם ביקר את הנרטיב שעיצב הבן: "ירמיהו הכיר את אביו רק בעשר השנים האחרונות לחייו. הוא הסתמך על מקורות שונים ולעיתים עשה טעויות גסות".<sup>39</sup> ירמיהו הציג את אביו כחווה שהקדים את דורו, אך שבא סבר שהוא לא עשה עמו צדק. הבן צמצם, לדעתו, את דמותו של אביו, והחמיץ את ההזדמנות להתבונן בו לא רק כבפלקט תנועתית: "נראה לי שחייו ומפעליו של מיכאל

36 יחיעם ויץ, "קץ הראשית – לבירור המושג ראשית המדינה", בתוך יחיעם ויץ (עורך) בין חזון לרוויזיה – מאה שנות היסטוריוגרפיה ציונית, ירושלים: הוצאת מרכז זלמן שזר, 1997, עמ' 245.

37 אלמוג, לעיל הערה 5, חלק ב', עמ' 653-654.

38 שלמה שבא, 1929-2015, היה מחזאי, סופר וחוקר תולדות היישוב, עיתונאי בעיתונים למרחב, על המשמר ודבר.

39 שלמה שבא, "האגדה על מיכאל הלפרין", דבר, 7.2.1964, עמ' 25-26.

הלפרין שייכים לתחום אחר ממה שירמיהו התכוון אליו – תחום האגדות. אלו האנשים ששילחו את שומעיהם אל הגליל ואל 'השומר' ואל המעשים הגדולים. אלו המעללים שיישאו לדורות הבאים. סיפורים שלא יאמנו אבל עובדה היא – אם לא היו כולם מציאות, הם יצרו מציאות".<sup>40</sup> שבא ביטא כאן שלב חדש בהתייחסות להלפרין, שהיה מעבר מהשיח הפוליטי לנקודת מבט ישראלית ולא-יישובית: "מיכאל הלפרין היה בעל דמיונות. הוא הכריז לפני שישים שנה סיסמאות, שאז נראו מגוחכות. הוא אמר שצריך צבא, שצריך מדינה, שצריך שארץ-ישראל תיכבש בדם, שצריך לחנך אלפי לוחמים ... בני דורו הסתכלו עליו כעל גיבור מופלא ויש בהם שמצאוהו כבעל חלומות. גם הם צדקו. כשצריך היה לזרוע את הזרעים – מיכאל הלפרין כבר דיבר על הפירות".<sup>41</sup> הכתבה של שבא – כאמור קדימון להצגה – הייתה ניסיון למסגר אחרת את דמותו של הלפרין ולהציב אותה בחברה ובתרבות לא בהקשרים הפוליטיים-תנועתיים, אלא פשוט כאחד ממבשרי החברה הישראלית.

ימים של זהב הועלתה בתיאטרון חיפה, התיאטרון העירוני הראשון בארץ ומתרחש ביפו ובשכונות החדשות שלידה ב-1910 בערך. הלפרין, המכונה בתמונה הראשונה חַוּוּאֶגֶה (אדון, מר, בערבית) וּגְ'דָה (איש חזק) מוצג עם הרבה פאתוס: "כוח! כוח! זה מה שאנחנו צריכים. בשניים נקום: בהתיישובות ובכוח! צבא! ... נקים גדודים שיכבשו את הארץ. צבא גדול! ... מן המדבר ועד הים הגדול! גדודים לבשן! ולחורן! לא בקטנות נקום! לא! לא! רבבות שומרים! רבבות סוסים! רבבות רובים!"<sup>42</sup> בקשר לנשים ביטא הלפרין בהצגה יחס שוויוני חדש: בשיחה עם חלוצות מעין גנים שהורחקו מעבודת הנטיעות, הוא מכריז שמי שהרחיק אותן וקבע שאשה צריכה לטעת אמונה בגבר ולא עצים הוא שוטה: "מקומה של אשה עברית בכל מקום! במטבח, בשדה, בנטיעות".<sup>43</sup> במרכז העלילה סיפור שלפיו השפיע הלפרין על הבמאי גריסין, בן דמותו של מנחם גַּנְסִין,<sup>44</sup> להקים בארץ תיאטרון עברי. הלפרין מקווה שבתו השחקנית שולמית (מיתה) תבוא מרוסיה לשחק בתיאטרון זה, ולשם כך הוא שולח לרוסיה מברק המודיע שהוא גוסס.

40 ש.ש.

41 ש.ש.

42 שלמה שבא, ימים של זהב, אוסף התיאטרון העירוני חיפה, ספרית יונס וסוריא נוריאן, ארכיון אוניברסיטת חיפה, מערכה ראשונה, עמ' 2.

43 ש.ש. עמ' 12, מערכה שנייה.

44 מנחם גַּנְסִין, 1882-1951, היה שחקן תיאטרון ובמאי, מהאבות המייסדים של התיאטרון העברי בארץ וממייסדי תיאטרון הבימה.

בעקבות זאת משפחתו, שאותה לא ראה שנים רבות, באה לארץ, ומיתה מצטרפת לתיאטרון העברי.<sup>45</sup> ההצגה שבה היא משתתפת מצליחה, והוא מאושר בהצלחתו להקים תיאטרון בארץ. אבל יש לו רעיונות רבים, והוא מבקש לצאת לנדוד בארץ כדי להפיצם. מיתה, הבת, אינה משתלבת בחיים בארץ ורוצה לעזוב, אך הוא אינו מתרגש: "מיכל הלפרין לא יזוז מכאן. לא הוא לא אשתו ולא ילדיו...". והוא ממשיך, כאילו לעצמו, בקול גדול: "מ'דארף א קרבן, א קרבן!" – אותו משפט של הגיבן הפצוע במכאן ומכאן, שבאמצעותו לעג ברנר להלפרין. בסיום ההצגה עולה לבמה הבימאי גריסין ומשלים את הסיפור: "והלפרין נעלם כמו אגדה". הוא מספר שהלפרין הלך לגליל, הסתובב מכפר לכפר ולמשפחתו שביפו לא חזר. פרצה המלחמה, בנו בכורו נפל בה, הארץ נכבשה בידי האנגלים, והוא חלה ונפטר בחורף 1919. אשתו ובתו יצאו את הארץ והשתקעו בפריס. בתו נישאה לצרפתי נוצרי ונולד לה בן. לימים נהיה הבן לבימאי קולנוע וסיפר לעיתונאי כי שמע שהיה לו סבא בפלשתינה הרחוקה, אך הוא אינו יודע עליו.<sup>46</sup>

ההצגה *ימים של זהב* הוצגה פעמים רבות וביטאה נרטיב ישראלי שאימץ את הלפרין והעניק לו מקום בתולדות המדינה. בתכנייה שחולקה לצופים כתב שבא: "מיכל (כך במקור) הלפרין היה אגדה כבר בחייו, לא כל שכן היום. הוא מציץ אליך כמעט מכל ספר על ראשית ארץ-ישראל החדשה, רב פעלים, רב חלומות. בספרים אלו נפגשתי אתו לראשונה".<sup>47</sup> הבחירה בדמותו של הלפרין, ואופן הצגתה *בימים של זהב*, השתלבו במגמה שאפיינה את שנות השישים, שכללו גודש של זיכרון והנצחה.<sup>48</sup> אך בניגוד לפרקטיקות של שנות השלושים והארבעים בנוגע להלפרין – ההצגה בתיאטרון חיפה עמדה בסימן אימוץ דמותו כגיבור ישראלי, לא תנועתי. היא ניצלה את יחסו של הלפרין לנשים ואת יוזמתו להקמת תיאטרון, כדי לומר שהציונות היא גם תרבות ולא רק כוח. המחזאי סימן באופן ברור את הבת מיתה כממשיכת

45 ראוי לציין שהסיפור על כל פרטיו ככל הנראה התרחש במציאות והוא מופיע בספרו של גנסין דרכי עם התיאטרון העברי: 1905-1926, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, תש"ו, עמ' 41-45: 'עניין התיאטרון היה עניין כאוב לגביו [של הלפרין]. אשתו וילדיו נשארו ברוסיה וסירבו לבוא אליו ... ביחוד גברו סבלותיו משנודע לו כי בתו היחידה האהובה עליו מכל התחילה לשחק על הבמה הרוסית ... הוא חיבל תחבולות להביא את הבת. הוא טלגרף הביתה שהוא חולה אנוש, ומשאלתו האחרונה היא להתראות עם אשתו וילדיו לפני מותו ... הוא קיבל טלגרמה שהם בדרך והוא ביקש ממני שאשתדל להשפיע על בתו שתישאיר כאן ותתחיל לשחק איתנו'.

46 שבא, לעיל הערה 42, עמ' 13-22.

47 שם, עמ' 1.

48 ביילי מלמן, "אגדת שרה: מגדר, זיכרון וארץ-ישראליות", ציון, חוברת ג', תש"ס, עמ' 370.

מורשתו של הלפרין, למרות שעזבה את הארץ והתחתנה עם נוצרי, והתעלם מבנו הרביזיוניסט ירמיהו, סוכן הזיכרון המוצהר שלו. הביקורות על המחזה ציינו שהחומר ההיסטורי והארכיוני על הימים ההם "נאמן הוא בוודאי ביסודו, נאמן ומסוגן כמובן",<sup>49</sup> ומשמעות הדברים הייתה שהלפרין הוא חלק מסמלי העבר שבידי החברה.

שתיים מהדמויות המרכזיות בתרבות הבמה של הימים ההם נטלו חלק בהצגה: את דמותו של הלפרין שיחק "כתנופה ובחיות"<sup>50</sup> שמעון ישראלי, ואת התפאורה צייר נחום גוטמן, בן העלייה השנייה. גוטמן פגש בנערותו את הלפרין, וכתב על הפגישה בספרו *עיר קטנה ואנשים בה מעט*: "[הוא] היה לבוש בגדים משונים וחפצים שונים תלויים היו עליו. הוא עורר סקרנות. על חזהו היו בשתי וערב שתי אשפות כדורים, אקדח תופי לשמאלו, פגיון לימינו, נבוט צמוד לחגורתו, צפצפה בשרשרת צווארו וסנדלים ערביים אדומים עקומי חרטום לרגליו. בעל קומה, ישר כתפיים, ראשו עטור תלתלים קפיציים זהובים וזקן ליאונרדו־דא־וינצ'י על חזהו. עיני תכלת גדולות המביטות בעצבות צובטת, כעצבות בשירי [המשורר הרוסי] נדסון. אין להכחיש, דמות שהיא עטורת הוד". בהמשך הספר תיאר גוטמן את התנפלותם של ערבים על הלפרין כשמר על בניין הגימנסיה בלילה, וסיכם בשפתו הציורית: "יפה היה מראהו: דמות מ'זכרונות לבית דויד' עומדת רכונת־ראש בין שני ירחים".<sup>51</sup>

הקשר בין אמנות לזיכרון הוא רב פנים. כוחה של האמנות בכך שהיא אינה מתימרת לתאר מציאות, אך עם זאת מציירת תמונה שעוצמתה גדולה לעיתים בהעברת המציאות מזו של ההיסטוריה הכתובה. יש לכך דוגמאות רבות בספרות ובמחזאות העולמיות והעבריות. אניטה שפירא מציינת שהאמנות היא כלי לקיבוע המציאות בדמיון ובזיכרון, כי היא פועלת על החושים ויוצרת עולם של דימויים.<sup>52</sup> בהקשר זה ניתן לראות במחזאי שלמה שבא סוכן זיכרון חדש של הלפרין, אך סוכן מסוג אחר – ישראלי, לא תנועתית או אידיאולוגי, שמבטא את קליטת דמותו של הלפרין בתרבות הישראלית החדשה. בראיון עמו סיפר שבא כי הלפרין היה אגדה כבר בחייו, "לא כל

49 ע"ז, "ימים של זהב" בתיאטרון חיפה", דבר, 9.7.1965, עמ' 7.

50 שם.

51 נחום גוטמן, *עיר קטנה ואנשים בה מעט*, תל אביב: דביר, תשי"ט, עמ' 86. זיכרונות לבית דוד הוא ספרו של משה דוד שו"ב (1854-1938), ממייסדי ראש פנה ומשמר הירדן, שכתב על תולדות ההתיישבות בארץ ועל גבורת המתישבים.

52 אניטה שפירא, "חרכת חזעה – זיכרון ושכחה", בתוך הנ"ל (עורכת), יהודים, ציונים ומה שביניהם, תל אביב: עם עובד, 2007, עמ' 14-15.

שכן כיום [1965] ... קראתי הרבה חומר על הלפרין וכל מילה שנכתבה עליו, וכתבו רבות ... שמחלומותיו הפרועים על צבא עברי, קם 'השומר', שממנו צמחה 'ההגנה' וממנה צה"ל".<sup>53</sup> ימים של זהב זכתה בפרס השנתי מטעם המועצה הציבורית לתרבות ואמנות על ההצגה הטובה ביותר של מחזה מקורי, ובנימוקיהם הצביעו השופטים על סגולות המחזה "שהעובדתי-תיעודי הופך בו לאגדי-רומנטי".<sup>54</sup>

דוגמה להצלחת המחזה כסוכן זיכרון חדש של הלפרין יש במכתב שהתפרסם אז במדור "קוראים וכותבים" במעריב: "מלא חוויות חזרתיות הביתה מהצגת התיאטרון החיפני 'ימים של זהב', נטלתי את כרך האנציקלופדיה העברית, בו היה צריך להופיע שמו של מיכאל הלפרין, גיבור המחזה ... השתוממת. למיכאל הלפרין, האדם שהפך לאגדה עוד בהיותו בחיים, אשר חלם על שמירה עברית, צבא עברי, מדינה עברית, לו אין מקום באנציקלופדיה העברית? והרי על שער האנציקלופדיה כתוב 'האנציקלופדיה העברית, כללית, יהודית, ארצישראלית'. מה פירוש ארצישראלית אם אדם אשר שורשיו עמוקים בארץ-ישראל אשר העם והארץ הם מרכז חייו ולמענם הוא מוכן להקריב את חייו?"<sup>55</sup>

את אחת הביקורות המעניינות על המחזה ועל דמותו של הלפרין בפרט, המבטאת התרפקות על העבר, כתב הפובליציסט והסופר יורם קניוק: "במיכל הלפרין אני רואה את הנפילים שבזכותם אנו חיים היום. העלאת דמותם הסוערת, הבלתי מתפשרת, היא תפקידם של אמנים בני דורנו. רק עתה אפשר לאמוד את האוצר שהותירו לנו. מן הראוי היה ש'קול ישראל' יהפוך פרשיות נהדרות של הימים ההם לתסכיתים. האבירים בני דמות היגון שבנו את ארץ-ישראל החדשה היו סוערים מגיבורי המערב הפרוע ולא פחות נועזים".<sup>56</sup> ואכן, לאור הצלחת ההצגה הפך ימים של זהב לתסכית ברשת ב'. הצגתו המחודשת של הלפרין בארץ הביאה לתגובות ביקורתיות, בעיקר מהצד הימני של המפה: יוסף פעמוני, מייסד מכון ז'בוטינסקי, צפה בהצגה יחד עם רחל הלפרין, כלתו של מיכאל ואלמנת בנו ירמיהו, ולאחר מכן כתב שני מכתבים. בראשון, לשחקן שמעון ישראלי, מחה על הדרת בנו של הלפרין, ירמיהו, מקורות המשפחה בתכניית המחזה: "למה הוסר

53 ללא שם כותב, "ימים של זהב" בתיאטרון חיפה", דבר, 18.6.1965, עמ' 49; ללא שם כותב, "ימי הזהב של אגדות וגיבורים", הארץ, 17.6.1965.

54 ללא שם כותב, "ימים של זהב" צוין לשבח", מעריב, 12.2.1966, עמ' 3.

55 א' בן דור, "למי מכוונת 'האנציקלופדיה העברית'?", מעריב, מדור קוראים וכותבים, 12.1.1966, עמ' 6.

56 יורם קניוק, "על החלומות", דבר, 3.5.1968, עמ' 53.





מיכאל הלפרין מתוך: נחום גוטמן, עיר קטנה ואנשים בה מעט,  
תל אביב: דביר, תשי"ט, עמ' 86.

שמו, דווקא שמו, מקורות המשפחה בתכניה? באם גם לתיאטרון חדרה רוח של קנאה מפלגתית צרת אופק, ונזכרו שירמיהו היה 'פורש' (כמו אביו) ואופוזיציונר, השייך לתנועה מסוימת?<sup>57</sup> במכתב השני, שמוען לשלמה שבא ולהנהלת התיאטרון העירוני חיפה, הוסיף פעמוני גם מחאה על אופן הצגת משפחתו של הלפרין: "דבר אחד פגע בי קשה. זהו סיוס המחזה ... אני מתייחס לדבריו של 'גריסין', אשר מסיר את כובעו ופונה לקהל. בפיו של גריסין מספר המחבר על קורות משפחת מיכל הלפרין. משום מה מתעלם [ה]מחבר מהעובדה [ש]למיכאל הלפרין היה עוד בן צעיר, ירמיהו, או בפיו של אביו 'רמה' ... למה לא נאמרו הדברים האלה [על ירמיהו]? המחבר לא ידע עליהם? או ההתעלמות הייתה מכוונת, כי ירמיהו היה מתנגד למפלגה השולטת והיה באופוזיציה נגדה?"<sup>58</sup>

בתקופת היישוב ובראשית ימי המדינה היה עיצוב הזיכרון ההיסטורי נתון בידי קבוצה קטנה של מעצבים, האליטות המנהיגות. אך בשנות השישים כבר קמו אליטות אחרות ששאפו להשפיע על דעת הקהל. פעמוני ידע שהזיכרון הקולקטיבי איננו מתעצב רק על פי תכתיב כזה או אחר, אלא בתהליך מורכב שגם לתרבות יש חלק בו.<sup>59</sup> עם זאת, נראה כי ההתעלמות מירמיהו לא הייתה פוליטית, אלא נבעה דווקא מרצונו של שבא לבטא נרטיב חלופי על הלפרין.

כחלק מהמחאה על הדרתו של ירמיהו מההצגה, יש בשני המכתבים גם מוטיב נוסף – ה"שיגעון החיובי" ופריצת הגבולות כמכנה משותף בין הלפרין לימין, כשבנו משמש חוליה מקשרת: "בנו הצעיר של מיכאל – ירמה ... הכרתי אותו, את מחשבותיו, חלומותיו הפנטסטיים, את מעשיו ואת גבורותיו, בארגון הצבאי הלאומי, בית הספר לקציני ים, במאמציו להקים צבא עברי בעת המלחמה נגד הנאצים. היה המשך של אביו, באופיו, בחלומותיו, במלחמתו, בכל אורח חייו".<sup>60</sup> ניתן להבין כי פעמוני חשב שדווקא ירמיהו היה המגשים של מורשת אביו, וכי הבחירה במיתה, בתו, וב"תרבות" פוגעת בדמותו של האב. בעוד שהימין טען כי ירמה הוא היורש של אביו, שבא ניסה ליצור נרטיב פחות מהודק ולהראות את הלפרין כמסמל את הדור המייסד על כל מורכבותו. היה בזה דגש שונה לגמרי מזה שהרביזיוניסטים

57 'פעמוני, מכתב למר ישראלי, 13.7.1965, אמ"ז, פ77, 6/7.

58 'פעמוני, מכתב לשלמה שבא ולהנהלת תיאטרון עירוני חיפה, כנראה מ-21 ביולי 1965, אמ"ז, פ77, 6/7.

59 שפירא, יהודים חדשים, לעיל הערה 2 במבוא, עמ' 47; שפירא, "הקדמה" בתוך: יהודים, ציונים, לעיל הערה 52, עמ' 8.

60 'פעמוני, לעיל הערה 58.

ראו בו. הימין ראה עצמו כיוורש הנאמן של הציונות ההיסטורית החולמת, המפנטזת והמחוברת לממד הרומנטי של התעוררות העם. פעמוני מצא עצמו משיב מלחמה לתהליך המפתיע שבו העימות אינו עם השמאל כבעבר, אלא עם מגמות חדשות בחברה הישראלית. לכן הוא הדגיש שירמיהו הוא זה התופס את מקום אביו.

ההד שלו זכה המחזה עורר מחדש את התעניינותה של תנועת העבודה בהלפרין, ובצמידות מחושבת אליו התקיימו גם אירועים שיזמה הסתדרות העובדים לציון מלאת שישים שנה לעלייה השנייה – תערוכת צילומים וכנס ארצי של אנשי העלייה הזו.<sup>61</sup> קיומם של אירועים אלה סביב המחזה, שהלפרין היה הדמות המרכזית בו, היה חלק מחיבור דמותו לאתוס של תנועת העבודה, שכבר נאבק אז על מקומו. אך עם זאת – ההיאחזות בעלייה השנייה, המשמשת רקע לימים של זהב, ובהלפרין, לא יצרו "דגם" חדש של דמותו.

### חידוש האירועים להנצחת הלפרין במחניים

בדצמבר 1969 מלאו חמישים שנים לפטירתו של הלפרין, אך ציון המועד הזה היה מקומי והתנהל בעיקרו בגליל העליון, בין קיבוץ מחניים לקיבוץ כפר גלעדי, כלומר בתוך המחנה שהיה עדיין הגמוני במדינה. לרגל היובל למותו התקיימה במחניים אזכרה גדולה, וחברי הקיבוץ נקראו לארח את המוזמנים ולעלות עמם לקבר.<sup>62</sup> באירוע השתתפו חברים מתנועת העבודה כמו רחל ינאית בן צבי ובני משפחת זייד, וגם אנשי מועצת הפועלים מקרית שמונה וחצור הגלילית הסמוכות.<sup>63</sup> הזמנתם הייתה ניסיון לחבר את העולים מארצות האסלאם, תושבי עיירות הפיתוח השכנות, לאתוס של הלפרין ושל תנועת העבודה בכלל. מטעם מחניים השתתפו באירוע חברי הקיבוץ ומשלחת של ילדי בית הספר, ובין השאר נשמעה בו תביעה להקים מפעל תרבותי להנצחתו של הלפרין במחניים.<sup>64</sup> אך ניסיונו של הקיבוץ לגייס תמיכה הסתדרותית בהנצחה נכשל, והוא מלמד על העניין המצומצם בהלפרין מחוץ לגבולות מחניים. הקיבוץ פנה להסתדרות בבקשה לממן

61 'העליון, "תיאטרון חיפה חוזר אל העבר ומעלה את 'ימים של זהב", מעריב, 21.6.1965, עמ' 17; סופר דבר בחיפה, "כינוס ראשונים במלאת 60 שנה לעלייה השנייה", דבר, 7.6.1965, עמ' 4.

62 ללא שם כותב, "מיכאל הלפרין", עלון מחניים, מספר 361, ארכיון מחניים (להלן "אמ"ח"), 21.11.1969.

63 ראיון עם יוני גדעוני, חבר קיבוץ מחניים, 23.9.2016, מחניים.

64 ללא שם כותב, "מיכאל הלפרין", עלון מחניים, מספר 362, אמ"ח, 28.11.1969.

הקמת בית-תרבות על שם הלפרין, אך תשובת מזכיר הוועד הפועל, יצחק בן אהרן, הייתה שלילית.<sup>65</sup> בהמשך לכך הוקמה בקיבוץ ועדה לבדיקת כל ההיבטים הקשורים בהקמת בית התרבות האמור.<sup>66</sup>

העיתון דבר ציין את מלאת חמישים השנים לפטירתו של הלפרין במאמר קצר במדור "לזכר נעדרים", לצד דמויות משניות נוספות מתולדות היישוב.<sup>67</sup> לא היה הבדל בין הדרך שבה הוא תואר בראשית 1970 לבין האופן שבו תואר בעבר,<sup>68</sup> וניתן לומר כי היובל לפטירתו לא הביא להתעוררות משמעותית של זיכרונו ברמה הלאומית. גם במחנה הימין פחת העיסוק בו.

ובכל זאת, האזכרה ב-1969 פתחה מסורת של עליות לקברו של הלפרין כמעט מדי שנה, סביב יום השנה לפטירתו. בנובמבר 1975, במלאת 56 שנים למותו, התקיימה במחניים אזכרה ציבורית נוספת, באירוע שהיה הפעם ההמוני והגדול ביותר מאז חידוש המסורת. הזמנו אליו גם נציגים מהימין כמנחם בגין, יוסף נדבה ויוסף פעמוני.<sup>69</sup> ביום האירוע יצא אוטובוס מטעם הסתדרות העובדים למחניים, ובדרך ביקרו הנוסעים במקומות שונים הקשורים בהגנת היישוב ובארגון השומר.<sup>70</sup> האירוע והתחנות בדרך אליו לא הותירו מקום לספק באשר לשייכותו של הלפרין לתנועת העבודה. בגין, שלא הגיע לאירוע כי שהה בארצות הברית כחבר משלחת הכנסת לקונגרס האמריקאי, שלח מכתב אישי ליצחק שפירא, מזכ"ל המרכז החקלאי (הגוף שארגן את האירוע), ובו ציין כי "יש לעשות ככל שנוכל כדי להבטיח את השלמת התכנית שתהיה לכבודו של החולם והלוחם המופלא, מיכאל הלפרין".<sup>71</sup> בעלון מחניים שיצא לאור ימים ספורים לאחר מכן סיפר אחד החברים על חווית העלייה לקבר, וביטוי למשמעות האירוע אפשר למצוא בבחירת העורך להדפיס בראש אותו גיליון, מ-21 בנובמבר 1975, קטע מתוך המקאמה ציונות של חיים חפר: "פתאום הייתה לה עדנה. אחרי כל כך הרבה שנים יגעות, עת נשאה בשקט את הבז והפגיעות. כאשר אפילו

65 יצחק בן אהרן, "הנדון: בית תרבות על שם מיכאל הלפרין", אוקטובר 1970, אי"ט, 15-2-29/1/6.

66 ללא שם כותב, "באסיפה", עלון מחניים, ללא מספר, אמ"ח, 31.10.1970; ללא שם כותב, "באסיפה", עלון מחניים, ללא מספר, אמ"ח, 7.11.1970.

67 ביניהן חנוך סורוקה, בלה צ'רסקי, פועה חיותין, הרב יוסף משולם יחיא, מחלה ויניצקי וכן ציון קאופמן.

68 חנן ציוני, "יחאל מיכאל הלפרין – 50 שנה למותו", דבר, 20.1.1970.

69 ראיון עם יוני גדעוני, חבר קיבוץ מחניים, 1.10.2016, מחניים.

70 חנן ציוני, "עלייה לקברו של מיכאל הלפרין", דבר, 13.11.1975, עמ' 5.

71 ממנחם בגין ליצחק שפירא, 31.10.1975, ארכיון מפלגת העבודה, תיק יצחק שפירא, 1003-1959-1959, עמ' 12.

אוהביה לא דיברו בה מחמאות. וכל כולה הייתה לקלס החבורות. כאשר רבים ספרו כבר שנותיה בשעות. פתאום הייתה לה עדנה ויצאה מתוך שביה שבין המירכאות"<sup>72</sup>.

עצם הזמנת נציגי הימין לאזכרה במחניים, אחרי שנים כה רבות של נתק, היה אירוע משמעותי והמשך של התקרבות בין שני הנרטיבים. תהליך זה, שהחל במחזה ימים של זהב ונקשר גם להעלאת עצמותיו של ז'בוטינסקי ארצה וקבורתו בהר הרצל ב-1964, התרחש על רקע הרוח החדשה שהחלה לנשב באותם ימים, לאחר התפטרותו של בן גוריון ובחירתו לראשות הממשלה של לוי אשכול הפייסן והמתון. אשכול הביא להפשרת היחסים עם תנועת החרות ומנהיגה, מנחם בגין. את האזכרה במחניים בכלל, ואת הזמנת נציגי הימין בפרט, יש לראות גם על הרקע הרחב יותר של בקיעים שהחלו להתגלע במיתוס ההרואי של תקופת היישוב. האירוע המשותף היה חלק מהתמודדות עם שחיקת האתוס הציוני והניסיון המשותף להתלכד נגדה. הספקנות כלפי גבורת היישוב, שהחלה בשנות השישים והתבטאה בחברה ובציבוריות הישראלית כבר סביב מלחמת ההתשה, התעמקה בשנות השבעים. כך, לדוגמה, הפכה מורשת טרומפלדור, שתפסה מקום חשוב בפולקלור זה, למטרה לביקורת גוברת באותן שנים,<sup>73</sup> והחשדנות נגד "אגדות" היישוב התפתחה למגמה של ניפוץ מיתוסים בשיח הציבורי.<sup>74</sup> החברה הישראלית התעניינה פחות ופחות בציונות, והפכה לספקנית ואף לצינית. המציאות במדינה בשנות השבעים, ומלחמת יום כיפור שערערה את תחושת הביטחון והשגשוג, תרמו לערעור הנכונות להקרבה. על רקע זה התארגנו שתי התנועות, היריבות לשעבר, להשיב מלחמה שיערה. העבודה וחרות החלו משתפות פעולה בניסיונות לחיזוק החוסן הלאומי, ונראה כי התפקיד שיועד להלפרין בשלב זה היה להחזיר את הציבור לתקופת הגיבורים שהיו לאגדה, אלה העטופים בהילה של זוהר, שעליהם עוד כתבו אז בהערצה ואהבה. ותיקי תנועת העבודה ניסו להשיב לצינות את מעמדה בתודעה הישראלית,

72 ללא שם כותב, "ציונות", עלון מחניים, ללא מספר, אמ"ח, 21.11.1975.  
73 לטענת יעל זרובבל, באופן אירוני דווקא שאיפה להפוך דמויות ואירועים, כטרומפלדור והגנת תל-חי, לסמלים לאומיים על-היסטוריים, היא שהביאה לספקנות לגבי דמותם בשנות השבעים. ראו: יעל זרובבל, "בין 'היסטוריה' ל'אגדה': גלגולי תל-חי בזיכרון העממי", בתוך יוסי דהאן והנרי וסרמן (עורכים), **להמציא אומה – אנתולוגיה**, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, 2006, עמ' 207. אורין קלאפ מציין שעריכה מוגזמת של גיבור עלולה להביא לערעור על דמותו – *Orrin E. Klapp, Symbolic Leaders: Dramas and Public Men*, Aldine USA, 1964.  
74 כך ספרו של נקדימון רוגל, "תל חי: חזית בלי עורף" פתח פולמוס על משמעות תל-חי כמיתוס. נקדימון רוגל, **תל-חי: חזית בלי עורף**, תל אביב: יריב-דהר, 1979, עמ' 5.

ולחברי מחנניים הזדמן לקחת חלק בכך. הלפרין וקברו היו נכס בעבורם. הם התייחסו לאזכרה ולהנצחתו בקרבם לא כאל אירוע נקודתי, אלא כאל תרומתם לשימור הציונות. ואכן, עיקר העיסוק בהלפרין התנקז, בשלב זה, לקיבוץ הקטן שבצפון הארץ. גם האירוע שהתקיים שם בנובמבר 1975, במלאת 56 שנים למותו, לא היה בקנה מידה ארצי. הוא לא זכה להתעניינות מצד החברה הישראלית, וכמעט שלא היה לו אזכור בעיתונות. ספק אף אם הידיעה עליו הגיעה לציבור הרחב. ובכל זאת – הלפרין לא נעלם מהזיכרון הקולקטיבי הישראלי גם בשנים הבאות.

## פרק שישי

# הינוח על משכבו בשלום?

### הניסיונות להעברת קברו של הלפרין ממחניים

**ס**וגיית מקום קברו של הלפרין עלתה לראשונה בראשית שנות הארבעים, ומאז צצה והופיעה לסירוגין במשך כארבעה עשורים. תחילה התנהל הדיון הזה רק בתוך המחנה שבנה לו מצבה – מחנה הפועלים, ובין שני קיבוצי הגליל העליון מחניים וכפר גלעדי.

מאז ומעולם היה לטקסי קבורה ולהעברת שרידיהם של מתים חשובים מקום מרכזי בחיים הדתיים והפוליטיים בעולם, במיוחד בתרבות המערב. באירופה של שלהי העת העתיקה וימי הביניים הייתה גניבת עצמות קדושים תעשייה של ממש, שכן הן שימשו בסיס חשוב לקידוש כנסיות ומנזרים. גופתו של דנטה הועברה בין פירנצה לוורונה בהתאם לשינויים הפוליטיים באיטליה של ימי הביניים; ז'אן ז'אק רוסו ותומס פיין נקברו בשנית בעקבות שינויים פוליטיים; שרידיהם של תומס בקט ואוליבר קרומוול הועברו גם הם מקומם, וכמוהם גם גופתו של רנה דקארט. מקומם של נפוליאון, סטלין וצ'ה גווארה כסמלים עוצמתיים התחזק בעקבות קבורתם בשנית. בישראל היה הקבר הציוני למרכיב חשוב בזיכרון הקולקטיבי, והתנועה הציונית פעלה להפיכת קברי הראשונים לסמלים לאומיים או תנועתיים. קבורה מחדש של אדם נערץ נתפסה כצעד של שיבה רוחנית ופוליטית הביתה, והנקבר סייע לאחר מותו בגיבוש נרטיב או רעיון מרכזי והצטרף לשורת הסמלים החשובים לאומה או לתנועה. כך הובאו לארץ גופותיהם של מנהיגי הציונות כהרצל, משה הס, דויד וולפסון, נחום סוקולוב, דב בר בורוכוב, נורדאו,

פינסקר וז'בוטינסקי, של אישים כברון אדמונד רוטשילד, של מי שנתפסו כגיבורים לאומיים כאבשלום פיינברג, חנה סנש, וכן מנהיגים וגיבורי הימין כזאב ז'בוטינסקי וכמה מלוחמי האצ"ל והלח"י.<sup>1</sup> כל אלה מצאו את מותם מחוץ לתחומי הארץ ולימים נקברו בשנית באדמתה. הלפרין, לעומתם, נפטר ונקבר בארץ, והעברת עצמותיו לא הייתה השבת "בנים לגבולם" אלא חלק מניסיון להנחת דמותו בציבור ולתיקון העוול של קבורתו בפינה נידחת, הרחק מהמקום המרכזי שלו הוא ראוי.

מצבתו של הלפרין הוקמה במחניים ב-1939 ונחנכה בטקס רשמי ב-1941, וזמן קצר לאחר מכן הציעו חברי כפר גלעדי, אנשי השומר לשעבר, להעביר את עצמותיו לקברות השומרים בכפר גלעדי. חברי מחניים התנגדו להוצאת הקבר מקיבוץ, שעלה על הקרקע באותה שנה, ונראה שהוא העניק תוקף נוסף לתפיסת ההמשכיות של היישוב שקם לראשונה בימי העלייה הראשונה. קבורתו והנצחתו של הלפרין במחניים היו מסר ברור על המקום שתובע לעצמו היישוב במפה הציונית של ארץ-ישראל. ראוי לציין כי בנו של הלפרין, ירמיהו, נתן את ברכתו להצעה של כפר גלעדי, אך התנגדות חברי מחניים הותירה את הקבר בקיבוץ.<sup>2</sup>

בשלב המעבר מיישוב למדינה נמשך הדיון השקט בין מחניים לכפר גלעדי בעניין מקום קבורתו והנצחתו של הלפרין. אי ההסכמה בנושא בין שני הקיבוצים הגליליים ביטאה גם את הדיון הפנימי בתנועת העבודה על שייכותו של הלפרין אליה. מצד אחד היה רצון לרכז את קבריהם של גיבורים תנועתיים (או מי שנתפסו ככאלה) במקום אחד – בכפר גלעדי, שיהפוך לפנתאון תנועתי וייקבע את מקומו של הקיבוץ הצפוני כחלוץ ההתיישבות וההגנה, אך מצד שני עמד הרצון של מחניים לחיזוק מקומו וחשיבותו באמצעות אתר הזיכרון שבקרבו.

נחום הורביץ<sup>3</sup> מכפר גלעדי הגיש בינואר 1952 בקשה למנכ"ל משרד הבריאות לקבור מחדש את עצמותיו של הלפרין בכפר גלעדי. בקשתו אושרה,

1 להרחבה ראו: דורון בר, אידאולוגיה ונוף סמלי – קבורתם בשנית של אנשי שם באדמת ארץ-ישראל 1904-1967, ירושלים: מאגנס, תשע"ה, 2015; עזריהו, פולחני מדינה, לעיל הערה 5 במבוא; באומל תידור, לעיל הערה 5 במבוא.

2 ירמיהו הלפרין, לעיל הערה 54 בפרק 4.

3 נחום הורביץ, 1989-1989, מעולי העלייה השנייה, היה חבר השומר, שירת במשטרת המנדט ואחר כך הצטרף למחדשי קיבוץ כפר גלעדי. הוביל את שיקום חצר תל-חי ואף ניהל את המקום.



והוצא רישיון לקבורה מחדש של הנפטר.<sup>4</sup> עם קבלת הרישיון התכנסה בכפר גלעדי "הוועדה להנצחת השומר", והחליטה להעביר את עצמותיו של הלפרין לקברות השומר שבקיבוץ, בנימוק שחברי הארגון ראו בו "תמיד כאחד ממחוללי הרעיון של השומר".<sup>5</sup> תגובת מחנניים לא נמצאה וככל הנראה לא הייתה כזו, שכן ב-1952 עבר הקיבוץ טלטלה עזה כחלק מהפילוג בקיבוץ המאוחד, וחלק מחבריו עזבו אותו. גם אם נודע לקיבוץ על מתן האישור להעברת הקבר לכפר גלעדי, ככל הנראה הדבר לא העסיק את חבריו. מי שמנע הפעם את העברת הקבר היה לא אחר מבנו של הלפרין, ירמיהו, ששינה את דעתו. במענה לשני מכתבים מכפר גלעדי, שבהם התבקש לאשר את העברת קברו של אביו,<sup>6</sup> הוא השיב: "החלטתי לדחות את ההעברה עד אשר תתברר בניית הפנתיאון לאנשי-שם אשר עומדים לבנות ליד קברו של תיאודור הרצל בירושלים".<sup>7</sup>

בנייתו של הר הצל כבית הקברות הלאומי באותן שנים, כללה שלוש תכניות שנועדו ליצור מרחב שיתפקד כפנתיאון לאומי: הקמת חלקת קבורה למנהיגים ציוניים מרכזיים ובראשם הרצל, חלקה שנועדה על פי מתכנני המתחם לייצג את ההתעוררות הציונית והמאבק לעצמאות בתקופה שלפני הקמת המדינה; בניית בית קברות צבאי, שנועד לייצג את המאבק לתקומת ישראל; ויצירת "חלקת גדולי האומה" למנהיגי המדינה ולייצוג הריבונות הישראלית. מתכנני המרחב ראו בשילוב בין שלושת המתחמים ביטוי למפעל התקומה ולהגשמת החזון הציוני.<sup>8</sup> לחלקה השלישית הזו קיווה ירמיהו הלפרין להעביר את עצמות אביו, ולכן העדיף לעת עתה להשאיר את קברו במחנניים.

בשנות השישים, לאחר פטירתו של הבן ירמיהו, נעשה ניסיון נוסף להעברת קברו של הלפרין מבית העלמין במחנניים. נחום הורביץ שב ופנה לקיבוץ בעניין זה, אך הנהלת מחנניים השיבה בשלילה.<sup>9</sup> ראוי לציין שבשלב הזה לא הייתה מחלוקת בין הימין, המשפחה והשמאל.

4 המנהל הכללי, משרד הבריאות, רישיון לשם קבורה מחדש, ללא תאריך, תיק מיכאל הלפרין, אב"ש.

5 הוועדה להנצחת השומר, "סיכום ישיבה", ללא תאריך, תיק מיכאל הלפרין, אב"ש.

6 תיק מיכאל הלפרין, אב"ש.

7 הלפרין, "אנו עולים ארצה", לעיל הערה 63 בפרק 1, עמ' 391.

8 עזריהו, מייצוב הזיכרון, לעיל הערה 5 במבוא, עמ' 91-93; מעוז עזריהו, "הר הרצל: מתווה היסטורי של בית הקברות הלאומי בירושלים", אופקים בגיאוגרפיה, 64-65, תשס"ו, עמ' 369-383.

9 נחום הורביץ, "תרשומת פנימית בנושא מיכאל הלפרין ז"ל – העברתו לבית קברות 'השומר', ללא תאריך, תיק מיכאל הלפרין, אב"ש.

מה שהטריד את כל העוסקים בדבר היה עצם השוליות של מקום הקבר, שסימלה לדעתם את שוליות מקומו בתודעה הציבורית. בשל כך החלו אז גורמים נוספים לפעול להעברת הקבר: ב־28 באוקטובר 1964 פנתה רחל הלפרין שוב לנחום הורביץ. היא ציינה שידוע לה כי מיכאל ביקש להיקבר בירושלים, אבל ביצוע הבקשה אינו מעשי, ולכן השתכנעה שיש להעביר את עצמותיו לכפר גלעדי. היא ציינה שהיום היא היחידה שנותרה בארץ מכל המשפחה, וכי היא מרגישה שחובתה לעשות הכול "ככדי להוציא את עצמותיו [של הלפרין] מעזובה ובדידות במחניים ולהעבירן למקום ראוי".<sup>10</sup> רצונו של הלפרין להיקבר בירושלים הוזכר על ידי רחל הלפרין באגביות, ולא הייתה לדבר המשכיות בשלב ההוא. העובדה החשובה העולה ממכתבה היא, שבאמצע שנות השישים טרם ניסחו הימין והמשפחה דרישה משלהם להעברת קברו של הלפרין לירושלים, אלא חברו ליוזמה להעברת הקבר לקברות השומרים. הורביץ השיב בקצרה: "בפנייתי לקיבוץ מחניים לקבלת הסכמתם לכך, נעניתי בשלילה. הפסקתי על כן את הפעולה".<sup>11</sup> ראוי לציין כי באותה עת כבר לא היה הקבר במחניים בודד. הוא היה חלק מבית העלמין של הקיבוץ, ועם השנים נוספו עוד קברים סביבו.

דוגמה נוספת לכך שבשלב זה היה העיסוק בהעברת קברו של הלפרין משותף לשתי התנועות, העבודה והרביזיוניסטיים, הוא מכתבו של יוסף פעמוני, מייסד מכון ז'בוטינסקי, לנחום הורביץ: "מאד הייתי רוצה לסיים [את] העברת עצמותיו של ר' מיכאל הלפרין לבית הקברות שלכם".<sup>12</sup> מכתבו של פעמוני עולה שעצם ההוצאה של הלפרין ממחניים השולית סיפקה אותו, כפי שסיפקה את רחל הלפרין. שניהם פעלו מחוץ למשחק הפוליטי ודאגו, בשלב זה, רק לטיפוח הסמל של מיכאל הלפרין.

המאמצים להעברת הקבר לכפר גלעדי עלו מדרגה עם הצטרפותו של אברהם הרצפלד (1891-1973) – איש העלייה השנייה, מזכ"ל המרכז החקלאי, מראשי מפא"י וחבר כנסת מטעמה עד 1965 – לעוסקים בנושא. במכתבו למזכירות מחניים הוא כינה את כפר גלעדי "תל-חי", ולא "כפר גלעדי" – תל-חי" כמקובל אז. אולי זה קרה בטעות, אך סביר שהיה בכך רמז למקום הסמלי שאליו אמור לעבור קברו של הלפרין. העברת הקבר מכונה במכתב "משימה גדולה ... לרכז את עצמותיהם של כל חברי השומר". היה בכך חיזוק של אתר הקבורה המיתי בכפר גלעדי, שהעלייה לרגל אליו הייתה

10 רחל הלפרין, מכתב לנחום הורביץ, 28.10.1964, תיק מיכאל הלפרין, אב"ש.

11 נחום הורביץ, מכתב לרחל הלפרין, 2.11.64, שם.

12 יוסף פעמוני, מכתב לנחום הורביץ, 30.5.65, שם.

ליום זיכרון מרכזי בלוח השנה של המדינה, לצד העלייה לקברות החלוצים בכנרת. חשוב להזכיר שמדובר בצירוף רטרואקטיבי של הלפרין להשומר, ארגון שבו לא היה חבר. מכתבו של הרצפלד למזכירות מחניים מסתיים במילים "מתפלא אני שאינכם מעריכים פעולה זו. מן הראוי שתשנו את עמדתכם ותאפשרו למשק כפר גלעדי לקיים את המשימה שקבלו על עצמם במלואה"<sup>13</sup>.

בדצמבר 1969, במלאת חמישים שנים לפטירתו של הלפרין, התקיימה כאמור במחניים אזכרה גדולה, בה הושמעה תביעה להקים במחניים מפעל תרבותי להנצחתו. בעקבות זאת שבה כלתו ופנתה לנחום הורביץ, "לעשות את כל הסידורים כדי להעביר את עצמותיו של מיכאל הלפרין ז"ל לקבורה בכפר גלעדי"<sup>14</sup>. הורביץ השיב שאין באפשרותו לבצע את ההעברה "משום שקיבוץ מחניים, שבתחומו נמצא קברו של המנוח, מתנגד להעברתו"<sup>15</sup>. בעקבות זאת פנתה חברת הכנסת של תנועת החרות, אסתר רזיאל-נאור, להרצפלד, ותבעה גם היא להעביר את עצמותיו של הלפרין לכפר גלעדי, "לקבורה בין חבריו מהשומר"<sup>16</sup>. מעניין שחברת הכנסת הסתפקה בדרישה להוצאת קברו של הלפרין ממחניים כסמל ישראלי כללי, ולא נגעה בעניין שייכותו למחנה פוליטי מסוים.

### הקמת ועדה להנצחת זכרו של הלפרין

סוגיית העברת קברו של הלפרין לירושלים זכתה לתנופה בראשית שנות השבעים. ב-1972 יצאה רחל הלפרין בקריאה מחודשת להעברת הקבר ממחניים, אך עתה קראה להעברתו לירושלים, "להגשמת משאלתו האחרונה"<sup>17</sup>. הסבר משוער לשינוי דעתה של הלפרין נעוץ בשינוי שהחל לחול בזיכרון הקולקטיבי הישראלי, ובמקום המרכזי יותר שניתן לגיבורי המרכז-ימין עוד לפני המהפך. המגמה הזו התחברה לתהליך איחוד הכוחות בין ותיקי שתי התנועות נגד מה שראו כשחיקת האתוס הציוני. כל עוד היה הזיכרון הלאומי בשליטה איתנה של תנועת העבודה, הסתפקה הלפרין

13 אברהם הרצפלד, "מכתב למזכירות קיבוץ מחניים", 2.12.1964, שם.  
14 רחל הלפרין, "מכתב לנחום הורביץ, הנדון: העברת עצמותיו של מיכאל הלפרין ז"ל", 16.12.1969, שם.  
15 נחום הורביץ, "מכתב לרחל הלפרין, הנדון: העברת עצמותיו של מיכאל הלפרין ז"ל", 29.12.1969, שם.  
16 אסתר רזיאל-נאור, "מכתב לאברהם הרצפלד בעניין העברת עצמותיו של מיכאל הלפרין לכפר גלעדי", 18.2.1970, תיק מיכאל הלפרין, אמ"ח.  
17 רחל הלפרין, "ועדה יוזמת להנצחת זכרו של מיכאל הלפרין ז"ל", 7.5.1972, אמ"ז, פ 77 – 9/7.

בקבורתו של מיכאל בקברות השומר – יעד לעלייה לרגל ולהערצה בציבור. אך ככל שנפתחו אופקי שימור וגאווה גם לגיבורי הימין, וניתן להם מקום רשמי וממוסד, כך נראתה האפשרות לצרף את הלפרין לפנתיאון הלאומי הנבנה קוסמת יותר ויותר. בשלב זה כבר נותרה רחל הלפרין סוכנת הזיכרון הראשית של הלפרין, ממשיכת פעולותיו של בנו, בעלה. פעילותה באותן שנים המחישה את העובדה שזיכרון אינו מעוצב רק על ידי היסטוריונים מקצועיים או פוליטיקאים, אלא גם בידי סוכני זיכרון פעילים. במקרה זה לא הייתה העברת קברו של הלפרין רק מטרה, אלא אמצעי להזכיר ולזכור אותו, וחלק מתהליך ההנכחה שלו בציבור. במכתב ששלחה הלפרין לעשרות מוסדות ואנשים, בהם חברי כנסת, ראשי עיריות ואישי ציבור,<sup>18</sup> היא הזמינה אותם להצטרף ל"ועדה יוזמת להנצחת זכרו של מיכאל הלפרין ז"ל". בעקבות הפנייה הקים המרכז החקלאי ב-1973 ועדה כזו, בהשתתפות אישים מכל החוגים בארץ. העובדה שהוועדה הוקמה בידי גוף שהשתייך למנגנון ההסתדרות ותנועת העבודה היא חשובה, כי היא ממחישה ש"מושכות" התהליך, ההחלטות שייקבעו בוועדה, וביצוען, נותרו בשלב זה בידי תנועת העבודה. מצד שני, תהליך ההנכחה של הלפרין בזיכרון הכללי נמשך, וקיבל כעת חיזוק רשמי מהמדינה ומוסדותיה. הרכב הוועדה, שבראשה עמד אברהם הרצפלד, היה דוגמה נוספת לשיתוף הפעולה בין הימין לשמאל כשערכים חשובים משותפים הועמדו בסכנה.<sup>19</sup>

הוועדה ערכה שלוש ישיבות,<sup>20</sup> והחליטה להנציח את זכרו של הלפרין בדרכים שונות במחניים.<sup>21</sup> חבר הוועדה מטעם בית"ר, יצחק ילין, שארבעים שנה לפני כן עמד בראש התהלוכה של פלוגת בית"ר מראש פנה לקבר

18 ביניהם מנחם בגין, יוסף קלארמן מהסוכנות היהודית, מנחם סבידור (או יו"ר מכבי ישראל), אריה דיסנצ'יק ממעריב, חיים לנדאו, איתן לבני, אליהו עמיקם, גאולה כהן (או מזכירת המדרשה הלאומית על שם אריה בן אליעזר), יוסף נדבה, ישראל פלד ראש עיריית ר"ג, יצחק שפירא מהמרכז החקלאי, יוסף אלמוגי שר העבודה, משה דיין שר הביטחון, הרב שלמה גורן, מכון ז'בוטינסקי, תנועת החרות, הציונים הכלליים, ראש מועצת נס ציונה, מנכ"ל משרד החינוך, ועוד.

19 הוועדה כללה את מנחם בגין, אלימלך רימלט, אברהם שכטרמן ויצחק ילין מהימין, לצד רחל ינאית בן צבי, אברהם דרויאן, יצחק שפירא, יצחק זי-ראב, חיים לזר, מרדכי טברסקי, ישעיהו טורנר, בן ציון טל, זאב ארוז, עובד בן עמי, דב ברזילי, בן ציון קשת, וכן ישעיהו פרי ויוני גדעוני ממחניים.

20 השתתפו: אברהם הרצפלד, יו"ר הוועדה, אברהם דרויאן, יצחק שפירא, יצחק זי-ראב, יצחק ילין, חיים לזר, מרדכי טברסקי, ישעיהו טורנר, בן ציון טל, ישעיהו פרי ויוני גדעוני ממחניים.

21 "פרטיכל ישיבת הוועדה להנצחת זכרו של מיכל הלפרין ז"ל – 23.5.1973", אמ"ז, 10/7 – 77פ

במחניים, מסר שפנה למשרד החינוך בבקשה לכלול חומר על חייו ופועלו של הלפרין בספרי הדרכה ולימוד "על מנת שהנוער יידע מי היה מיכאל הלפרין".<sup>22</sup> בהמשך אותה שנה פנה ילין גם למוזיאון השעווה בתל אביב, והציע להציג בו את דמותו של הלפרין, "האיש שהפך לאגדה, השומר הגיבור, שדמותו הייתה סמל להקרבה ולנאמנות בתקופה בראשית של תקומת ישראל".<sup>23</sup> לא ידוע על תגובה של משרד החינוך או של מוזיאון השעווה לפניות. ילין גם ביקש משר התקשורת שמעון פרס לסייע בהנצחת הלפרין, "השומר שהפך לאגדה ושמותו הפכה [הפכו] לסמל בתקופת הבראשית של דור התחייה", באמצעות הוצאת בול שלו.<sup>24</sup> השירות הבולאי השיב שהצעתו תידון בבוא העת, ושתכנית ההפקה של בולי הנצחה לשנתיים הקרובות כבר סגורה.<sup>25</sup> כך או כך, ילין לא התנגד להחלטה להנציח את זכרו של הלפרין במקום שבו מצוי קברו, במחניים.

מיכאל הלפרין, גיבור ציוני משני, לא נשכח אם כן, ומקומו בתודעה הציבורית בשנות השבעים אף התחזק. סיפורו היה חלק ממה שניתן לכנות מטה נרטיב או סיפור-על, המשולב בתולדות הציונות בארץ ומייצג הומוגניות ולכידות. חברי הוועדה המנציחה ביקשו לדבר בשם האומה כולה ולכן תיארו את הלפרין כדמות לאומית: "כולם פה יודעים שמיכאל היה לוחם וחולם [שוב מטבע הלשון של יערי-פולסקין]. גם העם והנוער צריכים לדעת זאת".<sup>26</sup> צריך היה לחזק את הנרטיב של העבר הציוני ההרואי שחברי הוועדה חשו כי נשחק. ההסתייגויות מהלפרין נשכחו (במכוון או שלא במכוון), והעובדה שמדובר בדמות משנית, שלרבות מפעולותיה הייתה רק משמעות סמלית, לא הפריעה לעיסוק בו זמן כה רב אחרי פטירתו. ואולי אף להפך: אולי דווקא מפני שהלפרין היה גיבור משני שפרטי חייו לא ידועים, הוא היה דמות גמישה שקל להפוך אותה למיתוס מלכד. חייו היו (ועודם) לוטים ברובם בערפל, ועל כן עוררה דמותו התנגדות פחותה וניתנה לניכוס על ידי גורמים שונים.

באותן שנים גם יצא לאור הספר היחיד שהוקדש למיכאל הלפרין ושלא נכתב על ידי בן משפחה: ספר ילדים שכתב חבר ועדת ההנצחה וכן מחניים יהואש ביבר – הגיבור מכלוב האריות – סיפור חייו של יחיאל מיכאל

22 ש.ם.

23 מיצחק ילין למרדכי איש שלום, יו"ר מועצת מוזיאון השעווה, 12.12.1973, אמ"ז, 9/7 – 77פ.

24 מיצחק ילין לשמעון פרס, שר התקשורת, 17.12.1973, ש.ם.

25 משרד התקשורת (ללא חתימה) אל יצחק ילין, 10.1.1974, ש.ם.

26 "פרטיכל", לעיל הערה 21.

הלפרין.<sup>27</sup> גם לספרות הילדים יש תפקיד בהטמעת מיתוסים, במקרה הזה מיתוסים לאומיים ציוניים, בתודעת הדור הצעיר. דוגמה לכך ניתן לראות ביוזמה של סופר הילדים אוריאל אופק, עורך *דבר לילדים*, שבסוף שנות השישים ותחילת שנות השבעים יזם את הוצאת הסדרה *נועזים*, שהציגה בפני הנוער הישראלי שורה של גיבורים לאומיים ושאפה לחזק באמצעות ההזדהות עמם את הזיקה לגבורת הציונות. אופק ראה בביוגרפיה דרך להקנות מידע היסטורי לנוער המחפש דמויות מופת.<sup>28</sup> מפגש עם גיבורים מהעבר מחזק בילדים את תחושת הזהות הישראלית המחוברת לעבר היהודי, ויכול לתרום לשיבה לאופי הלאומי שנשחק.<sup>29</sup> בספרו של ביבר, שיצא לאור ב-1978, מיכאל הלפרין הוא גיבור עברי וממשיך דרכם של גיבורים קדמונים. ביבר הציג את הספר בסדרת הרדיו ששודרה באותה שנה, ארץ חמדת. הסדרה, בעריכת יואל רפל, הביאה סיפורים על ארץ-ישראל, אנשיה ונופיה,<sup>30</sup> והלפרין הוצג בה כאחת מהדמויות היותר מופלאות בתולדות הארץ.

### המהפך הפוליטי ושינוי יחסי הכוחות בתחום הזיכרון

בשנת 1977, עשרים ותשע שנים אחרי קום המדינה, התרחשו לראשונה בישראל חילופי שלטון. מפלגת העבודה – "המערך", ספגה מפלה מוחצת ואיבדה את השלטון ואת מעמדה כמפלגה הגדולה ביותר בארץ. לשלטון עלתה מפלגת הליכוד, היורשת של התנועה הרביזיוניסטית, ולראש הממשלה נבחר מי שעמד בראשה, מנחם בגין.<sup>31</sup> חילופי שלטון ככלל, ומהפך לאחר תקופה ארוכה של הגמוניה פוליטית בפרט, הם לא אחת נקודת ציון בתהליך עיצוב הזיכרון הקולקטיבי והתודעה הציבורית. במקרה הנדון מדובר היה בעלייתן לשלטון של קבוצות שחשו מודרות מהנהגת המדינה במשך שנים ארוכות וכעת, עם עלייתן לשלטון, זכו בעמדת השפעה על הזיכרון הממלכתי. הליכוד ראה בכך הזדמנות לתיקון ולצירוף המורשת שלו לפנתיאון הישראלי. מנחם בגין נודע, בין השאר, בחשיבות שייחס לסמלים. מיוני 1967 ועד

27 ביבר, לעיל הערה 59 בפרק 2.  
 28 אוריאל אופק, *תנו להם ספרים: פרקי ספרות ילדים*, תל אביב: ספריית הפועלים, תשמ"ד, 1983, עמ' 228.  
 29 יעל זורבל, "מסע במרחבי הזמן והמקום: ספרות אגדית כמכשיר לעיצוב זיכרון 'קיוצאי'", *תיאוריה וביקורת*, מספר 10, 1997, עמ' 77-78.  
 30 יעקב העליון, "היסטוריה משודרת", *מעריב*, 12.10.1978, עמ' 38.  
 31 אריה נאור, "ממשלת בגין: שינוי ערכין ומפנים היסטוריים" בתוך יחיעם ויץ וצבי צמרת (עורכים), *העשור הרביעי – תשל"ח-תשמ"ח*, ירושלים: הוצאת יד יצחק בן צבי, 2016, עמ' 40.

תחילת אוגוסט 1970, כשכיהן כשר בלי תיק בממשלות הליכוד הלאומי בראשות אשכול וגולדה, הוא הקפיד להשתתף בכל ישיבות ועדת השרים לענייני טקסים וסמלים, ושם דגש על תחום זה בפעילויותיו.<sup>32</sup> עם עליית הליכוד לשלטון, ובהשפעת בגין, חלה עלייה משמעותית בפעילותה של ועדת השרים הזו וגדלה מאד חשיבותם הלאומית, הדתית והאידיאולוגית של טקסים ממלכתיים.<sup>33</sup>

חילופי השלטון עוררו, הן בליכוד והן בקרב משפחות וגופים שהיו עד אז מחוץ להנהגת המדינה, את השאיפה ליצור "עובדות" חדשות במרחב הזיכרון ההיסטורי של המדינה, ולהפיץ באמצעותן נרטיב היסטוריוגרפי חדש. כך היה, לדוגמה, בעניין איש ניל"י יוסף לישנסקי, שנתלה על ידי התורכים בדמשק ב-1917 ונקבר ב-1919 בטקס צנוע בראשון לציון. לאחר מלחמת ששת הימים, כשהתגלו עצמותיו של אבשלום פיינברג ושמו של לישנסקי טוהר מהחדש שרצה אותו, ביקשה משפחתו לקבור אותו מחדש בירושלים, אך בקשתה לא התקבלה. כעת, עם עליית הימין לשלטון, עוררו ילדיו של לישנסקי, עבריה וטוביה, מחדש את עניין העברת עצמות אביהם לירושלים, ובשיתוף "הוועד לרהביליטציה של יוסף לישנסקי" פרסמו מודעות בעיתונים וקראו לממשלה להעבירן מראשון לציון להר הרצל.<sup>34</sup> באוגוסט 1979 אכן נקבר לישנסקי מחדש בבית הקברות הצבאי בירושלים, בהלוויה ממלכתית-צבאית.<sup>35</sup> פרשה זו העידה עד כמה הפך העיסוק בסוגיה, שהחלה כעניין משפחתי, לחלק מהמאבק הפנימי-פוליטי בישראל. עוד באותה שנה, 1979, הועברו גם עצמותיהם של שלושת "הרוגי אריתריאה" לקבורה בבית הקברות הצבאי בירושלים. אלה היו שלושה חברי אצ"ל ולח"י שהיו עצורים בקניה ונהרגו בעת ניסיון בריחה ממחנה המעצר. לאחר קום המדינה הם נקברו במחצבה ליד הכפר שיח' באדר הסמוך לירושלים, ואנשי תנועת החרות ניסו לאורך שנים להעביר את שרידיהם לבית הקברות הצבאי בהר הרצל אך לא הצליחו. כאמור רק ב-1979, אחרי עליית הימין לשלטון, נעשה הדבר.<sup>36</sup> נראה היה כי כחלק מעיצובו המחודש של הזיכרון הקולקטיבי על ידי הימין, נוצרה תופעה חדשה של העברת גופות "חשובות"

Aronoff, Myron Joel, *The frailty of authority*, N.J., Transaction Books New Brunswick, 1986, pp. 105-131

33 שם.

34 ללא שם כותב, "דרישה להעביר עצמות יוסף לישנסקי להר הרצל", דבר, 10.10.1977.

35 יוסף וקסמן, "עצמות יוסף לישנסקי להר הרצל", מעריב, 16.7.1979; יוסף אחימאיר,

"ארוכה הדרך מעמוד התלייה בדמשק עד הר הרצל בירושלים", מעריב, 8.8.1979.

36 בר, לעיל הערה 1, עמ' 196.

בתוך הארץ, ולא רק העלאתן לארץ. הליכוד רצה להוביל תהליכים לאומיים בתוקף תפקידו כמנהיג המדינה, ובהמשך הקימה הממשלה ועדת חקירה לעניין רצה ארלוזורוב, חידשה את השיח הציבורי בעניין אירועי אלטלנה (שיח שלא הוביל בסופו של דבר להקמת ועדה), ופינתה את בית החולים לחולי נפש ממבצר עכו.<sup>37</sup> ב-1981 החליטה הממשלה להביא לקבורה שלדים שנמצאו במערות שבסביבות ים המלח וזוהו כשלדיהם של לוחמי בר כוכבא. בעידודו של בגין שונתה החלטת הוועדה שהוקמה על ידי בן גוריון בשנות השישים, ושרידיהן של עשרים וחמש הגופות שנמצאו במערות נחל חבר הובאו לקבורה בחודש מאי 1982 בטקס צבאי מלא. היה זה ביום המזוהה עם מרד בר כוכבא – ל"ג בעומר תשמ"ב, בדיוק עשרים ושתים שנים לאחר שהארכיאולוג והרמטכ"ל לשעבר יגאל ידין הציג את ממצאי המערות בבית הנשיא.<sup>38</sup>

ניכר אם כן שלבגין כראש ממשלה, לתנועתו ולקרובים לה, היה רצון עז לערוך סדרה של ריטואלים שיעצבו מחדש את הזיכרון הלאומי במדינה. רצף האירועים הזה מסביר גם את חידוש הדיון בקבורתו מחדש של מיכאל הלפרין בירושלים, כחלק מהמגמה הכללית של עיבוי הר הזיכרון הישראלי בגיבורים שלימין הייתה זיקה אליהם. תנועת העבודה נדרשה לראשונה להיאבק על מקומה בזיכרון הלאומי מעמדה אופוזיציונית.

במקביל נמשך שילובו של הלפרין באתוס הלאומי, ובחודש מאי 1979 הוקרנה בטלוויזיה תכנית עליו. הוא כונה שם "אדם מופלא שהגה את רעיון מדינת ישראל לפני הרצל, ושאף להקים כוח צבאי יהודי לפני ז'בוטינסקי".<sup>39</sup> בחודש מרץ 1981, באיחור של כשנה, ציינה גם המועצה המקומית נס ציונה מלאת ששים שנה למותו, באירוע שארגנה הוועדה להנצחת זכרו של מיכאל הלפרין.<sup>40</sup> מכך עולה שאחרי חילופי השלטון חזרה ועדה זו לפעול, אך יש לציין שהרכבה הצטמצם ורבים מנציגי תנועת הפועלים, שהיו חברים בה בתחילת דרכה, כבר לא היו מעורבים בפעילותה (חלקם, כאברהם הרצפלד,

37 לכלא עכו הייתה משמעות סמלית מיוחדת בעיני אנשי האצ"ל, שכן שם הועלו לגרודם כמה מחברי הארגון. הפריצה של לוחמי האצ"ל והלח"י לכלא ב-4 במאי 1947 ושחרור אסירי המחתרת שישבו בו, נחשבה לאחד מהמבצעים הגדולים של שני הארגונים. האירוע תואר כמהלומה ליוקרתה של בריטניה. לאחר קום המדינה היה בן גוריון נחוש להעלים את הכלא מהזיכרון הקיבוצי, ומבצר עכו היה לבית חולים לחולי נפש. לבל, לעיל הערה 6 במבוא, עמ' 278.

38 וייס, לעיל הערה 61 בפרק 2, עמ' 158.

39 ד"ר משה ריגאי, "לדמותו של מיכאל הלפרין", דבר, 11.5.1979, עמ' 28.

40 מועצת נס ציונה, אגודת שוחרי בית ראשונים, הוועדה להנצחת זכרו של מיכאל הלפרין, הזמנה לעצרת זיכרון ל-60 שנה למותו של מיכאל הלפרין, 17.3.1981, אמ"ז, 77פ – 6/7.



רחל ינאית בן צבי ובן-ציון טל, נפטרו). הוועדה פנתה לממשלת ישראל בבקשה להעלות את עצמותיו של הלפרין ממחניים לקבורה בהר הרצל. ב-14 ביוני 1981, שבועיים לפני הבחירות לכנסת העשירית, החליטה ממשלת ישראל "לקיים את צוואתו של מיכאל הלפרן ז"ל, ולהעלות את עצמותיו בטקס ממלכתי ממחניים אל בית הקברות הצבאי בהר הרצל בירושלים".<sup>41</sup> היה זה בעיצומה של מערכת הבחירות, ובגין לא היה בטוח שייבחר שוב לראשות הממשלה. נראה שההחלטה הייתה ניסיון לקבוע עובדה לפני הבחירות. לא קדם לה שיח משמעותי בעיתונות, והודעה עליה נשלחה לכלתו של הלפרין, רחל, ולקיבוץ מחניים. היה זה הניסיון הראשון, ובדיעבד גם האחרון, של ממשלת ישראל להכניס את הלפרין לפנתיאון הגבורה הלאומי על בסיס הנרטיב הרביזיוניסטי. מול הממשלה ניצבו גופים שביקשו להשאירו בספר, בשולי הארץ, בקיבוץ, כדי לשמור את דמותו מזוהה ככל האפשר עם הנרטיב הפועלי. החלטת הממשלה יצרה במחניים התנגדות מיידית: אורי פרת, שכינה אז כמזכיר הקיבוץ, סיפר שהדבר עורר בחברים פטריוטיות מקומית: "לקבר הייתה חשיבות עבורנו. לא יכולנו להתעלם מההקשר הפוליטי".<sup>42</sup> האירוע, שנלווה למהפך הפוליטי הטרי יחסית, חיזק בחברי הקיבוץ את החשש שעומדים ליטול מתנועת העבודה את הבכורה גם על העבר, והמריץ אותם לפתוח במאבק לביטול הגזירה: "הלפרין היה אגדה והיה חשוב לנו לציין שהוא משלנו. הלפרין היה מפועלי ציון, ובהשקפותיו היה מחוגי הפועלים. היה חשוב לנו שהרביזיוניסטים לא ינכסו אותו אליהם ולא ישנו את העבר. זה מה שעבר בתודעה של החברים".<sup>43</sup> כך קרה שלאחר שנים של קונצנזוס יחסי סביב דמותו, שב הלפרין והיה מושא לפולמוס בין שני הצדדים הפוליטיים, הליכוד ותנועת העבודה.

נציגי מחניים הוזמנו לפגישה במשרדה של רחל הלפרין במכון ז'בוטינסקי, לתיאום העברת הקבר ממחניים לירושלים.<sup>44</sup> הם לא באו לישיבה (ככל הנראה סירבו להגיע), וב-26 באוגוסט 1981 קיבל הקיבוץ הודעה מהוועדה להנצחת זכרו של הלפרין על החלטת הממשלה לקיים את הצוואה ולהורות על העברת העצמות בטקס ממלכתי שייערך ב-22 בספטמבר 1981: "ברצוננו להביא לידיעתכם כי הוועד רוחש לכם כבוד רב על ששמרתם על קברו של

41 יהואש ביבר ואפרים אבן, חברי הוועדה להנצחת זכרו של מיכאל הלפרין ז"ל, "מכתב למשק מחניים מאת הוועד הציבורי להעלאת עצמותיו של מיכאל הלפרין לירושלים", 14.8.1981, תיק מיכאל הלפרין, אמ"ח.

42 ראיון עם אורי פרת, מזכיר קיבוץ מחניים בשנים 1981-1982 מחניים, מאי 2015.

43 ראיונות עם חברי מחניים תמר קיפניס, ברוך כנרי ויוני גדעוני, מחניים, מאי 2015.

44 שם.

מיכאל הלפרן ז"ל ועל הכבוד אשר חלקתם לו במשך כל השנים. ... עם זאת אין כל ספק כי צוואתו של המנוח הייתה להיקבר בירושלים ויש בעניין זה עדויות, ונוכח דרישותיה החוזרות ונשנות של כלתו, אשת בנו ירמיהו ז"ל, החליטה ממשלת ישראל לקיים את הצוואה ולהורות על העברת העצמות בטקס ממלכתי לירושלים ... נודה לכם מאוד אם נציגות של משק מחניים תשתתף בטקס".<sup>45</sup>

"ייתכן שחוץ מעיצוב זכרו של הלפרין במתכונת חדשה, רצה בגין גם "לפרוע חוב" לחלל הלפרין ואולי גם לירמיהו הלפרין. בכל מקרה, ברור שהוא לא התכוון לפגוע במחניים. ואולם, בקיבוץ התעוררה תחושה שהגיעה שעתו להתייצב בחזית המאבק על תודעת הגבורה הפועלית ועל מקומו של הלפרין בה. מכתב של אחד מהחברים, שהתפרסם בעלון מחניים באותו שבוע, שיקף את הלך הרוח בקיבוץ: "נראה שממשלת הליכוד אינה מסתפקת בתרמית ההיסטורית הנקראת 'בית ר' – ברית יוסף תרומפלדור, אלא זקוקה ליצירת 'מיתוסים' נוספים כדי ליצור המשכיות היסטורית מתקופת העלייה הראשונה ועד ימינו לתנועה הרביזיוניסטית וחרות ... אין לתת יד למעשה מלאכותי הנגוע מאינטרסנטיות פוליטית-רעיונית-היסטורית".<sup>46</sup> הנושא עלה לדיון במחניים, באספת החברים ובמזכירות. מזכיר הקיבוץ קיבל גיבוי מלא להתנגד להעברה, אפילו בכוח,<sup>47</sup> והודעה על כך נשלחה ממזכירות הקיבוץ לממשלת ישראל.<sup>48</sup>

### המאבק המשפטי

מחניים גייס לצורך העניין את עורך הדין זרח רוזנבלום, היועץ המשפטי של המועצה האזורית הגליל העליון. הוא שלח לוועדה להנצחת זכרו של הלפרין מכתב שבו הזכיר כי הוועדה הציבורית להנצחת הלפרין משנת 1973, ש"בה היו חברים כבוד רוח"מ מר בגין, הגב' רחל הלפרין והמנוחה רחל ינאית בן צבי", החליטה על פיתוח קברו של הלפרין במחניים ולא מחוץ לו. לעניין "הצוואה" לכאורה של הלפרין, ציין רוזנבלום שיש עדויות היסטוריות שלפיהן ביקש הלפרין להיקבר בקיבוץ של פועלי ציון בגליל, וזו הסיבה – למרות שנפטר בצפת – לכך שארונו הורד לקבורה במחניים. רוזנבלום הוסיף

45 אפרים אבן, מכתב למזכירות משק מחניים מאת הוועד הציבורי להעלאת עצמותיו של מיכאל הלפרין לירושלים, 26.8.1981, תיק מיכאל הלפרין, אמ"ח.

46 משה טל, "מיכאל הלפרין", עלון קיבוץ מחניים, 29.8.1981, תיק מיכאל הלפרין, אמ"ח.

47 לעיל הערה 45.

48 נמרוד טיגר, מכתב בנושא קברו של מיכאל הלפרין, 2.9.1981, תיק מיכאל הלפרין, אמ"ח.

כי "בית העלמין והחורשה [במחניים] בנויים סביב קברו וכולם מהווים חלק בלתי נפרד ומהותי ממחניים, מורשתה וסביבתה"<sup>49</sup>. חיווק לעמדתם קיבלו חברי מחניים מאברהם ברושי, ראש המועצה האזורית הגליל העליון, שבמכתב לממשלת ישראל חיבר בין הלפרין להתיישבות החדשה בארץ ולחלוצים הראשונים שעלו לגליל: "שפע הישובים הפורחים המצויים בגליל היום לא נבנו רק על אדמה, מים והון, אלא על דמם וזיעתם וחלומותיהם של הדורות שקדמו לנו, של חלוצים וחולמים כמיכאל הלפרין ... דמותו של האיש הנועז ובעל החלומות נתנה ממד נוסף להתיישבות"<sup>50</sup>. מכתב נוסף נשלח מדב אשכול, מנכ"ל האגודה לקידום ופיתוח התיירות בגליל העליון, שניסה להתעלות מעל לזיכרון הפוליטי: "קברו של מיכאל הלפרין נותן רקע מתאים להסברת התקופה של העליות הראשונות, וזאת במסגרת פעולות ההסברה שלנו על ראש פנה, מחניים, תל-חי ומטולה. אנו רואים חשיבות גדולה בהשארת הקבר במקומו, לא רק בגלל ערכו ההיסטורי-ציוני, אלא גם בגלל אפשרויות מעשיות של הפניית סיורים מאורגנים אליו"<sup>51</sup>. זו נקודה מעניינת, כי היא מעלה גם שיקול כלכלי של מחניים – קברו של הלפרין כמקור לעניין תיירותי במקום.

היה זה שבועות ספורים לאחר מערכת הבחירות הסוערת לכנסת העשירית, שהייתה גדושת אלימות והשמצות בין הליכוד למערך, ושבסופה עלה הליכוד מ-43 ל-48 מנדטים, והגיע להישגו הגדול ביותר מאז ומעולם. המערך, למרות שעלה מ-32 ל-47 מנדטים, לא הצליח להשיג רוב בכנסת ונשאר באופוזיציה. יתכן שעל רקע זה ניתן להבין את היעדר התגובה מצדו להחלטת הממשלה. הלפרין לא עמד על סדר יומם של מנהיגי המערך באותם ימים, למרות שהסיפור התפרסם בתפוצה רחבה בתקשורת ועורר הדים רבים.<sup>52</sup> אך בשעה שהמנהיגות הפוליטית של תנועת העבודה ליקקה

49 עו"ד זרח רוזנבלום, מכתב לוועד הציבורי להעלאת עצמותיו של מיכאל הלפרין לירושלים, 2.9.1981, שם.

50 אברהם ברושי, "החלטת הממשלה בעניין העברת עצמות מיכאל הלפרין מקבוץ מחניים לירושלים", 14.9.1981, שם.

51 דב אשכול, "העברת עצמות מיכאל הלפרין לירושלים", 14.9.1981, שם.

52 צבי מרום, "המועצה האזורית גליל עליון מתנגדת להעברת עצמותיו של מיכאל הלפרין", הארץ, 15.9.1981; ללא שם כותב, "עצמות מיכאל הלפרין יועברו לבירה ביום ג'" מעריב, 16.9.1981; סופרנו בתל אביב, "פרופ' יוסף נדבה: אין כל זכות לאנשי קיבוץ מחניים למנוע העברת עצמותיו של מיכאל הלפרין", הצפה, 16.9.1981; יהודה צור, "הליכוד משכתב את ההיסטוריה", על המשמר, 17.9.1981; ללא שם כותב, "יתנגדו להעברת עצמות מיכאל הלפרין לירושלים", ידיעות אחרונות, 18.9.1981; מנחם רהט, "קיבוץ מחניים: נמנע העברת עצמות מיכאל הלפרין לירושלים", מעריב, 18.9.1981; אהרן אבן חן, "הניחו למיכאל הלפרין", מכתבים למערכת, מעריב, 20.9.1981.

את פצעי כישלונה, התגייסו הפובליציסטים שלה למערכה. הנושא זכה להבלטה במאמר המערכת של העיתון דבר שכתבה חנה זמר, עורכת העיתון ועיתונאית בכירה בארץ באותם ימים. היא קשרה בין האירוע במחניים לבין העימות שפרץ באותם ימים עם החוגים החרדיים והדתיים, שותפיו הבלעדיים של הליכוד בממשלתו הצרה החדשה, סביב החפירות הארכיאולוגיות בעיר דוד בירושלים: "יהודים שאולי נקברו בירושלים בתקופת האבות או מאוחר יותר – קבריהם קדושים; ציונים שחיו בארץ־ישראל במאה הנוכחית ואינם יהודים על המחנה החרדי, הממלא מקום מרכזי בקואליציה, קבריהם הפקר לחשבונות פוליטיים". בהמשך קשרה זמר את הלפרין לצינונות הסוציאליסטית וחזרה על תיאוריו בעבר, כמו "מאבות ארגון 'השומר' ומהדמויות הבולטות בתנועת העבודה בראשיתה". זמר חיברה, בדרכה הצינית, את האירוע לחפירות בעיר דוד: "יותר משמשרת הדבר מטרות פוליטיות, [ו] צריך להיות תמים כדי לחשוב שהעצמות האלה יכולות לשכתב היסטוריה, יש בו כדי להצביע על הכישרון של הליכוד לחפש מתחת לאדמה עניינים לעסוק בהם".<sup>53</sup> הימים היו ראשיתו של מה שנראה כעידן של התרחבות ההשפעה החרדית על הממשלה, וזמר הצביעה על תהליך חילופי הערכים ויצאה נגדו. למאמרה של זמר הייתה השפעה: ביום המיועד להעברת הקבר, 21 בספטמבר, הודיעה הרבנות הראשית, שעליה הוטלה מלאכת העברת העצמות לירושלים, שלא תבצע את המשימה תוך עימות. בעיתון דבר נכתב כי בהתערבותו האישית של ראש הממשלה נדחתה העברת עצמותיו של הלפרין: "ראש הממשלה, מר בגין, טלפן לעורכת דבר בעקבות מאמרה שהתפרסם אתמול בעיתון, ואמר כי יעץ לאלמנת בנו של מיכאל הלפרן לפנות בעניין זה לבית המשפט".<sup>54</sup> ידוע שבגין ייחס חשיבות רבה לנושא התקשורת־הסברתי, וכבר בימיו כמפקד האצ"ל הוא הקים בו חטיבה מיוחדת – חת"ם, חיל תעמולה מהפכנית – שהופקדה על הזירה התקשורתית ופעלה לזכות בהבנת הציבור ואהדתו.<sup>55</sup> הוא גם נהג לפתוח את יומו בקריאת העיתונים דבר ועל המשמר (ביטאונה של מפ"ם). אך את דחיית העברת קברו של הלפרין יש לראות על רקע רחב יותר: במהלך מערכת הבחירות לכנסת העשירית, בקיץ 1981, האשים בגין את תנועת העבודה בגישה מפלה ומתנשאת כלפי המזרחיים, כשבמוקד ביקורתו התנועה הקיבוצית.

53 חנה זמר, "התזוונה העצמות האלה", דבר, 20.9.1981.

54 סופרי דבר, "נדחתה העברת עצמות הלפרין", דבר, 21.9.1981.

55 מנחם בגין, המרד – זכרונותיו של מפקד הארגון הצבאי הלאומי בארץ־ישראל, תל אביב: אחיאסף, תשמ"א, עמ' 122.

16 ספטמבר 1981

## הצטרף עצמות מיכאל הלפרן יועברו בשבוע הבא להר הצהל בירושלים

מאמר המאמר של יו"ר העברת העצמות מיכאל הלפרן, יו"ר הוועד הציבורי, יתפרסם ב-17 בספטמבר. יו"ר העברת העצמות מיכאל הלפרן, יו"ר הוועד הציבורי, יתפרסם ב-17 בספטמבר. יו"ר העברת העצמות מיכאל הלפרן, יו"ר הוועד הציבורי, יתפרסם ב-17 בספטמבר.



מיכאל הלפרן

## מעריב

### קיבוץ מתנחלים: נאמנו העברת עצמות הלכדן לירושלים

החבר קיבוץ מתנחלים בנותן היתרון הרווחי איתו, כי מיום הקמתו לא יורו דבר... (Text continues with details of the settlement's economic and political stance.)

21 ספטמבר 1981

### הצפה

### רה"מ"ש החליט להקפיד העברת עצמות הלפרן

היכוח בין אנשי קיבוץ מתנחלים ליו"ר העברת ויכוח בבית המשפט

בית שטרסלבר

## דבר

### מאבק נגד העברת עצמות מיכאל הלפרן לירושלים

מאת סופרת, דר. רבקה בצפון

המועצה האזורית נגד העברת עצמות מיכאל הלפרן לירושלים. אנשי העלייה השנייה הקבור ב' החוט קיבוץ מתנחלים.

לחצתה, דר. רבקה בצפון נגד שדה הנופלע, האזורית אברלה ברוש' ספרוב טוהר, יתה בצפון

### עצמות מיכאל הלפרן יועברו לבירה ביום ג'

יור הוועד הציבורי אינו צומח התנגדות סופרעל מצד הבר קיבוץ מתנחלים

מבחר קטעי עיתונות מהתקופה.

לאחר הבחירות שודרה כתבת טלוויזיה שבה רואיין חבר קיבוץ מנרה בן 57, בנימין בנאי, שצולם בסוף יום העבודה, בברירת השחייה של הקיבוץ, ונשאל על היחסים בין קיבוצי הגליל העליון לעיירה הסמוכה קרית שמונה. בגין התייחס לכתבה זו בראיון רדיו לקראת ראש השנה, וקרא לקיבוצניקים "מיליונרים המשתכשכים בברכות השחייה שלהם". הוא קרא להם לחדול מהתנשאותם כלפי חוגים אחרים, כדי לסלול את הדרך ל"אחדות האומה".<sup>56</sup> בהקשר זה, יתכן שבגין לא רצה "למתוח את החבל" מול התנועה הקיבוצית יתר על המידה וליצור מהלך משברי נוסף.

הנושא המשיך להעסיק את התקשורת,<sup>57</sup> וכפתרון מציע מתתיהו שמואלביץ', מנכ"ל משרד ראש הממשלה,<sup>58</sup> לקיים בורות בין הוועדה

- 56 אמיר גולדשטיין, "שכנים רחוקים: כפר גלעדי וקריית שמונה 1949-2015", אופקים בגיאוגרפיה 91 (2017), עמ' 109-133.
- 57 יחזקאל המאירי, "בגין עיכב אישית העברת עצמות הלפרן" ידיעות אחרונות, 21.9.1981; מנחם רהט, "הוקפה התכנית להעביר עצמות הלפרן ז' לבירה", מעריב, 21.9.1981; טדי פרויס, "שוד קברים", דבר, 21.9.1981; צבי אילן, "מתנחלים למודת-סערות", דבר, 22.9.1981; ללא שם כותב, "מוצע שאיש ציבור יפסוק בפרשת הלפרן", דבר, 25.9.1981.
- 58 מתתיהו שמואלביץ', 1921-1995, היה מחברי פלוגת בית"ר וחבר אצ"ל ולח". היה מנכ"ל משרד ראש הממשלה בימי מנחם בגין ויצחק שמיר.

להנצחת זכרו של הלפרין לבין מחננים. רשימת הבוררים המוצעים נשלחה לקיבוץ וכללה את האלוף במיל' מאיר זורע, את ד"ר אלימלך רימלט ואת ד"ר שמעון אגרנט, פרופ' יצחק זמיר ופרופ' אביגדור לבונטין.<sup>59</sup> לבסוף נבחר ד"ר רימלט כבורר, ונמרוד טיגר, חבר מחננים שהיה מעורב בבחירה, סיפר על כך שש שנים מאוחר יותר בעלון הקיבוץ: "חשבנו על רימלט שהוא היסטוריון לא פנטי".<sup>60</sup> אורי פרת, מזכיר הקיבוץ באותה שנה, תיאר כך את הבחירה ברימלט: "רימלט היה לכאורה מהצד שלהם, והם לא היו יכולים לדחות את ההצעה, אבל ידענו שהוא בא מתרבות שונה מזו של 'חרות'".<sup>61</sup> נראה שרימלט התאים לתפקיד כי היה ממנהיגי הליברלים, שהיו חלק מתנועת הליכוד, אבל גם בר פלוגתא של בגין.

כך קרה ששנים ארוכות לאחר קבורתו של הגיבור הציוני המשני והשנוי במחלוקת, מיכאל הלפרין, התפתח דיון ציבורי על צוואתו. הצדדים החלו להתחקות אחר האמת ההיסטורית שמאחורי הפרשה, כשברור היה לכולם שלהלפרין לא היה קשר מיוחד לקבוצת מחננים, ושבמקום גם לא היה בית קברות בעת שנפטר. חברי הוועדה להנצחת זכרו של הלפרין ביססו את דרישתם להעביר את הקבר לירושלים על ארבע עדויות: זאב לוינון, איש השומר, מסר בדבריו בספר השומר ש"משאת נפש אחת הייתה להלפרין – להיקבר בירושלים";<sup>62</sup> זאב לייבוניץ, סופר יליד וילנה שעלה לארץ ב-1905, כתב בספרו וילנא שלי כי פגש את הלפרין בצפת בשנתו האחרונה, ו"פעמים אחדות הביע רצונו שעצמותיו תמצאנה את המנוחה האחרונה על הר הזיתים";<sup>63</sup> ירמיהו הלפרין כתב בספרו אני מיכאל הלפרין ש"בימי חייו אמר לי אבי כי רצונו למצוא את מנוחתו האחרונה בירושלים";<sup>64</sup> יעקב יערי-פולסקין כתב בספרו חולמים ולוחמים כי "בקשתו האחרונה

59 יוסף נדבה, מכתב למזכיר משק מחננים בנושא הבוררים המוצעים, 6.12.1981, תיק מיכאל הלפרין, אמ"ח. מאיר זורע, 1923-1995, היה אלוף בצה"ל חבר כנסת וממייסדי ד"ש; ד"ר אלימלך רימלט, 1907-1987, כיהן בין השנים 1951-1977 כחבר הכנסת, תחילה מטעם סיעת הציונים הכלליים ולאחר מכן מטעם מפלגה ליברלית ישראלית, גח"ל והליכוד; ד"ר שמעון אגרנט, 1906-1992, היה הנשיא השלישי של בית המשפט העליון; יצחק זמיר (נולד ב-1931) הוא פרופסור ישראלי למשפטים, והיה היועץ המשפטי לממשלה בשנים 1978-1986; פרופ' אביגדור לבונטין, 1922-2016, נכדו של זלמן לבונטין, היה משפטן ישראלי.

60 גדעון דרומי, "איך הגענו לכך שרימלט היה הבורר בעניין הלפרין – ראיון עם נמרוד טיגר", עלון קיבוץ מחננים, 24.1.1988, תיק מיכאל הלפרין, אמ"ח.

61 ראיון עם אורי פרת, לעיל הערה 42.

62 זאב לוינון, (בתוך) קובץ השומר, לעיל הערה 83 בפרק 1, עמ' 358.

63 אמ"ל, תיק IV104-48-7.

64 הלפרין, לעיל הערה 62 בפרק 1, עמ' 384.

[של הלפרין] לפני מותו הייתה שיקברוהו בירושלים".<sup>65</sup> העדות לכאורה הזו של יערי-פולסקין ראויה לציון, כי היא מעידה שכבר בכתיבה המוקדמת על הלפרין נזכר רצונו להיקבר בירושלים, הרבה לפני התפתחות מאבק פוליטי. חברי הוועדה להנצחת זכרו של הלפרין ראו בסוגיה מאבק משפטי והתמקדו בשאלת רצונו של המנוח לא במשמעות הסמלית של העברת הקבר. הם ביססו את החלטתם על עדויות, או עדויות לכאורה, בדבר רצונו של הלפרין להיקבר בירושלים, ומיעטו להתייחס לעצם דמותו ולרעיונותיו. הם לא התייחסו לא ליסודות שאפיינו אותו ושסימנו את שייכותו לרביזיוניזם, ולא לתרומתו למחשבה הצבאית והסוציאלית בארץ. במסמך שהגישו לבורר צוין דווקא שילוב גווני הציונות שהיה בו – ציוני מדיני "שעמדה לו הזכות להכיר את הרצל", ציוני מעשי "שגאל את אדמות יסוד המעלה ונס ציונה", ציוני סוציאליסטי, "ממניחי היסוד להקמת מפלגת 'פועלי ציון' ואביו הרוחני של ארגון 'השומר'", וציוני צבאי 'שהטיף להקמת 'לגיון העם'".<sup>66</sup>

טיעונו של קיבוץ מחננים בעניין קברו של הלפרין היו סמליים ומשפטיים כאחד. תחילה הודגש הקשר של הקבר ליישוב והובאו דוגמאות מיישובים סמליים נוספים של תנועת העבודה: "כשם שהחושב על עין חרוד נזכר ב'בית שטורמן' והמהרהר בתל-חי מחזיק בטרומפלדור, כך קברו של הלפרן ומחננים צבת בצבת עשויים". גם קברים סמליים נוספים, ששייכותם לתנועת העבודה אינה מוטלת בספק, הוזכרו: "אין לך טיול של בני נוער ישראלים המטיילים בגליל ובאתרים ההיסטוריים שבו שלא ישיר את שירת רחל בבית הקברות בכנרת, יטה אוהל בחורשת בורוכוב בסמוך לקברו של מיכאל הלפרן במחננים ויגאה לבבו בחצר תל-חי וקברות השומר". בהמשך צוינו שש עדויות שונות, או עדויות לכאורה, "כפי שהביעו החברים שהיו לידו בסמוך לפטירתו", על הקשר של הקבר ליישוב. ראשונים היו דבריו של מרדכי טברסקי, ממקימי קבוצת מחננים של פועלי ציון ואחד מהאחרונים שראו את הלפרין בחיים, שכתב בעניין זה לעיתון דבר. לדבריו ביקש הלפרין להיקבר בחורשת בורוכוב, שניטעה באותם ימים בפאתי המושבה: "סיפרנו לו כי אנו עומדים לנטוע חורשה ע"ש בורוכוב במחננים. הלפרן הביע אז בפנינו את רצונו להיקבר באותה חורשה".<sup>67</sup> העדות השנייה הייתה של ישעיהו טורנר, מאנשי בירייה "שהעיד על ביקוריו אצל הלפרן על ערש דווי

65 יערי-פולסקין, לעיל הערה 70 בפרק 1, עמ' 16.

66 יוסף נדבה, "תזכיר בשאלת העלאת עצמותיו של מיכאל הלפרין לירושלים", האמה, כ' (68), (1982), עמ' 262-270.

67 מרדכי טברסקי, "הלפרין ביקש להיקבר במחננים", מכתבים למערכת, דבר, 1.10.1981.

ועל בקשתו של הלפרן להיקבר אצל פועלי ציון שמאל", והשלישית של משה קורוץ, חבר מחנניים ואיש העלייה השנייה, שסיפר כי ביקר כמה פעמים את הלפרין בבית החולים בצפת, והלה ביקש שיקברו אותו במחנניים. דבריו של קורוץ מופיעה בספר מחנניים – מושבה קצרת ימים<sup>68</sup>; העדות הרביעית הייתה של אשר קלורפלד, מאלה שטיפלו בהליכי הקבורה במחנניים, ש"שמע מהלפרן על רצונו להיקבר בין פועלים"<sup>69</sup>; העדות החמישית הייתה של דוד כנעני, מאנשי איילת השחר, שזכר כי הלפרין "דרש להיקבר במחנניים", ודבריו הופיעו בספרו של זאב צור על הקיבוץ המאוחד<sup>70</sup>; והעדות האחרונה הייתה של אלכסנדר זייד, שהתייחס בזיכרונותיו לבקשתו של הלפרין להיקבר במחנניים.<sup>71</sup> המכתב של מחנניים לבורר מסתיים בציון הקשר של הלפרין לראשית ההתיישבות היהודית בארץ, "וקבר הלפרן מהווה גרעין מרכזי בחינוך [ל]זה"<sup>72</sup>.

מכאן, שלא רק הוועדה להנצחת זכרו של הלפרין נמנעה מלהתייחס ל"שייכותו" של מיכאל הלפרין למחנה הימין, גם נציגי מחנניים, במכתבם לבורר, נמנעו מלשייך אותו למחנה הפועלים כפי שעשתה תנועת העבודה לאורך השנים. הלפרין, דמות מופלאה ומרתקת בחייו ואחרי מותו, נותר גם בעניין מקום קבורתו אדם שכולו תורה שבעל פה. ככל שידיעתי מגעת לא נותר אף מאמר שלו, אף נאום כתוב אחד, אף מכתב שכתב ואף לא יצירה ספרותית אחת. וכך – כפי שדמותו ההיסטורית והמיתולוגית נבנתה מצירוף פירווי זיכרונות וסיפורים של בני לוויה שהתחממו לאורו או היו ופעלו בקרבתו, כך גם השאלה היכן ביקש להיקבר נלמדה מעדויות וסיפורים שלא הוכחו.

חשיבותה של פרשה אחרונה זו היא בכך ששישים שנה אחרי מותו, ומאה ועשרים שנה אחרי הולדתו, הוקמה על ידי ממשלת ישראל ועדה ציבורית והתקיים בירור ציבורי בשאלה היכן ביקש האיש הססגוני הזה להיקבר. מצד אחד לא היה זה עניין של מה בכך, כי הלפרין זכה בחשיבות ובמעמד מסוים לאחר הרבה שנים. אבל מצד שני, למרות שנוכחותו בזיכרון הקולקטיבי

68 שטיין, לעיל הערה 94 בפרק 2.

69 ראיון עם אורי פרת, לעיל הערה 42.

70 זאב צור, הקיבוץ המאוחד ביישובה של הארץ, כרך א', תל אביב: הקיבוץ המאוחד, תשל"ט, עמ' 335.

71 "זיכרונות אלכסנדר זייד", תיק אלכסנדר זייד, ללא תאריך, אכ"ג: אלכסנדר זייד, "יא" באדר – יום תל-חי תר"פ-תרצ"ה", הפועל הצעיר, יא' באדר תרצ"ה.

72 אורי פרת ועו"ד זרח רוזנבלום, "מכתב לד"ר אלימלך רימלט – עיקרי טיעון ואסמכתאות משק מחנניים בעניין קברו של מיכאל הלפרן ז"ל", 8.3.1982, תיק מיכאל הלפרין, אמ"ח.



גברה ובמובן מסוים אף הגיעה לשיא, הפכה השאלה המרכזית שסבבה את דמותו לעניין מקום קבורתו במקום למורשתו ומסריו. בחינה של שני המכתבים שנשלחו לבורר, זה של הוועדה להנצחת זכרו של הלפרין וזה של חברי מחניים, מחדדת שוב את ההבנה כי לא מדובר היה במיתוס מרכזי של היישוב, אלא דווקא במיתוס מהמעגל השני של הזיכרון הקולקטיבי. העיסוק של שתי התנועות בשייכותו של הלפרין, קברו ומורשתו, הצטמצם – דווקא כשעלה הימין לשלטון – לעיסוק משפטי בעיקרו בשאלת מהימנותן של עדויות אלה ואחרות. הפרשה התנהלה בין קיבוץ מחניים לוועדה להנצחת זכרו של הלפרין, ללא מעורבות ההנהגות הארציות של שתי התנועות. ניסיונו של הקיבוץ הקטן להיאבק בהעברת הקבר לירושלים לא הפך למאבק של תנועת העבודה למען שימור האתוס הציוני שלה, ואף לא למאבק בכוח הגובר של הימין, שזכה לאחר שנים בעמדת השפעה על ההנצחה הרשמית. במכתבי שני הגורמים לבורר שוב לא נזכר הלפרין כחוליה בשרשרת הכוח והגבורה הציונית והיישובית. לא נזכרים בהם החלום האוטופי והרומנטיקה שאפיינו את הלפרין והזינו את המאבק ארוך השנים בין התנועות על זכרו ומורשתו. ייתכן שבאותה עת, בשנות השמונים שבהן התפכחה החברה כולה מהאתוס הציוני, מיכאל הלפרין היה רק עוד סמל תלוש, שמשמעותו נקודה קטנה במאבק בין התנועות, לא מקור השראה ממשי. אך מעבר לעצם ההתעוררות המפתיעה של העיסוק בהלפרין, הקשורה בנטייתו של בגין לחזק סמלים, מעניין לשים לב למאמציו של הקיבוץ הקטן והמרוחק להיאחו בסמל שבאתר הנצחה הסמוך לו.

ישיבת הבוררות התקיימה ב־10 במאי 1982 בנוכחות שני הצדדים – אורי פרת וזרח רוזנבלום מטעם מחניים, ויוסף נדבה ואפרים אבן מטעם הוועדה להנצחת זכרו של הלפרין. החלטת הבורר, ד"ר רימלט, התקבלה חודשיים לאחר מכן, ב־7 ביולי 1982, ובה נאמר, בין השאר: "הכרעתי היא כי עלינו להשאיר את עצמותיו ואת עפרו של מיכאל הלפרין באדמת מחניים". עוד הוסיף רימלט שהמחלוקת לשם כבודו של מיכאל הלפרין השיגה תוצאה חיובית המקובלת על שני הצדדים: "החייאת זכרו ומעשיו של האיש בציבוריות הישראלית".<sup>73</sup> מנקודה חשובה זו ניתן ללמוד שמחלוקת משמרת זיכרון קולקטיבי ומעצימה אותו. מצד אחד הנכיחה המחלוקת את הלפרין בזיכרון, אך מצד שני לא היה בה די כדי לגבור על התהליכים ששחקו את

73 אלימלך רימלט, "החלטת הבורר בשאלת העברת עצמותיו של מיכאל הלפרין ז"ל ממחניים לחלקת גדולי האומה בהר הרצל בירושלים", 7.7.1982, שם.

האתוס הציוני כולו. החברה הישראלית כבר חיפשה אז גיבורים אחרים (מה שס' יזהר כינה לימים "שעת אחר הצהריים של המיתוסים"),<sup>74</sup> ומה שהיה נכון למיתוסים מרכזיים היה נכון בהכרח גם למיתוס משני מסוג זה של הלפרין. החלטת הבורר הוזכרה בעיתונות,<sup>75</sup> אך בידיעות קטנות בעמודים הפנימיים, ולא עוררה מכתבים למערכת או עניין בציבור. הימים היו ימי מלחמת לבנון, זמן קצר לאחר הפגנה גדולה של "שלום עכשיו" בתל אביב, ואין תמה כי הלפרין כבר לא היה חשוב לשני הצדדים ולציבור הישראלי בכלל. השלב שבין הדרמה שכמעט התרחשה במחניים בקיץ 1981, בשל ההחלטה להעביר את קבר הלפרין לירושלים, לבין התפוגגות הפרשה שנה לאחר מכן, היה "שירת הברבור" של העיסוק הציבורי במיכאל הלפרין. דעת הקהל הישראלית כבר התעניינה בנושאים אחרים. החלטת הבורר לא זכתה לתשואות לא בעיתון דבר ואף לא בעלון מחניים. מצד שני, נראה שאם היה קברו של הלפרין מועבר לירושלים בטכס ממלכתי מתועד, ייתכן שהוא היה נכנס למסלול ההזרחה של הר הצל ומקבל בכך מידה מסוימת של נוכחות בתודעה ובזיכרון. הבוררות וההחלטה שבעקבותיה תרמו תרומה נוספת לשכחתו של הלפרין שכבר הייתה, באופן טבעי, בעיצומה.

תם אך לא נשלם. בחודש מרץ 1984 החליט שר התקשורת בממשלת הליכוד הלאומי, מרדכי ציפורי, להפיק בול לזכרו של הלפרין. בהזמנה לטקס הופעת הבול נכתב שהלפרין היה "מגדולי הרוח והמעש שתרמו להקמתה וביצורה של מדינת ישראל".<sup>76</sup> באוקטובר אותה שנה נקראה כיכר על שמו בשכונת תלפיות מזרח בירושלים, בהשתתפות ממלא מקום ראש הממשלה ושר החוץ, יצחק שמיר, יו"ר ההנהגה העולמית של בית"ר, אפרים אבן, ויוסף נדבה.<sup>77</sup>

מעבר לכך לא נעשו עוד פעולות ממלכתיות-ציבוריות להנצחתו של הלפרין. דמותו ומעלליו עוד סופרו בכמה ספרים וספרי ילדים

74 ס. יזהר, "אחר-הצהריים של המיתוסים", ידיעות אחרונות, 5.7.1991.  
 75 ללא שם כותב, "הבורר פסק: עצמות הלפרין יישארו במחניים" מעריב, 21.7.1982; ללא שם כותב, "בורר: עצמות מיכאל הלפרין יישארו במחניים", הצפה, 21.7.1982; ללא שם כותב, "עצמות מיכאל הלפרין לא יועברו ממחניים", הארץ, 21.7.1982; ללא שם כותב, "עצמותיו של מיכאל הלפרין לא יועברו לקבורה בבירה", ידיעות אחרונות, 21.7.1982; ללא שם כותב, "מנוחה אחרונה", דבר, 19.7.1982.  
 76 מרדכי ציפורי, שר התקשורת, "הזמנה לטכס הופעת בול לזכר מיכאל הלפרין", 15.3.1984, אמ"ז, פ"ז, 777 - 20/3.  
 77 ללא ציון שם כותב, "חדשות מקומיות", מעריב, 23.10.1984, עמ' 17.

בשנים הבאות,<sup>78</sup> אך כוונת קיבוץ מחניים לבנות בית-תרבות על שמו לא יצאה לפועל, ומהמבנה שיועד למטרה זו נותר רק שלט קטן בעורפו של מבנה מזכירות היישוב. קברו של הלפרין, שנותר בבית העלמין בקיבוץ, חזר להיות נטוש ומוזנח, והנצחתו של הלפרין במחניים מסתכמת במדף בארכיון היישוב, שמעטים מבקרים בו. על המדף מונחות כמה תמונות שלו, ולצדן ספרו של בנו ועוד כמה ספרים שבהם הוא מוזכר.

דמותו של מיכאל הלפרין שקעה בתהום הנשייה. חוקרים שונים דנו בסוגית השכחה. מוריס הלבואקס טען שהיא היא טבעית. וולטר בנימין, בהשפעת הפסיכואנליזה, טען שאין שכחה "סתמית" ושלכל שכחה יש מניע נסתר, כלומר – יש רק השכחה מכוונת, גם אם המניע לא תמיד מודע. המחקר בספר זה מחזק את גישתו של הלבואקס: הלפרין היה דמות משנית שלא הטביעה חותם מתמשך על הציבור, ולכן גם לא היו לממסד, לפני קום המדינה ולאחריה, סיבה לראות בו סיכון לתודעת הציבור או אינטרס מיוחד להשכיחו. כך או כך, בשנים האחרונות של המאה העשרים שקעה דמותו הסוערת, המרתקת ורבת הניגודים של מיכאל הלפרין, ונשכחה מלב כל.

---

78 פיק שם-אור, לעיל הערה 60 בפרק 2; גרשון ברגסון, נושאים ייחודיים בספרות הילדים והנוער, תל אביב: קרן הספריות לילדי ישראל, 1997; קינן, לעיל הערה 60 בפרק 2; אביאל, לעיל הערה 60 בפרק 2; יכתלי, לעיל הערה 60 בפרק 2.

## סיכום

**מ**יכאל הלפרין סיקרן את בני דורו, הלהיב את חלקם והעניק להם השראה ודוגמה שהיו בהן מהרציונלי והאמוציונלי כאחד. חלקם נטה לייחס לו אירועים בעלי משמעות סמלית והיסטורית או לשבצו בהם, והיו שצרפו את שמו לפרשיות שחלקן התרחש, כנראה, באופן חלקי, ואחרות כלל לא קרו. מהזיכרונות עליו קשה לברור את הגרעין העובדתי ולהפרידו מגוזמאות שאנשי התקופה נטו לקשור בדמותו. ואולם – מה ששב ועולה מן הסיפורים, בין אם התרחשו ובין אם לאו, הוא שמי שפגש בו חווה אותו לרוב כבעל רעיונות מופלגים, לעתים נסחף בהם ולעיתים מנסה לסחוף אחרים אליהם, וכל זאת בהתלהבות מופרות ולא-מידתית.

דמותו של הלפרין, כפי שנחקקה בזיכרון הציבורי, מלמדת על הקסם שיש בהרפתקנות ואף על תחושה שהציונות לא הייתה יכולה להתגשם ללא הממד הזה. רבים מראשי התנועה הציונית – הרצל, טרומפלדור, ראשי תנועת העבודה ואחרים, נתפסו לא אחת לרעיונות שנדמו כלא-מציאותיים, אך בעוד שאצלם היה עיקר הדרך מעשי, ודרך זו היא שקבעה את אופן הפעולה, הרי שמעשיות כזו לא הייתה אצל הלפרין, לא בפעילותו ולא ברעיונותיו. ההשוואה בין תנועת העבודה הממוסדת לבין הלפרין, האדם היחיד, מלמדת אותנו משהו עמוק על המתח בתוך התנועה הציונית בראשית ימיה בארץ וגם לאחר מכן. הסתירה בין פרגמטיות לרומנטיות הייתה אחת מהשאלות שעמן התמודדה הציונות מתחילת דרכה. ככלל, ניתן לומר שכתנועה היא ניסתה לשמור על איזון בין יומרות למציאות, ואף שראתה ברומנטיקה יסוד חיובי ומעורר לפעולה, מיתנה אותה על ידי מרכיב פרגמטי מוצק. בתנועת העבודה, החזקה והמובילה באותה עת,

הובילה החתירה להישגים משמעותיים, לעתים תמורת מחיר כבד, אך בלי כניעה לפנטזיה עצמה. מול גישה זו העמיד עצמו הלפרין, החוזה הרומנטי של כיבוש הארץ שלא התחייב לאחיזה בה, ומכאן נבעה ההסתייגויות ממנו בשלבים שונים בחייו ולאחר מותו. כמו אנשי תנועת העבודה השתמש גם הוא בסמלים היסטוריים וחלם על חזרה לעבר המיתולוגי, אך במעשיו, ברעיונותיו ובחזיונותיו מתה את גבולות המציאות אל מעבר לאיזון שהתנועה לקחה על עצמה. לכן, אפילו בעבור פועלי ציון – הרומנטית שבתנועות הראשונות של הציונית – הוא היה מקור השראה אבל לא מודל מעשי לחיקוי.

תפיסותיו של הלפרין בשאלות של כוח וגבורה, וראייתו את הבדואים כמקור לחיקוי, עמדו ברקע הקמת מסדרי השמירה הראשונים של העלייה השנייה. בתקופת שתי העליות הראשונות הוא הגה והשמיע רעיונות להקמת ארגונים צבאיים עבריים בארץ, ודווקא על רקע זה בולט היעדרו מרשימת מייסדי בר גיורא השומר. הוא אכן נתפס על ידי חלק ממקימי הארגונים הללו כבעל השפעה אישית גדולה, אך לא הצליח לעמוד במבחן המעשה שהיה סוד כוחם והמקור להצלחתם להתייצב בראש היישוב היהודי. יתכן שמשוהו מהאנרכיסטיות שלו הוטבע בדפוסי הארגונים, אך לא הוא היה זה שהפך את החזון למציאות. הפער הזה מבהיר את דמותו של הלפרין ואת מקומו בעליות הראשונות.

מגלגולי דמותו של הלפרין לאחר מותו ניתן ללמוד שמחלוקת משמרת ומעצימה זיכרון קולקטיבי. גורם מרכזי בהופעתו המחודשת בתודעת היישוב, כעשור לאחר פטירתו, היה צמיחת המאבק הפוליטי בין שתי התנועות המרכזיות על ההגמוניה ביישוב ובתנועה הציונית. המחלוקת בין תנועת העבודה לתנועה הרביזיוניסטית נסבה בראש ובראשונה על ההגמוניה הפוליטית, אבל התבטאה גם בהתמודדות על התודעה היישובית ועל סמליה. הלפרין – אידיאליסט והוגה ונועז מימי ראשית הציונות, נקרא לדגל על ידי שתיהן לשם ביסוס הלגיטימציה של כל אחת מהן. הרביזיוניסטים מצדם נזקקו לדמויות מעוררות השראה כמשקל נגד למיתוסים הנבנים של השומר והעלייה השנייה, והלפרין, שראשית פועלו בעלייה הראשונה, שאינה מזוהה עם תנועת העבודה, התאים להם כסמל וכמקור להשראה. אישיותו וחייו ביטאו, לדעתם, את השאיפה למהלך יישובי דרמטי לעומת הבנייה ההדרגתית של "עוד דונם ועוד עז", מבית היוצר של "הציונות המעשית". אך בה בעת פיתחה גם תנועת העבודה את זיקתה אליו, על בסיס היותו מנהיג פועלים ולוחם לזכויותיהם, ומראשוני גואלי האדמות. בסיום מחקר

זה נראה כי ההבדלים בין הימין לתנועת העבודה בייחסם להלפרין לא היו בתוכן המיתוסים שבנו סביבו, אלא במינון שלהם.

המחזה ימים של זהב, שעלה על בימות התיאטרון ב־1965, המחיש כיצד אומצה דמותו של הלפרין לחיק התרבות הישראלית החדשה. עצם הבחירה בו נבע מהצורך הלאומי ב"חולמים ולוחמים", אך ימים של זהב ניסה למסגר את דמותו בצורה אחרת ולהציב אותה בתוככי החברה והתרבות, לא בהקשרים פוליטיים־תנועתיים אלא פשוט כאחד ממבשרי החברה הישראלית. עשרות אלפי ישראלים נחשפו לדמותו באמצעות המחזה ולפתע, באמצע שנות השישים, הייתה לזכרו עדנה מסוימת. הוא הביא ממדים חברתיים שהציבור הישראלי חש שהם הולכים ונעלמים מהמדינה, בעודה מבקשת להתרפק עליהם.

על רקע זה יש לראות את ההחלטה להקים ועדה להנצחת זכרו של הלפרין, שיצרה לראשונה שיתוף פעולה בין שני המחנות הפוליטיים בעניין. ההתבוננות החדשה בהלפרין, והרכבה חוצה המחנות של הוועדה, ביטאו התקרבות של שני הנרטיבים. תהליך זה התרחש לצד בקיעים שהחלו לצוץ בתפיסה ההרואית של תקופת היישוב, וכחלק מהתמודדות עם שחיקת האתוס הציוני והניסיון להתלכד נגדה. השאיפה לקבע את הלפרין בזיכרון הלאומי השתלבה בהתגייסות של שני המחנות לשמירה על האתוס הציוני ולשימור סמליו וזיכרונו.

מצד שני, המהפך הפוליטי ב־1977 סימן את התחדשות הפולמוס בעניין הלפרין, כשהוויכוח מתמקד במקום מנוחתו האחרון. במפלגת השלטון החדשה, במשפחות אנשי ימין ובקרב גופי ימין שונים בוטאה שאיפה ליצור "עובדות" סמליות חדשות, כדי להפיץ באמצעותן נרטיב היסטוריוגרפי חדש. על רקע זה יש לראות את חידוש המאבק בין יורשי הרביזיוניסטים, שישבו עתה בשלטון, לבין תנועת העבודה, על מקום קבורתו והנצחתו של הלפרין. החלטת ממשלת ישראל להעלות את עצמותיו ממחניים לבית הקברות בהר הרצל הייתה ניסיון אחרון מאז להכניסו לפנתיאון הגבורה הלאומי. אמנם עצם הוויכוח הפומבי, אחרי שנים כה רבות, העיד שהלפרין עוד סימל וייצג ערכים מסוימים, אך דווקא בשלב זה גברו תהליכי ההתפכחות שעברה החברה הישראלית. הלפרין לא היה אלא אחד משרשרת של סמלים תלושים שסימנו בעבר תפיסה מסוימת ועתה, כשזו השתנתה והתחלפה באחרת, עבר זמנם. כך קרה שלאחר החלטת הבורר להשאיר את קברו של הלפרין במחניים שקעה דמותו לתהום הנשייה. ברוח התקופה החדשה נתפסה הנצחתו כרעיון מיושן ולא־רלוונטי, מה שגרם לאובדן העניין הציבורי בו

ובמקום קבורתו. דמותו הצבעונית ורבת הניגודים של הלפרין שבה לתודעה היישובית והישראלית לאחר שנים ארוכות שבהן נעדרה ממנה, והמאבק על העברת עצמותיו חתם את מקומו בה.

הנצחה מושפעת מדמותם וחשיבותם של המונצחים, אך גם מצרכיהם ומאוייהם של המנציחים, ומנכונותו של הציבור לקבל את הזיכרון ואת אופן ההנצחה. דינמיקה זו השפיעה על הניסיונות לכלול את הלפרין בזיכרון הקולקטיבי ועל הפולמוס בין שני המחנות, ובסופו של דבר גם על אי-הנצחתו ואי-כניסתו לקבוצת גיבורי הארץ הידועים והמתועדים.

ההתבוננות בדמותו של הלפרין ובגלגוליה לאחר מותו, במשך כמאה ועשרים שנים, מתחברת לתופעות היסטוריות כמו העליות הראשונות, צמיחת הציונות ותחילת המאבק בין שתי התנועות המרכזיות ביישוב ובמדינה. קשת התגובות לדמותו, לפעולותיו ובעיקר להגותו, מאירה תהליכים במאבק בין התנועות בתקופת היישוב ובתקופת המדינה, כמו גם את השלב שבו הן בחרו לאחד כוחות נגד שחיקת האתוס הציוני. ייחודיותה של אגדת מיכאל הלפרין, שעמדה במרכז מחקר זה, הוא בהישארותה לאורך שנים נושא למחלוקת שלא נפתרה.

פרשת הלפרין מלמדת כי היה זה דווקא היעדר האחידות בזיכרון הקולקטיבי, שסייע להפוך אותו לגיבורן של קבוצות שונות בזמנים שונים. תהליך השינוי של דמותו בזיכרון הישראלי מלמד על מורכבותו רבת הפנים של הזיכרון הקולקטיבי. הלפרין לא היה מעולם דמות מעצבת ובעלת השפעה רחבה על אירועים ותפיסות בתולדות היישוב והמדינה, ואת גלגולי זכרו בשנות היישוב והמדינה יש להבין על רקע השינויים בעולם המושגים, דפוסי החשיבה וסולמות הערכים של המדינה.

מקרהו של הלפרין והמאבק על הנצחתו מלמדים גם על גבולות יכולתו של ממסד פוליטי לעצב זיכרון קולקטיבי ברוחו. הניסיון להחיות אגדות היסטוריות בדור ספקני וציני נדון כנראה מראש לכישלון. מחלוקות משמרות זיכרון ומעצמות אותו, אך סיפורו של הלפרין מוכיח שאין בהן די כדי לגבור על תהליכי שחיקה של אתוסים וסיפורי בראשית בחלוף הזמן.

# רשימת מקורות

## מקורות ארכיוניים

- אב"ש = ארכיון בית השומר.
- אכ"ג = ארכיון קיבוץ כפר גלעדי.
- א"מ = ארכיון המדינה.
- אמ"ז = ארכיון מכון ז'בוטינסקי.
- אמ"ח = ארכיון קיבוץ מחניים.
- אמ"ל = ארכיון המכון לחקר תנועת העבודה ע"ש פנחס לבון.
- אצ"מ = הארכיון הציוני המרכזי.
- ארכיון בית החולים זיו בצפת.
- ארכיון המועצה המקומית ראש פנה.
- ארכיון יד טבנקין.
- ארכיון מפלגת העבודה.
- ארכיון מרכז מורשת בגין.
- ארכיון משפחת זייד.
- ארכיון תיאטרון חיפה.

## עיתונות

ביקורת ספרים, דאר היום, דבר, דבר הפועלת, דרך העובד הציוני, האחדות, הארץ, הזמן, החרות, ירושלים, הירדן, המליץ, המשקיף, הפועל הצעיר, הצבי, הצפה, חבצלת, חזית העם, חרות, ידיעות אחרונות, מעריב, על המשמר, קונטרס, קשר.

## ראיונות

יוני גדעוני, חבר קיבוץ מחניים, מחניים, מאי 2015 וספטמבר 2016.  
ברוך כנרי, אורי פרת ותמר קיפניס, חברי קיבוץ מחניים, מחניים, מאי 2015.



## אחרים

גואטה ענת, "המסורת המשפחתית על יחוס לדוד המלך – המקרה של מיכאל הלפרין",  
הרצאה, כנס החברה הגנאלוגית הישראלית, 1.12.2008.  
אוסף שאול דגן במוזיאון העלייה הראשונה.

## ספרים

אביאל אברהם, החופש והבדידות, תל אביב: הוצאת תמוז, 2000.  
אביגור שאול, בן צבי יצחק, גלילי אלעזר, גלילי ישראל, סלוצקי יהודה (עורכים), ספר  
תולדות ההגנה, תל אביב: הוצאת מערכות, 1972.  
אהרונוביץ יוסף, העם והארץ, תל אביב: תרבות וחינוך, 1970.  
אוחנה דוד, וויסטרין ס. רוברט, מיתוס וזיכרון – גלגוליה של התודעה הישראלית,  
ירושלים: מכון ון ליר, 1996.  
אופק אוריאל, תנו להם ספרים: פרקי ספרות ילדים, תל אביב: ספריית הפועלים,  
תשמ"ד, 1983.  
אחימאיר אב"א, עין הקורא – סופרים וספרים, עיתונאים ועיתונים, תל אביב: הוועד  
להוצאת כתבי אחימאיר, תשס"ג.  
אליאב מרדכי (עורך), ספר העלייה הראשונה, ירושלים: יד יצחק בן צבי, תשמ"ב, כרך  
ראשון.  
אלמוג עוז, פרידה משרוליק – שינוי ערכים באליטה הישראלית, חיפה: הוצאת  
הספרים של אוניברסיטת חיפה, 2004.  
אלרואי גור, המהפכה השקטה: ההגירה היהודית מהאימפריה הרוסית 1875-1924,  
ירושלים: מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, תשס"ח, 2008.  
אפשטיין אריאלה, בתיה ליזנסקי, תל אביב: משרד הביטחון, 1988.  
באומל תידור יהודית, גיבורים למופת – צנחני הישוב במלחמת העולם השנייה והזיכרון  
הקולקטיבי הישראלי, הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן גוריון בנגב, 2004.  
בגין מנחם, המרד – זכרונותיו של מפקד הארגון הצבאי הלאומי בארץ ישראל, תל  
אביב: אחיאסף, תשמ"א.  
בדר דוד, ציונים עלי דרך, תל אביב: הוצאת הפועל הצעיר, תשי"ב.  
ביבר יהואש, הגיבור מכלוב האריות – סיפור חייו של יחיאל מיכאל הלפרין, תל אביב:  
עם עובד, 1978.  
בלקינד ישראל, בנתיב הביל"ויים, תל אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1983.  
בן ירוחם ח', ספר בית"ר – קורות ומקורות, ירושלים: הוועד להוצאת ספר בית"ר,  
תשל"ו, 1976.  
בן עזר אהוד, "העלייה השנייה בראי ספרותה", בתוך מרדכי נאור (עורך), העלייה  
השנייה, 1903-1914 – מקורות, סיכומים, פרשיות נבחרות וחומר עזר, ירושלים:  
יד יצחק בן צבי, תשמ"ח, עמ' 177-190.  
בן צבי יצחק, זיכרונות ורשומות, ירושלים: הוצאת יד יצחק בן צבי, תשכ"ו, 1966.  
בן צבי יצחק, פועלי ציון בעליה השנייה, תל אביב: הוצאת מפלגת פועלי ארץ ישראל  
ואיחוד עולמי פועלי ציון, 1950.  
בן צבי יצחק, רשמי דרך, ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1972.

בר דורון, אידאולוגיה ונוף סמלי – קבורתם בשנית של אנשי שם באדמת ארץ-ישראל  
1904-1967, ירושלים: מאגנס, תשע"ה, 2015.

ברגסון גרשון, נושאים ייחודיים בספרות הילדים והנוער, תל אביב: קרן הספריות לילדי  
ישראל, 1997.

ברוידס יצחק, וילנה הציונית ועסקניה – ספר זיכרונות ותעודות על פעולות חובבי  
ציון והציונים בוילנה משנת 1881-1924, תל אביב: הוצאת הסתדרות עולי וילנה  
והגליל בתל אביב, 1939.

ברטל ישראל, העלייה השנייה, ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1997.

ברטל ישראל, קוזק וכדווי – "עם וארץ" בלאומיות היהודית, תל אביב: עם עובד,  
2007.

בריימן שלמה, אגרות משה לייב ליליינבלום ליהודה לייב גורדון, ירושלים: הוצאת  
מאגנס, תשכ"ח.

בריימן שלמה, משה לייב ליליינבלום כתבים אוטוביוגרפיים, ירושלים: הוצאת מוסד  
ביאליק, תש"ל.

בריינין ראובן, כתבים נבחרים, תל אביב: הוצאת הקיבוץ הארצי והשומר הצעיר, 1965.

ברלוביץ יפה, להמציא ארץ, להמציא עם: תשתיות ספרות ותרבות ביצירה של העלייה  
הראשונה, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, תשנ"ז 1996.

ברנר יוסף חיים, כל כתבי, תל אביב: הוצאת שטיבל, תרפ"ח.

ברסלבי יוסף, בנתיבות לא סלולות, תל אביב: עם עובד, 1973.

ברסלבסקי משה, פועלים וארגוניהם בעליה הראשונה, תל אביב: הוצאת הקיבוץ  
המאוחד, תשכ"א.

גוטמן נחום, עיר קטנה ואנשים בה מעט, תל אביב: דביר, תשי"ט.

גולדשטיין אמיר, גבורה והדרה – עולי הגרדום והזיכרון הישראלי, ירושלים: יד יצחק  
בן צבי, 2011.

גולדשטיין יוסף, בין ציון לציונות: תולדות התנועה הציונית 1881-1914, תל אביב:  
האוניברסיטה הפתוחה, תשנ"ו-תשנ"ח 1995-1998.

גולדשטיין יעקב, בדרך אל היעד, תל אביב: הוצאת משרד הביטחון, 1994.

גולדשטיין יעקב ושביט יעקב, ללא פשרות: "הסכם בן-גוריון-ז'בוטינסקי" וכישלונו  
1934-1935, תל אביב: יריב-הדר, 1979.

גולומב אליהו, ראשי פרקים בתולדות הישוב, ירושלים: ספרית קן לקו, תש"ז.

גורדון א"ד, "רשימות אחרונות", בתוך מבחר כתבים, ירושלים: הספרייה הציונית,  
תשמ"ג.

גורני יוסף (עורך), אנשי כאן ועכשיו – הראליזם האוטופי של מעצבי החברה היהודית  
החדשה בארץ-ישראל, שדה בוקר: מכון בן גוריון, 2015.

גלבר יואב, היסטוריה, זיכרון ותעמולה, הדיסציפלינה ההיסטורית בעולם ובארץ, תל  
אביב: עם עובד, 2007.

גנסין מנחם, דרכי עם התיאטרון העברי: 1905-1926, תל אביב: הוצאת הקיבוץ  
המאוחד, תש"ו.

גרוסמן א"ל, מישרים – דברי עיון ומחשבה, תל אביב: הוצאת ועד היובל, תרצ"ד,  
1934.

גר־רונן מירב, מאה שנה לבית החולים בצפת, זיכרון יעקב: הוצאה לאור איתי בחור, 2010.

דהאן יוסי ווסרמן הנרי (עורכים), להמציא אומה – אנתולוגיה, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, 2006.

דרונוב אשר אברהם, כתבים לתולדות חיבת-ציון וישוב ארץ-ישראל, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, תשמ"ב-תשנ"ג 1993-1982.

הלפרן ירמיהו, אבי מיכאל הלפרן, תל אביב: הדר, תשכ"ד.

הלפרן ירמיהו, תחיית הימאות העברית, תל אביב: הדר, תשכ"א.

הרצל תיאודור, בפני עם ועולם – נאומים ומאמרים ציוניים, ירושלים: הספרייה הציונית, תשל"ו 1976.

הרצל תיאודור, עניין היהודים: ספרי יומן 1895-1904, ירושלים: מוסד ביאליק, 1999-1997.

וייס חיים, "והאריה נשאהו במרוצה נמהרה...": שמעון בר-כוסבה והאריה", בתוך אליעזר פאפן, חיים וייס, יובל הררי ויעקב בן-טולילה (עורכים), דמתה לתמר – מחקרים לכבודה של תמר אלכסנדר, הוצאת אוניברסיטת בן גוריון בנגב, אייר תשע"ה, עמ' 220-246.

ויסוצקי קולונימוס זאב, קבוצת מכתבים, ירושלים: הוצאת יד יצחק בן צבי, תשמ"א.

ויץ יחיעם, "קץ הראשית – לבירור המושג ראשית המדינה", בתוך יחיעם ויץ (עורך) בין חזון לרוויזיה – מאה שנות היסטוריוגרפיה ציונית, ירושלים: הוצאת מרכז זלמן שזר, 1997, עמ' 235-256.

זייד אלכסנדר, לפנות בוקר – פרקי יומן, תל אביב: הוצאת עם עובד, 1975.

זינגר מנדל, בראשית הציונות הסוציאליסטית, ירושלים: הוצאת ספריית ילקוט, תשי"ז.

חבס ברכה ושוחט אליעזר (עורכים), ספר העלייה השנייה, (תל אביב: עם עובד, תש"ז).

חזן מאיר, מתינות – הגישה המתונה בהפעל הצעיר ובמפא"י 1905-1945, תל אביב: עם עובד, 2009.

חיסין חיים, מסע בארץ המובטחת, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשמ"ב.

חיסין חיים, מרשומות אחד הבילוי"ים, ירושלים: הוצאת יד יצחק בן צבי, 1990.

חלמיש אביבה, "מה מנסים ביוגרפים לעשות?", בתוך א' הורוביץ ואחרים (עורכים), העבר ומעבר לו: עיונים בהיסטוריה ובפילוסופיה, שי לאלעזר וינריב, רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, 2006, עמ' 219-243.

חלמיש אביבה, מבית לאומי למדינה בדרך: היישוב היהודי בארץ-ישראל בין מלחמות העולם, רמת-אביב, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, תשס"ד-תשע"ב, 2004-2012.

טבת שבת, קנאת דוד – חיי דוד בן גוריון, ירושלים: שוקן, תשל"ז, 1976.

יודילוביץ' דוד, ראשון לציון: התרמ"ב-1882 – התש"א-1941, ראשון לציון: יצא לאור בעזרת חברת "כרמל מזרחי", 1941.

יכותלי יוסף, יובל ומעלה – זיכרונות מ"המכבי", מהצבא התורכי ומתנועות הספורט העברית בארץ-ישראל, תל אביב: הוצאת יקותיאל, 2006.

ינאית בן צבי רחל, אנו עולים, תל אביב: הוצאת עם עובד, 1959.

יערי פולסקין יעקב, חולמים ולוחמים, תל אביב: הוצאת גיסקין, 1922.

יעיב יצחק, בין עין לנפש, תל אביב: הוצאת דבר, תשי"ג.

כצנלסון-נשר חנה, אח ואחות – זיכרונות, תל אביב: עם עובד, 1978.

לבל אודי, הדרך אל הפנתאון – אצ"ל, לה"י וגבולות הזיכרון הישראלי, ירושלים: כרמל, 2007.

ליב אפל יהודה, בתוך ראשית התחיה: זיכרונות וכתבים מימי "חובבי ציון" ברוסיה, תל אביב: דפוס גוטנברג, תרצ"ו 1936.

לייבוויץ זאב, בעליה ובניה: זיכרונות ומסות, ירושלים: ראובן מס, תשי"ג 1953.

ליסק משה (עורך), תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה, ירושלים: האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, תש"ן-תשס"ט, 1989-2009.

ליפובצקי פסח, יוסף טרומפלדור, אישיותו, חייו, פעולותיו, ירושלים: ספרית קן לקו, תש"ז, מהדורה שנייה.

לישנסקי בתיה, אלבום בתיה לישנסקי, תל אביב: מסדה, תשכ"א, 1960.

לסקוב שולמית, הביל"ויים, ירושלים: הוצאת הספרייה הציונית, תשל"ט.

לסקוב שולמית, טרומפלדור – סיפור חייו, ירושלים: כתר, 1982.

לקויר זאב, תולדות הציונות, תל אביב: שוקן, 1974.

מגן יוסף, פולמוס שנשכח: מי צריך פועלים יהודים בארץ-ישראל – משה ליב ליליינבלום מול ראשוני פועלי ציון בצומת המאות, תל אביב: עמודות, 1944.

מור יהודה, שדות ראשונים, קיבוץ דליה: הוצאת מערכות, 1994.

מחברים שונים, (בתוך) קובץ השומר – תעודות, זיכרונות, ודברי הערכה כתובים בידי ותיקי "השומר", תל אביב: הוצאת ארכיון העבודה, תרצ"ח, מהדורה שלישית.

מירון דן, "בין שתי נשמות: האנלוגיה הפאואיסטית ב'תמול שלשום' לש"י עגנון", בתוך דוד אסף, ישראל ברטל, אבנר הולצמן, חוה טורניאנסקי, שמואל פיינר, יהודה פרידלנדר (עורכים), מוילנה לירושלים, ירושלים: הוצאת מאגנס, תשס"ב, עמ' 549-608.

מרדכי יגאל, עלי אוכף, תל אביב: הוצאת מערכות, תשט"ז-1957, מהדורה שנייה מתוקנת ומורחבת, יולי 1981.

מרקוביץקי יעקב, בכף הקלע של הנאמנויות – בני היישוב בצבא התורכי 1908-1918, תל אביב: הוצאת המרכז לתולדות כוח המגן ויד טבנקין, תשנ"ה, 1995.

נאור אריה, "ממשלת בגין: שינוי ערכין ומפנים היסטוריים" בתוך יחיעם ויץ וצבי צמרת (עורכים), העשור הרביעי – תשל"ח-תשמ"ח, הוצאת יד יצחק בן צבי, 2016, עמ' 39-52.

ניב דוד, מערכות הארגון הצבאי הלאומי – ההגנה הלאומית 1931-1937, חלק ראשון תל אביב: מוסד קלוזנר, 1975.

נקדימון רוגל, היוצאים אל ארץ צפון, ירושלים: הוצאת יד יצחק בן צבי, תשמ"ז 1986.

נקדימון רוגל, תל-חי: חזית בלי עורף, תל אביב: יריב-הדר, 1979.

סלוצקי יהודה, "פועלי ציון" בארץ-ישראל (1905-1919): תעודות רעיוניות ופרוגראמאטיות, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, 1978.

סמילנסקי משה, זכרונות, תל אביב: הוצאת דביר, תש"ח.

סמילנסקי משה, משפחת האדמה – נרות נשמה, תל אביב: עם עובד, תש"ד.

עגנון שמואל יוסף, תמול שלשום, תל אביב, הוצאת שוקן, תש"ו.

עזריהו מעוז, מיצוב הזיכרון: אסופת מחקרים (א'), חיפה, מוסד הרצל לחקר הציונות, 2018.

עזריהו מעוז, פולחני מדינה – הגיגות העצמאות והנצחת הנופלים 1948-1956, אוניברסיטת בן גוריון בנגב: מרכז מורשת בן גוריון, תשנ"ה.

עמרמי יעקב ומלצקי מנחם, דברי הימים למלחמת השחרור, תל אביב: שלח, 1951.

פוזננסקי פנחס (עורך), כל כתבי יוסף חיים ברנר, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1956.

פוזננסקי מנחם (עורך), מחיי יוסף טרומפלדור – קובץ רשימות וקטעי מכתבים, תל אביב: עם עובד, תש"ה, מהדורה שנייה.

פיק שם-אור מירית, תמר הינדי, תל אביב: הוצאת ביתן, 1987.

פלג אברהם, ראשונים – פרקים בתולדות ציבור פועלי ראשון-לציון, תל אביב: הוצאת אמיר, 1972.

פרנקל יונתן, נבואה ופוליטיקה: סוציאליזם, לאומיות ויהודי רוסיה 1719-1862, תל אביב: עם עובד, תשמ"ט 1989.

צור זאב, הקיבוץ המאוחד ביישובה של הארץ, כרך א', תל אביב: הקיבוץ המאוחד, תשל"ט.

צור מוקי, אביב מוקדם, תל אביב: הוצאת עם עובד, תשמ"ה.

צ'רני יוסף, "משני צדי המתורס – קצינים יהודים בצבא הבריטי ובצבא התורכי בחזית ארץ-ישראל במלחמת העולם הראשונה", בתוך עזרא פימנטל (עורך) קרבות מישור החוף ושפלת יהודה במלחמת העולם הראשונה בארץ-ישראל: הכנס השנתי השביעי למורשת מלחמת העולם, ירושלים: הוצאת ספרים אריאל, 2009, עמ' 87-101.

קטינקא ברוך, מאז ועד הנה, ירושלים: הוצאת קרית ספר, 1961.

קינן עמוס, שושנת יריחו, תל אביב: זמורה-ביתן, 1998.

קלוזנר ישראל, מקאטוביץ עד באזל, ירושלים: הספרייה הציונית, תשכ"ה.

קריניצי אברהם, בכח המעשה, תל אביב: מסדה, 1965.

רבינוביץ' יעקב, מסלולי ספרות, ירושלים: הוצאת אגודת הסופרים, 1971.

רייכר מרדכי, מיכאל הלפרין – אחד מחולמי ולוחמי הגאולים, תל אביב: בית נטע, תשל"ל.

ריינהרץ יהודה, ריינהרץ שולמית, גולני מוטי (עורכים) עם הזרם ונגדו: מניה שוחט – איגרות ותעודות 1906-1960, ירושלים: יד יצחק בן צבי, תשס"ה 2005.

שאמה שמעון, בית רוטשילד וארץ-ישראל – מפעלם של אדמונד וג'יימס רוטשילד בארץ, ירושלים: הוצאת מאגנס, תש"ם.

שביט יעקב, מרוב למדינה – התנועה הרביזיוניסטית, התכנית ההתיישבותית והרעיון החברתי, תל אביב: הוצאת הדר, 1983.

שטיין-אשכנזי אסתר, בית"ר בארץ-ישראל 1925-1947, ירושלים: הוצאת הספרייה הציונית, תשנ"ח.

שטיין שמעון, מחניים 1918-1930 – קבוצה ומושב קצריימים, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, תשמ"ג.

שמאלי אליעזר, חיי ראשונים – מיומני אלכסנדר זייד, תל אביב: עם עובד, תש"ב.

שניאורסון פנחס, בשורה הראשונה, תל אביב: הקיבוץ הארצי, 1978.

שניר (קושניר) מרדכי (עורך) א.ד. גורדון: זיכרונות ודבריה הערה, תל אביב: ההסתדרות הכללית, מרכז לתרבות, תש"ז 1947.

שפירא אניטה, ברל, תל אביב: עם עובד, 1980.

שפירא אניטה, ברנר – סיפור חיים, תל אביב: עם עובד, 2008.

שפירא אניטה, חרב היוונה: הציונות והכוח 1881-1948, תל אביב: עם עובד, 1992.  
שפירא אניטה, יהודים חדשים, יהודים ישנים, תל אביב: עם עובד, 1997.  
שפירא אניטה, יהודים, ציונים ומה שביניהם, תל אביב: עם עובד, 2007.  
שפירא אניטה ואביר נעמי (עורכות), העלייה השנייה: הרצאות ברל כצנלסון בפני  
הבחרות הסוציאליסטית תל אביב: עם עובד, 1990.  
שפירא שמואל, אשר לאורם הלכתי, תל אביב: הוצאת ידידי העלייה השנייה, 1965.  
שץ צבי, על גבול הדממה, תל אביב: עם עובד, 1990.  
שריד מנחם, לשלטון בחרתנו – המאבק על ההגמוניה בישוב ובציונות, הרצליה: הוצאת  
אורן, 2005.  
תדהר דוד, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו – דמויות ותמונות, תל אביב: הוצאת  
שהם, 1947.

## מאמרים

אלרואי גור, "משרתי המושבה או רודנים גסי רוח?", קתדרה 79, תשרי תש"ע,  
עמ' 77-104.  
אלרואי גור, "רוסלאן" – האמנם הסנונית הראשונה המבשרת את בוא העלייה  
השלישית? קתדרה 107, ניסן תשמ"ג, עמ' 63-80.  
גולדשטיין אמיר, 'שכנים רחוקים: כפר גלעדי וקריית שמונה 1949-2015', אופקים  
בגיאוגרפיה 91, 2017, עמ' 109-133.  
גולדשטיין אמיר, "שלמה בן יוסף ומימוש אגדת הגרדום הרביזיוניסטית", ציון ע"ב,  
2006, עמ' 63-90.  
גולדשטיין יעקב, שביט יעקב, "יוסף טרומפלדור כדמות מופת והוויכוח על 'שייכותו  
התנועתית'", כיוונים 12, 1981, עמ' 9-21.  
גורני יוסף, "יחסה של מפלגת פועלי ציון בארץ-ישראל לגולה בתקופת העלייה  
השנייה", הציונות ב', 1971.  
הלפרן ירמיהו, "אנו עולים ארצה", האמה א' (3), (תשכ"ג), עמ' 429-441.  
וייס חיים, "לפתע הוקם גשר אל מעבר לאלפיים שנה: מארכיאולוגיה מחולנת  
לארכיאולוגיה דתית – המקרה של בר-כוסבה, יגאל ידין ושלמה גורן", תיאוריה  
וביקורת 46, קיץ 2016, עמ' 143-167.  
ויץ יחיעם, "התנועה הרביזיוניסטית ותנועת העבודה – שאלת קווי המתאר", עיונים  
בתקומת ישראל 3, תשנ"ג, עמ' 349-365.  
זרובבל יעל, "מסע במרחבי הזמן והמקום: ספרות אגדית כמכשיר לעיצוב זיכרון  
'קיבוצי'", תיאוריה וביקורת 10, 1997.  
חלמיש אביבה, "העידן הביוגרפי בהיסטוריוגרפיה הישראלית", קתדרה, 150, טבת  
תשע"ד, עמ' 239-261.  
ליבלין עמיה, 'על מלאכת הביוגרפיה', דברים אחרים, סתיו 1997, עמ' 31-43.  
מלמן בילי, 'אגדת שרה: מגדר, זיכרון וארץ-ישראליות', ציון ג', תש"ס, עמ' 343-378.  
נדבה יוסף, "האביר שנשכח", האמה ב' (8) (תשכ"ד), עמ' 631-635.  
נדבה יוסף, 'תזכיר בשאלת העלאת עצמותיו של מיכאל הלפרין לירושלים', האמה כ'  
(68) (1982), עמ' 262-270.

סלוצקי יהודה, "הרעיון החלוצי ותנועות חלוציות לפני מלחמת העולם הראשונה",  
**אסופות 12**, 1968, עמ' 7-18.  
 סלוצקי יהודה, "שנת 1905 בחייהם של יהודי רוסיה", **העבר כ"ב**, 1977, עמ' 3-23.  
 עזריהו מעוז, "הר הרצל: מתווה היסטורי של בית הקברות הלאומי בירושלים", **אופקים  
 בגיאוגרפיה 64-65**, תשס"ו, 369-383.  
 שביט יעקב, "חברה לאומית ותרבות לאומית עברית – שתי פרספקטיבות", **הציונות  
 ט**, תשמ"ד, עמ' 111-121.  
 שוהם חזקי, "מהעלייה השלישית לעלייה השנייה ובחזרה: היווצרות החלוקה לתקופות  
 לפי העליות הממוספרות", **ציון עז ב'**, תשע"ב, עמ' 189-222.  
 שטיין-אשכנזי אסתר, "אגודת 'בני משה', מרכזת בוורשה וזיקתה לתנועת חיבת ציון",  
**הציונות מאסף י"א**, 1986.  
 שטיין-אשכנזי אסתר, "פלוגות העבודה של בית"ר 1931-1935" **קתדרה 51**, אפריל  
 1989, עמ' 148-172.

### ספרים באנגלית

Aronoff, Myron Joel, *The frailty of authority*, N.J., Transaction Books New Brunswick, 1986.  
 Klapp Orrin E., *Symbolic Leaders: Public Dramas and Public Men*, Aldine USA, 1964.  
 Olick, Jeffrey K, Vinitzky-Seroussi Vered, Levy Daniel, *The Collective Memory Reader*, New York, 2011. Oxford University Press.  
 Zerubavel Yael, *Recovered roots: collective memory and the making of Israeli national tradition*, London, The University of Chicago Press, 1995.

### מאמרים באנגלית

Baker Mark, 'Imagining the Jewish nation: Midrash, metaphor and modernity in "Hamagid", a Hebrew newspaper', *Prooftexts* 15, 1995, pp. 5-32.  
 Ben-Bassat Yuval & Alroey Gur, 'The Zionist-Arab incident of Zarnuqa 1913: a chronicle and several methodological remarks', *Middle Eastern Studies*, Volume 52, 2016 – Issue 5, June 2016, pp. 1-17.  
 Kansteiner Wulf, 'Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory Studies', *History and Theory*, Vol. 41, No. 2. May 2002, pp. 179-197.  
 Roediger Henty L., Franklin M. Zaromb, & Andrew C. Butler, 'The Role of Retrieval in Shaping Collective Memory', in Pascal Boyer & James V. Wertsch (ed), *Memory in Mind and Culture*, 2009, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 118-170.  
 Wertsch James V., 'Collective Memory', in Pascal Boyer & James V. Wertsch (ed), *Memory in Mind and Culture*, 2009, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 117-137.